

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Adışlı Əli Abosət oğlu

“Qlobal maliyyə böhranı şəraitində beynəlxalq maliyyə menecmenti”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri vəadı: 060403 MALİYYƏ

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Elmi rəhbər:
dos. Tağıyeva N.S.

Magistr proqramının rəhbəri:
dos. Məmmədova G.Q.

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
Fəsil 1.Beynəlxalq maliyyə menecmentinin nəzəri-metodoloji əsasları	7
1.1 Maliyyə menecmentinin mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu.....	7
1.2Beynəlxalq maliyyə menecmentinin məqsəd və vəzifələri.....	16
1.3Effektiv beynəlxalq maliyyə menecmentindəTMK-lar maliyyəstrategiyasının elementi kimi	25
Fəsil 2.Qlobal maliyyə böhranı və onun özü ilə gətirdiyi risklərin idarə olunması	34
2.1Qlobal maliyyə böhranı və onun yaranması.....	34
2.2Risk menecmenti maliyyə menecmentinin bir sahəsi kimi.....	44
2.3Qlobal maliyyə böhranının idarə olunmasında maliyyə planlaşdırılmasının effektivliyi.....	52
Fəsil 3.Qlobal maliyyə böhranı şəraitində beynəlxalq maliyyəmenecmentinin təkmilləşdirilməsi	60
3.1Qloballaşmış iqtisadiyyatda TMK-ların maliyyə menecmentinin təkmilləşməsində beynəlxalq təcrübəsi.....	60
3.2Qlobal maliyyə böhranlarının beynəlxalq maliyyə menecmenti ilə tənzimlənməsi tədbirləri	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	86
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qlobal maliyyə münasibətlərinin hər keçən gün daha da təkmilləşməsi və praktiki cəhətdən tətbiqi sferasının genişlənməsi, bütün iqtisadi subyektlər üçün öz fəaliyyətlərində necə bir optimal maliyyə menecmenti strukturunun formalaşdırılması sualına cavab tapmağa onları məcbur edir. Modern dövr üçün xarakterik olan regionlararası, qitələrarası və nəhayət ümumdünya kapital axınlarının genişlənməsi ilə beynəlxalq maliyyə menecmentinin aktuallığı məsələsi ortaya çıxır. Belə ki, cəlb edilmiş kapitalın necə və nə cür istifadə olunması və əldə olunan xalis mənfəətin necə yönləndirilməsi məsələsi beynəlxalq maliyyə menecmentinin həll etdiyi əsas məsələdir.

Müasir dövr üçün mövzunu aktuallaşdıran iki aspekti xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Birincisi odur ki, TMK və ya böyük holding və şirkətlər səviyyəsinə çatana qədər bu şirkətlər də kiçik və orta miqyaslı şirkətlər kimi fəaliyyətə başlayıblar. Fəaliyyətlərinin inkişafının başlıca faktoru olan kapitalı düzgün və səmərəli şəkildə istifadə edildikdə bu firmalar inkişaf edərək bazarda böyük pay sahibi olan TMK və bu qəbildən olan şirkətlərə çevriləblər. Bu isə düzgün şəkildə qurulmuş maliyyə menecmenti sistemindən asılıdır. Yəni, maliyyə menecmenti şirkətin fəaliyyətinin inkişafını təmin edən mühüm bir sistemdir.

İkincisi isə qlobal maliyyə böhranı məsələsi ilə əlaqədardır. Əvvəlki dövrlərdə baş vermiş böhranlar niyə qlobal hesab olunmurdu? Səbəb odur ki, əvvəlki dövrlərdə baş verən böhranlar lokal, maksimum halda regional olurdu və qloballaşma o səviyyədə deyildi ki, bütün dünya bunun təsiri altında qalsın. Müasir dövrdə isə qloballaşmanın çox geniş vüsət alması nəticəsində makro səviyyədə ölkələrin, mikro səviyyədə isə firmaların zəncirvari şəkildə bir-biri ilə əlaqədə olması böhranı bütün subyektlər üçün “qorxulu yuxuya çevirir. Bu cür böhranların qarşısının alınması və ya mənfə təsirlərinin minimuma endirilməsi məsələsi beynəlxalq maliyyə menecmentinin daim öncül və aktual məsələlərindən olaraq qalacaqdır.

Qeyd olunan hər iki aspekt çərçivəsində mövzunun aktuallığını daha sadə dildə qeyd edək. Maliyyə menecmenti maliyyənin, daha böyük çərçivədən baxanda isə iqtisadiyyatın bir sahəsidir. İqtisadiyyat isə minimum resurslarla əhalinin sonsuz tələbatlarının ödənilməsi haqqında elmdir. Bu tələbatları təmin edə biləcək bütün subyektlərin maliyyə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi maliyyə menecmentinin, qlobal miqyasda isə beynəlxalq maliyyə menecmentinin məqsədidir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın predmeti odur ki, qloballaşan iqtisadiyyatın dünyadakı bütün subyektlər üçün gətirdiyi böhran və digər bu qəbildən olan problemlərin həllində beynəlxalq maliyyə menecmenti ilə həyata keçirilən tədbirlərdir. Obyektı isə iqtisadi subyektlərin fəaliyyət miqyasının beynəlxalq təcəssümü olan TMK-ın (Transmilli Koorporasiyalar) və digər beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin iştirakçılarının öz daxilindəki maliyyə menecmenti strukturudur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi böhrana qədərki dövr üçün firma və ya müəssisələrin maliyyə fəaliyyətində mövcud vəziyyəti dəyərləndirmək və böhran olacağı təqdirdə minimum zərərlə bu vəziyyətdən çıxmaq üçün həyata keçiriləcək tədbirləri təhlil etməkdir. Dissertasiya işinin vəzifələrini isə aşağıdakı kimi göstərə bilərəm:

» maliyyə menecmentinin beynəlxalq xarakter alana qədərki dövr üçün mahiyyətini və həll etdiyi problemləri aydınlaşdırmaq. Qlobal xarakter aldıqdan sonra isə həll etdiyi məsələlərin sərhədlərinin nə qədər genişləndiyini göstərmək;

» böhran şəraiti nəzərə alınmaqla firmalar tərəfindən istər şəxsi və cəlb olunmuş kapital üzrə, istərsə də əldə olunan xalis mənfəətin necə yönləndirilməsi ilə bağlı məsələlərin aydınlaşdırılması;

» TMK-ın (Transmilli Koorporasiyaların) beynəlxalq maliyyə menecmenti üçün birinci dərəcəli subyekt olduğunu bildirmək ;

» firmaların müflisləşməsinə yol açan faktorların təhlil olunması metodları və əvvəlki vəziyyətin bərpa olunması məsələsinə diqqət ayırmaq ;

»böhranın neqativ təsirlərinin aradan qaldırılmasında maliyyə menecmentinin əvəzədməz rolunu göstərmək ;

»firma və müəssisə daxilində maliyyə menecmentinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarının tapılması ;

»qloballaşan dünya və onunla gələn hərtərəfli inkişafın beynəlxalq maliyyə menecmentinə təsiri və onu müasir dövrə uyğunlaşmasını göstərmək ;

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları.Bu işdə müxtəlif xarici müəlliflərin bu mövzu ilə bağlı ədəbiyyatlarına və iqtisadi saytlarda olan məqalələrə böyük yer verilib. Xarici ölkələrin, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının böhranla mübarizədə müasir metod və standartları müraciət ən doğrusudur.Elmi metod, empirik metod, iqtisadi təhlil, sintez metodu, induksiya və deduksiya metodu, riyazi və statistik metodlar bu tədqiqat işinin hazırlanmasında istifadə olunan metodlardır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.Tədqiqat işində elmi yenilikləri aşağıdakı formada sıralaya bilərik:

-Beynəlxalq maliyyə menecmentinin nəzəri və metodoloji aspektləri, həmçinin klassik və modern məqsəd və vəzifələri kompleks şəkildə təhlili ilə ümumi yanaşmalardan fərqləndirilmişdir;

-Qloballaşma prosesi ilə daha da ön plana çıxan TMK-ların maliyyə menecmenti sahəsində olan fəaliyyətlərinin digər şirkətlərə nümunə kimi görsədilməyə çalışılmışdır.

-Qlobal maliyyə böhranının aşkar və gizlində qalan məqamları açıq şəkildə təqdim olunmasına çalışılmışdır;

-Risk menecmentinin nə dərəcədə önəmli olması və riski idarə etmək üçün onun təhlükə səviyyəsinin müəyyən edilməsi yolları irəli sürülmüşdür;

-Ən yeni və innovativ fəaliyyətlərlə məşğul olan şirkətlərin maliyyə menecmenti sahəsində olan təcrübəsi qeyd olunmuşdur;

-Beynəlxalq müstəvidə müasir investisiya fəaliyyətlərinin (Ar-İn) qeyd olunması elmi işdə novatorluğun olmasına imkan vermişdir;

-Böhranla mübarizədə müxtəlif regionlara məxsus ölkələrin xarici təcrübələrindən istifadə olunmuşdur;

-İstər böhran, istərsə də böhrandan kənar zamanda maliyyə menecmentinin böhranla mübarizə zamanı ənənəvi tədbirlərdən çox müasir tədbirlərə yer verilmişdir;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti.Mövzu ilə əlaqədar məsələyə kompleks və müasir yanaşma olduğundan maliyyə menecmenti ilə bağlı bundan sonrakı yazı, məqalə və ya dissertasiya işlərində istifadə oluna bilər.Beynəlxalq şirkətlərin təcrübəsi nəzərə alınaraq bu iş hazırlandığından, müasir standartlarla işləmək istəyən yerli şirkətlərin fəaliyyət planına və təcrübi praktikasında kömək ola bilər.Bu dissertasiya işi ən azından şirkətlərin maliyyə menecmenti sahəsində həyata keçirəcəyi hər hansı dəyişiklik və ya pilot layihələr üçün istifadə təlimatlarına əlavə bir məlumat kimi istifadə edilə bilər.

Fəsil 1.Beynəlxalq maliyyə menecmentinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Maliyyə menecmentinin mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu

Qloballaşan bazar iqtisadiyyatı ilə iqtisadi subyektlər sahib olduqları aktivləri daim ən təsirli formada istifadə etməyə çalışırlar.Buna görə də iqtisadi subyektlərlə maliyyə mənbələrinə qovuşmağa kömək edən və onu maksimal dərəcədə səmərəli yerləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmə həmişə ehtiyac olub.Məhz bu mexanizm firma və müəssisələrin maliyyə mənbələrindən fəaliyyətlərinin nəticəsinə doğru uzanan etibarlı bir fəaliyyət zənciri yaratmaqla hökmlüdür.Bu mexanizm maliyyə menecmentidir.Maliyyə menecmenti firma və müəssisələrdə pul axınlarının idarə olunmasında ən təsirli qərarların toplusunu ifadə edən anlayışdır.Maliyyə menecmentinin müasir dövr üçün əsas məqsədi iqtisadi subyektlərin bazar dəyərlərinin maksimumlaşdırılmasıdır.Bazar dəyəri anlayışı pul axınlarının həcmi, zamanı və risklərindən asılı bir funksiya kimi də ifadə edilə bilər.Bazar dəyərinin maksimumlaşdırılması firmanın səhmdarlarının mənfəətlərinin və ya səhmlərinin bazar dəyərlərinin maksimumlaşdırılması anlayışları ilə sinonimdir.

Hal-hazırkı dövrdə bütün sahələrdə olan dəyişikliklər həmçinin maliyyə sahəsində də hiss olunur.Xüsusilə həyatımızın bütün sahələrinə texnika və texnologiyanın sürətli şəkildə diffuziyası (nüfuz etməsi), qloballaşma və inteqrasiyanın maliyyə sahəsi ilə çulğalaşması daha ön plana çıxan məqamlardır.Bu amillər qlobal investisiya və sərmayənin qərbdən-şərqə bütün dünyada hakim mövqeyini möhkəmlətməmişdir.İEÖ-in (İnkişaf Etmiş Ölkələrin) birjalarında açıq şəkildə bazara çıxarılan səhmlərin yarıdan çoxunun xarici mənsubiyyətli olması və xarici investorlar tərəfindən alınması buna bir daha bariz sübutdur.

Müasir dövrdə maliyyə imkanlarının genişlənməsi və onun özü ilə gətirdiyi risklər nəticəsində maliyyə resurslarının səmərəli və məqsədyönlü idarə olunmasına ehtiyac daima artır.Maliyyə menecmentinin də işi məhz budur.İqtisadi subyektlərin maliyyə resursları ilə əlaqədar olan bütün əməliyyatlarının tənzimləmək bu elmin əsas

məqsədlərindən sayılır.

Maliyyə menecmenti bir növ idarəetmə fəaliyyətidir. Hər bir idarəetmə fəaliyyətində olduğu kimi maliyyə menecmentinin də həm bir elm kimi, həm də bir idarəetmə sistemi kimi subyekt və obyekt vardır. İdarəetmə sistemi olaraq, maliyyə menecmenti idarəetmə obyektinin subyekt tərəfindən yönləndirilməsini nəzərdə tutur. Müəssisə çərçivəsində bu subyektlərə maliyyə xidmətinin vəzifəli şəxsləri kimi, təşkilatın pul dövriyyəsinin təşkili ilə məşğul olan şəxslər daxildir. Makroiqtisadi miqyasda isə bu fəaliyyət hökumətin müxtəlif ierarxik səviyyələrində yerləşən struktur vahidləri arasında bölüşdürülə bilər. Firmaların fəaliyyət miqyasına görə kiçik, orta və böyük kimi formaları vardır. Bu fəaliyyət miqyası maliyyə menecmentinə təsir edən əsas faktorlardan biridir. Kiçik firmalarda maliyyə menecmentinin funksiyaları müəssisə rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir. Orta miqyaslı müəssisələrdə maliyyə menecmenti və mühasibatlıq eyni bir şəxsin rəhbərliyi altında bir bölmə daxilində idarə olunur. Böyük firmalarda isə mühasibatlıq maliyyə menecmentinin alt qrupu olaraq ayrı-ayrı şəkildə fəaliyyət göstərir.

Maliyyə menecmenti üçün istifadə olunan bir aforizm vardır. "Pul yaxşı bir nöqə, qəddar bir ağıdır". Bu aforizmə görə istənilən bir şəxs üçün pul elə bir vasitədir ki, sahibinin rahatlığı üçün hər bir xidməti göstərə biləcək bir gücə sahibdir. Əgər səmərəli və məqsədyönlü idarə olunmazsa, onun yarada biləcəyi fəsadların nəticəsində bir ağanı nöqərə çevirə biləcək qədər zalım bir varlıqdır. Buna görə də pul daim idarə olunma ehtiyacı duyur .

Maliyyə menecmentində idarəetmə obyektləri şirkətin pul dövriyyəsinə təşkil edən pul daxilolmaları və ödənişlərdir. Təşkilatın ümumi pul dövriyyəsi müxtəlif iqtisadi əməliyyatlara xidmət edən vəsaitlərin hərəkəti zamanı yaranır. İdarə edilən pul vəsaitlərinin hərəkəti təşkilatın vəsaitlərinin mədaxili və məxaricini əks etdirən bir tsikli(dövriyyəni) ifadə edir. Yəni hər bir xüsusi işdə mütəşəkkil pul vəsaitlərinin hərəkəti müəyyən vəzifələri həll etmək üçün nəzərdə tutulub və biznesin ümumi

fəaliyyəti hər bir fəaliyyət sahəsinin uğurlarından asılı olacaqdır. Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək maliyyə menecmentinin funksiyalarını aşağıda qeyd olunmuş hissələrə bölə bilərik.

1. Maliyyə təhlili. Retrospektiv və cari dövr üçün firma və ya müəssisələrin fəaliyyətinin rasionallığının təhlili, onlara lazım olan aktivlərin mənbələrinin qiymətləndirilməsi və cəlb edilməsi, mənfəətliliyinin qiymətləndirilməsi və perspektiv dövr üçün bütün maliyyə göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər planı hazırlamaq kimi mühüm vəzifələri yerinə yetirən funksiyadır. Maliyyə təhlili daxili və xarici olmaqla iki yerə bölünür. Daxili maliyyə təhlili firmanın öz idarəedicilərinə lazım olan məlumatları hesabat şəklində tərtib edib çatdıran fəaliyyətdir. Xarici maliyyə təhlili isə firmadan kənar subyektlərə yönəlmiş təhlildir. Bu subyektlərə dövlət, müxtəlif investorlar, ictimaiyyət və s.-ni misal göstərə bilərik.

2. Maliyyə proqnozlaşdırılması. Maliyyə menecmentinin ən mühüm funksiyalarından biridir. Adından göründüyü kimi bu fəaliyyət firmanın perspektiv dövr üçün həyata keçirəcəyi layihələrin onun bazardakı fəaliyyətinə olan təsirlərini müəyyən etmək üçün tətbiq edilir. Gələcəkdə baş verə biləcək fors-major halların öncədən ehtimal edilməsi və buna uyğun olaraq tədbirlər işlənilib hazırlanması bu funksiya vasitəsi ilə təmin edilir.

3. Maliyyə planlaşdırılması. Bu funksiya firma və ya müəssisənin fəaliyyəti dövründə pul vəsaitlərinin giriş və çıxışlarının planlı təşkil olunmasıdır. Pul vəsaitlərinin giriş və çıxış vaxtları firma tərəfindən mümkün qədər ideal əvəzləşdirilməlidir ki, pul vəsaitinə ehtiyacı olduğu anda asan bir şəkildə bunu təmin edə bilsin. Maliyyə planlaşdırılması həmçinin maliyyə göstəricilərində baş vermiş hər hansı kənarlaşmaların müəyyən edilməsi və bu kənarlaşmaların səbəblərini müəyyən etmək funksiyasını da yerinə yetirir. Mənfi kənarlaşmalar üçün tədbirlər planı hazırlanaraq, tez bir zamanda göstəricilər normaya yaxınlaşdırılmalıdır. Əks təqdirdə bu mənfi göstəricilərlə olan fəaliyyət çox davam edərsə, firmaların kabusu olan müflisləşmə qaçılmaz olar. Maliyyə

planlaşdırılmasının əsas məlumat mənbəyi maliyyə hesabatlarıdır.

4.Pul fondlarının pul vəsaitləri ilə təminatı.Firmanın ehtiyac duyduğu zamanda və miqdarda pul vəsaitləri ilə təmin etmək maliyyə menecmentinin əsas funksiyası kimi qeyd oluna bilər.Lakin bu pul vəsaitlərinin firma üçün ən əlverişli şərtlərlə təmin edilməsi müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha önəmli faktordur.Maliyyə menecmenti müstəqil bir sahə kimi formalaşmazdan əvvəl maliyyə menecerlərinin əsas funksiyası məhz pul vəsaitləri ilə təminat olub.Yəni bu funksiya maliyyə menecmentinin klassik funksiyası hesab olunur.Müasir dövrdə bazarda firmalar əlverişli şərtlərlə pul vəsaitləri tapa bilmədikləri üçün ya fəaliyyətlərində ixtisarlar edir, ya da müflis olduğunu elan edirlər.

5.Pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi.Risk yarada biləcək amillər nəzərə alınaraq, əllərində olan sərbəst pul vəsaitlərinin firmanın fəaliyyət sferasına uyğun bir sektora yatırılmasıdır.Pul yatırımlarının əsas obyektini kimi, daşınmaz əmlak, müxtəlif qiymətli kağızlar, digər firmaların nizamnamə kapitalında iştirak və s. göstərilə bilər.Bəzən pul vəsaitləri firmanın öz fəaliyyətinin genişləndirilməsinə də yönləndirilə bilər.Risk və mənfəətlilik arasında optimal nisbət qurulmalıdır ki, pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi səmərəli olub, firmanın bazar dəyərini artırsın.

6.Müasir dövrün digər funksiyaları.Yuxarıda qeyd olunan funksiyada qeyd etdik ki, firmalar investisiyalar xarakterli yatırımları müxtəlif istiqamətli ola bilər.Qlobal bazar iqtisadiyyatı üçün xarakterik xüsusiyyətlərdən biri budur ki, firmaların biri digəri ilə birləşir və ya daha böyük firmalar kiçik və orta ölçülü firmaları necə deyərək "udurlar".Bu zaman böyük firmaların maliyyə menecerləri firmaların bazar dəyərini, rentabelliğini, marka dəyərini təhlil edərək ya birləşirlər ya da kiçik firma böyük firmaların alt qrupu kimi fəaliyyət göstərir.

Maliyyə menecmentinin iki əsas komponenti olan kapital və mənfəətlə bu sistemi daha dərinləndirən təhlil edək.Əslində maliyyə menecmenti qısa şəkildə kapitalın idarə edilməsi sənətidir.Buna görə də, kapital anlayışına yanaşmaları və onun funksiyalarını

diqqətlə nəzərdən keçirməliyik. Bəzi tədqiqatçılar tərəfindən kapitalın firmanın bütün maliyyə resurslarının ümumiləşməsi mövqeyindən qiymətləndirilməsi tendensiyası vardır. Maliyyə resurslarının formaları olan pul gəlirləri, müxtəlif daxilolmalar, qənaət nəticəsində yığılan pulların bir qismi sadə və geniş təkrar istehsal xərclərinin maliyyələşdirilməsi, maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulub. Kapital və maliyyə resursları anlayışı maliyyə menecmentinin obyektləri olub, idarə olunmada fərqlər olduğu üçün bu anlayışların eyniləşdirilməsi düzgün deyil.

Kapital maliyyə resurslarının səfərbər edilməsinin ən yüksək formasıdır. Maliyyə resursları anlayışı ümumi bir anlayışdır. Kapital isə onun bir formasıdır. Kapital istehsalın dörd amilindən biri olub, digər üç amilin (torpaq, əmək, sahibkarlıq fəaliyyəti) istehsaldakı məhsuldarlığını artırır. Kapitalı yaratmaq üçün çəkilən qənaət əziyyətinin mükafatı məhz istehsaldakı məhsuldarlığın artımıdır. Buna görə də, nə vaxta qədər ki bu məhsuldarlıq artır, yeni kapitalın yaradılması da davam edəcəkdir.

Mənfəət maliyyə menecmentində istifadə olunan əsas anlayışlardan biridir. Onun maliyyə menecmenti sahəsində olan rolu çoxaspektlidir. Belə ki, mənfəət firma və ya müəssisələrin fəaliyyətlərinin əsas hədəfi olub, rəhbərlərin maraq dairəsinin mərkəzi elementidir. Mənfəət həmçinin firmaların fəaliyyətinin maliyyələşməsinin əsas mənbələrinin başlıcası kimi çıxış edir.

İqtisadi subyektlərin getdikcə böyüməsi və onların dünya iqtisadiyyatına olan təsirlərinin artması, firmaların təşkilati quruluşlarının zaman keçdikcə modifikasiyaya uğraması, firmaların idarəçiliklərinin və səhmdarlarının getdikcə ayrı şəkildə fəaliyyət göstərməsi maliyyə menecmentinin əhəmiyyətini artıran ən önəmli xüsusiyyətlərdir. Həm fəaliyyətlərinə davam edən subyektlər, həm də yeni yaranan firma, müəssisə və təşkilatların maliyyə menecmenti ilə əlaqədar aşağıda qeyd olunacaq suallara cavab tapmağa çalışırlar.

Əldə olan pul hara yönəldiləcək?

Maliyyə mənbələri kimi nələrdən istifadə olunacaq?

İqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olan mənfəət necə bölüşdürüləcək?

Qeyd olunan suallar maliyyə menecmentinin üç əsas tərkib hissəsindən xəbər verir. İlk sual investisiya qərarlarını ifadə edir. İkinci sual maliyyələşdirmə qərarlarını ifadə edir. Son olaraq üçüncü sual isə iqtisadi ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəldiyimiz dividend siyasətinə işarə edir.

Maliyyə menecmenti-müəssisənin investisiya, maliyyə və dividend qərarlarına görə məsuliyyət daşıyan bir idarəetmə sahəsidir. Maliyyə menecmentinin üç böyük maliyyə qərarları üzərində fəaliyyət göstərdiklərini demişdik. Bunlar investisiya qərarları, maliyyələşdirmə qərarları və dividend siyasətidir. Gəlin bu üç böyük hissəni ayrı-ayrılıqda təhlili edək.

İnvestisiya qərarları-iqtisadi subyektlərin öz maliyyə vəsaitlərini uzun və qısa müddət üçün gələcəkdə gəlir gətirməsi məqsədi ilə hər hansı sahəyə pul qoyuluşudur. Əslində iqtisadi subyektlər üçün investisiya onların əldə etdiyi mənfəətin bir hissəsinin və ya hamısının istifadə edilməyərək qənaət edilməsi bu prosesin başlanğıcıdır. Bəzən düşünürük ki, pulumuzu hər hansı bir şeyə və ya harasa yönəltəndə biz investisiya edirik. Əslində isə qənaətin başalandığı an investisiyanın ilk mərhələsi başlanmış hesab olunur. Bəzən xarici ədəbiyyatlarda qənaət=investisiya kimi eyniləşdirmə də bunu açıq şəkildə göstərir.

Uzunmüddətli qoyuluşlar içərisində real investisiyalar fərqlənir. Real investisiyalar-maddi və qeyri-maddi varlıqlara investisiya xarakterli pul yatırımlarıdır. Qeyd etdiyim kimi, real investisiyalar uzunmüddətli olub, həm də böyük miqdarda pul vəsaiti ilə həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətdir. Qısamüddətli qoyuluşlar iqtisadi subyektin normal fəaliyyətlərini təmin edə bilməsi üçün istifadə olunan dövriyyə vəsaitlərinə edilir. Dövriyyə vəsaitləri-iqtisadi subyektin öz fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün istifadə olunan və ən çoxu bir il ərzində pula çevrilə bilən alətlərdir.

Maliyyələşdirmə qərarları-firma və müəssisələrin öz fəaliyyətlərini həyat keçirə bilmələri üçün lazım olan bütün maddi və qeyri-maddi aktivləri əldə etmək üçün ehtiyac

duyulan pul vəsaitlərinin haradan, necə, hansı müddətə, nə qədər məbləğdə təmin etməsi ilə bağlı qərarlardır. Lazım olan bu pul vəsaitləri həm şəxsi kapital, həm də cəlb olunan kapital hesabına əldə oluna bilər. Şəxsi kapital və cəlb olunmuş kapitalın cəmi firmanın məcmu kapitalını ifadə edir. Bu məcmu kapitalın nə qədər hissəsinin şəxsi, nə qədərini cəlb olunmuş kapital hesabına həyat keçirilməsi, cəlb olunmuş kapitalın uzun və ya qısamüddətli olması kimi, məsələlər müasir iqtisadi durumda çox önəmli faktordur.

Divident qərarları-maliyyə menecmenti sahəsində firmaların verəcəyi qəralar arasında öz önəmli yerini tutur. Çünki, bu qərarlar firma və ya müəssisələrin gələcək dövr üçün fəaliyyətlərini müəyyən edir. Divident ingilis sözü olub əldə olunan məcmu mənfəətin səhmdarlar arasında bölünən və hər səhmdara düşən hissəsidir. Divident qərarları ilk öncə mənfəətin nə qədərini bölünməsi, nə qədərini fəaliyyətə yönəldilməsini müəyyən etmək üçün tətbiq edilir. Buna təsir edən faktorlara misal olaraq, səhmdarların gözləntiləri, firmanın müəyyən etdiyi dividend siyasəti, firmanın fəaliyyətində ehtiyac duyduğu pul vəsaitinin həcmi, səhmlərin likvidlik dərəcəsi kimi faktorları göstərə bilərik.

Divident qərarları ilə firmaların ümumi idarəetmə səmərəliliyi arasında müəyyən qırılmaz əlaqə vardır. Əgər məcmu mənfəətin daha çox hissəsi səhmdarlar arasında bölüşdürülərək, hər səhmdara düşən dividendin həcmi çox olacağından səhmin nominal dəyərini artıracaq. Bu halda səhmdarların yüksək mənfəətdən qaçıb məcmu mənfəətin daha çox hissəsinin digər sahələrə yönləndirilməsinə inanmaq sadəcə olaraq saflıq kimi qiymətləndirilər.

Bu sualların hamısı birbaşa olaraq maliyyə menecerləri tərəfindən təhlil olunaraq, alternativlər içərisindən ən doğru və optimal olanı seçilir. Əslində maliyyə menecerlərinin vəzifələri firma və müəssisələrin bazarda olan fəaliyyət genişliyindən birbaşa olaraq asılıdır. Kiçik müəssisələrdə maliyyə menecerləri mühasibatlıqla əlaqədar işləri də yerinə yetirir. Firmalar böyüdükcə maliyyə qərarları yalnız bir şəxs tərəfindən verilmir. Böyük iqtisadi subyektlərin idarəçilik sxemlərinə nəzər yetirsək görürük ki,

maliyyə menecerləri ilə yanaşı, marketing menecerləri, satış departamenti müdiri, hətta kardlar üzrə menecerlərin fəaliyyətləri də maliyyə menecmenti və maliyyə qərarlarının alınmasına özünəməxsus təsirlərini göstərir. Pul istifadəsi ilə əlaqədar istənilən qərar maliyyə menecmentinin fəaliyyət dairəsinə daxil olur.

Firmaların maliyyə sabitliyinin və bunun ardınca gələn maliyyə səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün maliyyə menecmenti digər idarəetmə bölmələri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə sanki sinxronlaşdırılmış bir biçimdə olmalıdır. Məsələn istehsal bölməsində, marketing və satış departamentində və s. bölmələrdə həyata keçiriləcək hər hansı layihə mütləq maliyyə menecerinin rəyi alındıqdan sonra həyata keçirilir. Çünki, əvvəl də qeyd etdiyim kimi pul ilə bağlı istənilən əməliyyat maliyyə menecmentinin obyektində iştirak edir. Bu qərarlar isə daha böyük müəssisələrdə qeyd olunan bütün vəzifəli şəxslər tərəfindən maliyyə menecerləri başda olmaqla ortaq olaraq verilir.

Qeyd edək ki, müasir dövrdə ölkələrin ÜDM-də, həmçinin dünyanın toplam pul dövriyyəsində bank, sığorta təşkilatları kimi maliyyə bazarı formalarının payı çox olsa da, istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti üçün daha çox kapitalla ehtiyacı vardır. İstehsal müəssisəsi olaraq fəaliyyət göstərən subyektlər kapital və əmək tutumlu olmaqla iki yerə bölünür. Əlbəttə ki, kapital tutumlu müəssisələrdə daha çox pula ehtiyac duyulur. Bu xüsusiyyət də maliyyə menecmentinin subyektlər üzrə fərdiləşdirilmiş formalarını gözlər önünə sərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində səhmdarların əsas məqsədi maksimum mənfəət əldə etmək və buna uyğun olaraq rəşional və ya səmərəli fəaliyyət göstərmək olsa da, aparılan təhlillər göstərir ki, insanın psixologiyası onun alacağı qərarlara öz təsirinə göstərir. Maliyyə bazarlarında mövcud böhranlar, enmələr, qalxmalar bir daha göstərir ki, səhmdarlar heç də həmişə rəşional davranmırlar. Buna isə qeyd etdiyim kimi, insan psixologiyası təsir edir. Psixologiya və maliyyə kimi iki böyük sahənin ortaq sahəsi olub, maliyyə menecmentinin dividend siyasətində öz önəmli yerini tutan maliyyə davranışı terminini önə atır. Bu termin Deniyəl Kahmen və Amos Tverskinin 1974-cü ildə

yaratdıqları Gözləmə nəzəriyyəsi ilə yaranıb. Bu terminə görə subyektlər bəzən müəyyən hislərin təsiri altında irrasional qərarlar qəbul edirlər. İrrasional qərarları yaradan bu cür hislərə misal olaraq, həddən artıq arxayınlıq, mövcud riskin hansı formada qəbul edilməsi, subyektin şəxsi psixoloji vəziyyəti və s. göstərilə bilər. Məhz bu cür hislərə aldanmayaraq qəbul ediləcək düzgün qərarlar ümumilikdə maliyyə menecmentinin səmərəliliyini artıran önəmli amillərdən biridir.

Dünyada bütövlüdə maliyyə sektoru inkişaf edib, böyüdükcə iqtisadiyyatın digər sahələri üçün “qaranlıqda çıraq” effekti yaradır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, maliyyə menecmenti də, öz növbəsində iqtisadiyyatın digər sahələrindən qidalanan bir maliyyə bölməsidir. Qeyd olunanlar göstərir ki, iqtisadiyyatın hər sahəsi, xüsusilə də, maliyyə sahəsi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan zəncirvari bir sistemdir. Maliyyə menecmentinin ən sıx şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olduğu elmi sahələr mühasibat uçotu və iqtisadiyyat elmidir. Ümumi menecment, marketinq, riyaziyyat, statistika, idarəetmə ilə əlaqədar elmlər maliyyə menecmenti ilə əlaqəli digər elmi sahələr hesab olunur.

1.2 Beynəlxalq maliyyə menecmentinin məqsəd və vəzifələri

Müasir dövr üçün bütövlükdə iqtisadiyyat və onun böyük bir hissəsi olan maliyyə sahəsində olan liberallaşma tendensiyası ilə bərabər iqtisadi subyektlər arasında kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, ayrı-ayrı ölkələrin maliyyə bazarları arasındakı mövcud əlaqələrin artaraq, bir növ vahid bir bazara çevrilməsi prosesi xarakterikdir. Maliyyə sahəsində olan bu qloballaşma tendensiyası subyektlər üçün yeni imkanlar yaratsa da, özü ilə bərabər risklər də gətirir. Daha geniş bir müstəvidən bu məsələyə yanaşdıqda görürük ki, beynəlxalq maliyyə menecmentində olan hər hansı mənfivə ya müsbət dəyişikliklər bu sistemə daxil olan bütün subyektlərin fəaliyyətinə öz təsirini göstərir. Nümunə üçün qeyd edə bilərik ki, valyuta məzənnələrində baş verən artışı, inflyasiyanı artıraraq qiymət artımına səbəb olur. Qeyd olunan hər üç kəmiyyətdə baş verən tərəddüd isə bütün subyektlərə təsir edir. Yəni bir bazarda baş verən variasiya (dəyişiklik) digər bazarlarda dalğalanma effekti yaradaraq onları da təsirə məruz qoyur. Bu xarici riskləri daim nəzarətdə saxlamağı zəruri edir. Risklə birlikdə artan rəqabət isə beynəlxalq maliyyə menecmenti sahəsində olan subyektlərin üzləşdiyi bir digər məsələdir.

Bu böyük bazarın fəaliyyətinin tənzimlənməsi isə beynəlxalq maliyyə menecmentinin fəaliyyət sahəsidir. Beynəlxalq maliyyə menecmenti nəinki subyektlərin pul vəsaitlərinə olan ehtiyaclarını ödəyən bir sistemdir, həmçinin öz vəsaitlərini ölkə xaricində investisiya xarakterli əməliyyatlarla qiymətləndirmək istəyən subyektlər üçün bu imkanı yaradan qlobal bir maliyyə mühitidir. İqtisadi subyektlərin fəaliyyət dairəsi qloballaşdıqca maliyyə menecmentinin əlavə vəzifə və öhdəlikləri də artır. Əlbəttə ki, ayrı-ayrı ölkələrdə fəaliyyət göstərən firma və ya müəssisələrin maliyyə menecmenti fərqli xarakterli olacaqdır. Beynəlxalq maliyyə menecmentinin ən önəmli məqsədi məhz bu fərqliliklərin qlobal iqtisadi mühitdə aradan qaldırılmasıdır. Tək bir ölkədə fəaliyyət göstərən firmaların maliyyə menecmenti sahəsində olan işi daha asandır. Çünki, yalnızca fəaliyyət göstərən ölkənin mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq fəaliyyət

göstərir.Beynəlxalq müstəvidə isə ayrı-ayrı ölkələrdə olan mövcud iqtisadi vəziyyət nəzərə alındığından qəbul olunacaq qərarlar həm çoxçeşidli, həm də mürəkkəb olur.

Beynəlxalq maliyyə menecmentində fəaliyyət göstərən firmalar üçün xarakterik olan bəzi məsələləri qeyd edim.

» Beynəlxalq müstəvidəki fəaliyyət, fərqli valyuta növləri ilə əməliyyatlar apara bilməyi zəruri edir.Maliyyə menecmentinin buradakı əsas məqsədi fərqli valyutaların milli valyuta arasındakı əlaqələrin, qısaca desək valyuta məzənnələrinin daima diqqətdə saxlanılaraq, iqtisadi əlaqədə olduğu ölkələrin valyuta siyasətlərini yaxından müşahidə etməkdir.

» Firmaların fəaliyyəti beynəlmilləşdikcə, ölkələrin iqtisadi, siyasi, hüquqi və digər amillər nəzərə alınmalıdır.

»Transfert qiymətləndirilməsi xüsusilə beynəlxalq maliyyə menecmenti sahəsində xüsusi önəm daşıyan bir məsələdir.Bunu sadə nümunə ilə açıqlayaq.Deyək ki, Gürcüstanın hər hansı bir şirkətinin Azərbaycanda bir filialı var.Gürcüstandakı bu əsas şirkət Qazaxıstana əmtəə və ya xidmət satışı həyata keçirir və qəbul edək ki, Gürcüstandakı vergi dərəcələri Azərbaycandakından yuxarıdır.Bu zaman Gürcüstandakı əsas şirkət onu Azərbaycandakı filialına ucuz qiymətə satır.Azərbaycandakı filial isə malı Qazaxıstana əvvəlki qiymətinə satır.Satışdan sonrakı vəziyyətə diqqətlə baxaq.Əsas şirkət ucuz qiymətə mal satdığından vergiyə cəlb edilən gəliri az olacaq.Qiymət fərqi ilə yaranmış az mənfəət isə Azərbaycandakı filialın əldə etdiyi mənfəətlə kompensasiya edəcəkdir.Həm öz ölkəsində mənfəəti az olduğundan az vergi ödəyəcək, həm də, Azərbaycandakı vergi dərəcəsinin azlığı onun mənfəətini çox azaltmayacaq.Bu müasir dövrdə ən qanuni hesab olunan vergi qaçaqçılığıdır.Beynəlxalq maliyyə menecmentinin bu sahədəki əsas vəzifəsi odur ki, vergi dərəcələrinin elə səviyyəsi müəyyən olunmalıdır ki, bu cür hallar yaranmasın.

»Siyasi risk.Beynəlxalq iqtisadi mühit iqtisadi subyektlər üçün nə qədər böyük imkanlar yaratsa da, heç bir iqtisadi subyekt siyasi sabitliyin olmadığı bir ölkədə

fəaliyyət göstərmək istəməz.Çünki, iqtisadiyyat siyasi qeyri-sabitliklərə qarşı çox həssas olur.Bir digər ehtimal da var ki, firma xarici ölkədə fəaliyyətə başladıqdan sonra həmin ölkədə siyasi qarşıdurma yaranır.Bu zaman firmalar bütün mümkün risklər gözdən keçirmədən beynəlxalq maliyyə menecmentinin təklif etdiyi üsullarla bunu həll etməyə çalışa bilər.

»Cəmiyyətdəki düşüncə.Firmaların fəaliyyəti beynəlxalq müstəviyə çıxdıqca, eyni coğrafi zonada belə olsa, cəmiyyətin düşüncəsində olan fəqliliklər mövcud olaraq qalır.Məsələn bir ölkənin toplumu riskli fəaliyyətdə maraqlı ola bilər.Lakin digər ölkədə cəmiyyət riskdən qaçarsa, mütləq investisiya və maliyyələşmə qərarlarında bu amil nəzərə alınmalıdır.

»İqtisadi modellər.Müasir dövrdə adətən mövcud iqtisadi modellər rəqabətin güclü olduğu, hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin minimum olduğu bir vəziyyəti əks etdirir.Lakin elə ölkələr vardır ki, burada qeyd olunan xüsusiyyətlər ya azdır, ya da ümumiyyətlə yoxdur.Buna görə də, belə ölkələrdə mövcud ənənəvi iqtisadi modellər maksimum dərəcədə təkmilləşməlidir ki, həmin ölkənin iqtisadiyyatı beynəlxalq maliyyə sisteminin bir həlqəsinə çevrilsin.Beynəlxalq maliyyə menecmenti isə bu sistemin idarə olunmasının əsas özəyi olsun.

Beynəlxalq maliyyə menecmentindən danışarkən belə bir maraqlı məqam diqqəti cəlb edir və bunu bir sualla ifadə etməyə çalışacam.Şirkətlər nə üçün qloballaşmaqda maraqlıdır? sualı beynəlxalq maliyyə menecmentini təhlilində ən önəmli və belə demək olarsa, bu problemin mərkəzində duran sualdır.Bunun bəzi səbəblərini qeyd edək.Bu səbəblər ümumilikdə beynəlxalq maliyyə menecmentinin əsas məqsədləridir.

1.Bazardakı həcmi genişləndirmək.Firma və müəssisələr yerli bazarda “doyduqdan”sonra xarici bazarın onlara göstərdiyi cazibə imkan və təkliflərlə fəaliyyətlərini genişləndirirlər.Bu prosesein hansı formada getdiyini göstərək.İlk öncə firmalar yerli bazar üçün məhsul istehsalı həyata keçirirlər.Əgər hər şey istənilən kimi irəliləsə, bu məhsulun cəlb etdiyi istehlakçılar arzu olunan gəlir səviyyəsini təmin

edir. Bununla birgə, xarici bazarda da bu məhsula yarana biləcək tələbatı ödəmək üçün bu məhsulu tələbatın yarandığı ölkədə istehsal etmək daha sərfəli olur. Çünki bu vəziyyət nəqliyyat və istehsal xərclərini azaltmağa kömək edir. Nümunə üçün IBM, Coca-Cola, McDonald`s kimi beynəlxalq şirkətləri misal göstərə bilərik ki, onlar da bu formada fəaliyyətlərini qloballaşdıraraq beynəlxalq bazarın əsas fiqurlarına çevrilmişlər.

2. Xammal axtarışı. ExxonMobil kimi bir çox ABŞ neft şirkətləri dünyanın dörd bir yanından böyük törəmə müəssisələrə malikdir. Bu törəmə müəssisələr şirkətin əsas fəaliyyət sektoru olan neft-qaz sənayesi üçün lazım olan xammal mənbələrinin ələ keçirilməsi ilə fəaliyyətlərini beynəlmilləşdirirlər.

3. İstehsal səmərəliliyinin təminatı. İstehsal səmərəliliyi dedikdə ilk ağıla gələn istehsal xərclərinin aşağı salınmasıdır. Nümunə üçün qeyd edə bilərik ki, yapon iş adamları öz istehsallarını Sakit okeanda yerləşən xırda dövlətlərin və ya adaların ərazisində yerləşdirib. Bu həm əmək xərclərini azaltmaqla yanaşı həm də, həmin coğrafi məkandan okeanın digər tərəfinə bu məhsulların ixrac xərcləri daha da azalır.

4. Siyasi və tənzimləyici maneələrin qarşısını almaq üçün. Hökumətlər bəzən idxal və ya ixrac olunan mal və xidmətlərə dair tariflər, kvotalar və digər məhdudiyyətlər tətbiq edirlər. Onlar gəlirləri artırmaq, daxili sənayelərin qorumaq və müxtəlif siyasi-iqtisadi məqsədlərini həyata keçirmək üçün bunu edirlər. Dövlətlərin yaratdığı bu cür maneələri aşmaq üçün firmalar tez-tez xaricdəki törəmə istehsal müəssisələrini inkişaf etdirir. Məsələn, Yapon maşın istehsalçıları bu cür səbəblərdən istehsalını ABŞ-a köçürdülər. İndi Honda, Nissan, Toyota, Mazda və Mitsubishi kimi avtomobil nəhəngləri öz istehsallarının ən böyük hissəsi Yaponiyadan kənarında, xüsusən ABŞ-da təmərküzləşmişdir.

5. Diversifikasiya. Diversifikasiya hər hansı bir fəaliyyətin şaxələndirilməsidir. Beynəlxalq miqyaslı firma və müəssisələr də fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin iqtisadiyyatında ola biləcək dalğalanmalara müvafiq olaraq fərqli-fərqli ölkələrdə fəaliyyətlərini diversifikasiya edirlər. Ümumiyyətlə, coğrafi diversifikasiya iqtisadi

böhranın azalmasına səbəb olur.

Beynəlxalq maliyyə menecmenti beynəlxalq biznesin idarə olunması nəzəriyyəsi və təcrübəsidir, yəni maliyyə aktivlərinin hərəkətləri, malların və xidmətlərin milli sərhədlərdən kənara çıxması ilə bağlı fəaliyyətdir. Bunlar beynəlxalq ticarətin və xarici investisiya fəaliyyətinin genişlənməsi prosesinin təcəssümü kimi çıxış edir. Beynəlxalq ticarət və investisiya fəaliyyətinin əsas subyektləri həm də beynəlxalq maliyyə menecmenti fəaliyyətinin hərəkətverici subyektləri hesab olunan beynəlxalq şirkətlərdir. Beynəlxalq firmaların fəaliyyəti arenası elmi-texniki, istehsal, investisiya, ticarət, pul və kredit sahələri ola bilər. Lakin mövzu ilə əlaqədar bizə maraqlı olan hissə investisiya və pul-kredit sferasıdır. Çünki, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə menecmenti maliyyə resurslarının idarə olunması ilə bağlı bir elmdir.

Beynəlxalq maliyyə menecmenti—elə bir iqtisadi sistemdir ki, şirkətlərin biznes fəaliyyətinin beynəlmilləşməsi nəticəsində onların maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı həyata keçirilən tədbirlər və qərarların qəbul edilməsi prosesidir. Sual oluna bilər ki, nə üçün biz beynəlxalq maliyyə menecmentini öyrənməliyik? Bu suala cavabı qısa bir nümunə ilə cavablandırmaq. Azərbaycan xarici ölkələrə neft və neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz və s. kimi məhsullar ixrac edir. Bununla bərabər müxtəlif ölkələrdən əhalinin ehtiyac duyduğu bəzi məhsulları idxal edir. Bu əməliyyatlarda əsas subtekt dövlət olsa da, müxtəlif sektorlarda fəaliyyət göstərən şirkətlər bu prosesin tam mərkəzindədirlər. Bu cür qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatları əlbəttə ki, müəyyən bir pul vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Firmalar tərəfindən bu əməliyyatların həyat keçirilməsi üçün lazım olan pul vəsaitinin əldə olunması və haraya yönəldilməsi beynəlxalq maliyyə menecmentinin əsas vəzifələrindən biridir.

Bu vəzifələri ayrılıqda nəzərdən keçirək

-Beynəlxalq maliyyə menecmentinin vəzifələri dedikdə ilk ağıla gələn budur ki, firmanın bazar dəyərinin və həcmnin artırılması, həmçinin şirkət sahiblərinin mənfəətlərinin maksimumlaşdırmaq üçün alternativlər içərisindən ən düzgün və səmərəli

olan maliyyələşmə və investisiya qərarlarının verilməsidir. Hətta bunu əyani şəkildə görsədən və beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş bir düstur vardır:

$$V_{MAX}=f(F, I, D)$$

Burada V

dəyər, F-maliyyələşmə, I-investisiya, D-dividend siyasəti. Bu üç amildən asılı bir bazar dəyərinin maksimumlaşdırılması funksiyası vəzifələrin haraya yönəldilməsinə köməkçi olur.

-Mühasibat uçotu

əməliyyatlarının düzgün olması üzərində nəzarət bir digər vəzifədir. Bildiyimiz kimi maliyyə menecmenti bir çox elmi sahələrin sintezidir. Bu elmi sahələrdən biri də mühasibat uçotudur. İstər beynəlxalq, istərsə də lokal səviyyədə istənilən maliyyə əməliyyatları mühasibat uçotu ilə qeydiyyatata alınır. Qeydiyyatata alınmış məlumatların düzgünlüyü və müəyyən tələblərə uyğun olması nəticəsində firmaların öz maliyyə aktivlərinin vəziyyəti haqqında, onların hərəkəti haqqında bir informasiya toplusunu bizə təqdim edir. Məhz bu məlumatlar əsasında beynəlxalq maliyyə menecmentinin üç böyük qərarı (maliyyələşmə, investisiya, dividend siyasəti) həyata keçirilir. Məhz bu səbəbdən daim bu məlumatlar nəzarətdə olmalı və maliyyə menecmenti fəaliyyəti bu məlumatlar əsasında həyata keçirilməlidir.

-Maliyyələmə prosesi

zamanı kreditor subyektlərlə möhkəm və səmərəli münasibətlərin qurulması bir digər vəzifədir. Bilirik ki, fəaliyyətin genişlənməsi zamanı maliyyə idarəçiliyi artıq beynəlxalq maliyyə menecmenti səviyyəsinə yüksəlir. Fəaliyyət genişlənməsi zamanı bazarda rəqiblərlə mübarizə zamanı əmtəə və xidmətlər daim təkmilləşdirilməli və bazar həcmi daim artırılmalıdır. Bunun üçün maliyyə vəsaitinə ehtiyac duyulur. Bu ehtiyacı ödəyən müasir maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən olan banklar və kreditor təşkilatlarıdır. Qurulmuş möhkəm və səmərəli münasibət zamanı bu kredit təşkilatları verdikləri kreditlərdə həmin tərəfdaşlarına qarşı müəyyən güzəştlər edə bilirlər. Bu güzəştlər həm kredit verilərkən faiz dərəcəsində güzəşt, kredit şərtlərində yumşaltmalar şəklində, həm də kreditlərin geri ödənilməsi zamanı da olur. Kreditlərin geri

qaytarılmasında müəyyən gecikmələr varsa, beynəlxalq səviyyədə geniş yayılmış bir üsul vardır. Bu da firmaların kreditorlarla olan kredit şərtlərinin yenidən gözdən keçirilməsi, kreditlərin ödənilməsi üçün verilən müddətin uzadılması kimi məsələlərdir. Bu isə firmanın ən çətin vəziyyətində iflası uğramamasına köməkçi olan vəzifədir.

-Uzunmüddətli əməliyyatlar üçün büdcələmə əməliyyatı etmək. Uzunmüddətli və ən əsası böyük büdcəli əməliyyatlar əvvəlcədən hazırlanması beynəlxalq maliyyə menecmentində xüsusi önəm daşıyır. İlk öncə bu büdcələmə prosesinin hansı sahəyə yönəldiləcəyi ilə bağlı düzgün qərar alınmalıdır. Sonra isə bu sahəyə yönəldiləcək maliyyə vəsaitinin həcmi və bu investisiya əməliyyatının maliyyələşmə müddəti düşünülməlidir. Düzgün qərara alınmış vəsait həcmi və maliyyələşmə müddəti bir sonrakı investisiya əməliyyatlarına təşviq etməklə firmanın fəaliyyətini genişləndirər.

-Dividend siyasətini formalaşdırmaq-Dividend siyasəti daxilində müəyyən tövsiyələrin işlənilib hazırlanması, zamanın və məkanın tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələsi daim öndə olmalıdır. Nəzərə alaq ki, dividend siyasəti ilə bölüşdürülməyən mənfəət firmanın pul vəsaitinə ehtiyacının ödənilməsi zamanı ən qənaətli və səmərəli olanıdır. Lakin beynəlxalq müstəvidə səhmdarların ehtiyaclarının ödənilməsini də gözdən qaçırmamalıyıq. Buna görə də daim “qızıl ortanı” müəyyən etməklə həm səhmdarların istəkləri yerinə yetirilməli, həm də firmanın inkişafı daim öncül məsələ olaraq qalmalıdır.

-Səhm və istiqraz kimi qiymətli kağızlarla olan əməliyyatları planlamaq. Beynəlxalq maliyyə menecmentinin fəaliyyət göstərdiyi sahəni bizlərə ən bariz şəkildə görsədən maliyyə fəaliyyəti qiymətli kağızlarla olan əməliyyatlardır. Səhmlərin ixracı və ya alınması zamanlarının düzgün müəyyən edilməsi, istiqraz kimi borc sənədlərin də isə ehtiyac duyulan maliyyə vəsaitinin düzgün müəyyən edilməsi qiymətli kağızlarla olan əməliyyatlarda firmaya kömək edən əsas ünsürlərdir. Bu və digər əməliyyatların düzgün müəyyən edilməsi firmaların beynəlxalq fəaliyyətində əhəmiyyətli vəzifələrdəndir.

-Mümkün risklərin analizi-bu vəzifə firmanın yarana biləcək itkilərini və onun bazar mövqeyinə mənfi təsir edə biləcək tərəfləri araşdırmaqdan ibarətdir.Riskin mənbəyinin, əhatə dairəsinin (həcmnin), səbəblərinin, ehtimal edilən müddətinin və yarada biləcək fəsadlarının müəyyən edilməsi həmişə aktual vəzifələrdəndir.Risklər beynəlxalq maliyyə menecmentində daha qabarıq və geniş şəkildə qabağımıza çıxdığından bu vəzifə çox əhəmiyyətli hesab olunur.

-Beynəlxalq hesablaşmalarda müxtəlif valyutalardan istifadə baxımından maliyyə əməliyyatlarının planlaşdırılması.Maliyyə menecmentinin beynəlxalq səviyyəsini görsədən ən bariz vəzifələrdəndir.Valyuta məzənnələrinin tərəddüdlərinin nəzarətdə saxlanması əsas missiyadır

-İxrac fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi-Firmalar öz fəaliyyətlərinin beynəlxalq bazarlara daşdıqca ixrac əməliyyatları normal olaraq artır.İxrac əməliyyatlarının nəticə verməsini gözləməzdən əvvəl məhsul və xidmətlərə uyğun müvafiq bazarların tapılması, xaricə daşınması üçün lazım olan maliyyə vəsaitinin ayrılmasını qeyd etməliyik.

- Xarici birbaşa və portfel investisiya əməliyyatlarıatəşviqat-Mənfəət əldə olunduqdan sonra bu mənfəətin bölüşdürülməsi zamanı investisiya fəaliyyətin nəzərə alınması daim diqqət mərkəzində olmalıdır.Maliyyə menecmentinə beynəlxalq xarakter verən iki əsas ünsür varsa, bunlardan biri xarici subyektlərə verilən kreditlərdirdə, digəri xarici investisiya fəaliyyətidir.Xarici investisiya fəaliyyəti düzgün qurulubsa böyük mənfəət, yanlış qurulubsa iflasa qədər gedən böyük bir tənəzzül qaçınılmazdır.

-TMK-ların maliyyə fəaliyyətlərinə nəzər yetirmək-TMK və qlobal şirkətlər maliyyə menecmentinin beynəlxalq aspektində digər firmalara nümunədir.Bəzən firmaların öz fəaliyyətlərini onların fəaliyyətləri ilə birləşdirmək, bəzən maliyyə gedişlərindən müəyyən nəticələr çıxardaraq fəaliyyətlərində dəyişikliklər etmək, onların maliyyə menecmenti ilə əlaqədar fəaliyyətlərinin nümunə kimi götürüb özünükiləşdirərək fəaliyyətlərinə tətbiq etmək hazırki dövrdə aktual məsələlərdəndir.

Maliyyə menecmenti inkişaf etdikcə, yeni maliyyə alətləri yarandıqca bu vəzifələr

genişlənir.

İstənilən bir sahədə uğur əldə etmək istəyiriksə, mütləq şəkildə həmin sahə haqqında tam və dəqiq informasiyaya ehtiyac duyuruq. Beynəlxalq maliyyə menecmentinin effektivliyi də bu sahəyə aid olan bəzi məsələlər haqqında informasiya əldə etmək və bu informasiyalarla düzgün qərar qəbul etməkdən asılıdır. Beynəlxalq maliyyə menecmenti ilə məşğul olan subyektlər aşağıda qeyd olunacaq məsələlər haqqında mütləq şəkildə bilik və təcrübəyə malik olmalıdırlar.

1. qiymətli kağızlar bazarı haqqında
2. kapital bazarındakı mövcud vəziyyət
3. faiz dərəcələrindəki dalğalanma
4. investorların investisiya davranışları və meyilləri
5. idxal və ixrac trendləri
6. bank sektorunun performansı
7. inflyasiya dərəcəsi
8. Valyuta bazarı haqqında
9. müxtəlif formalı risklərin idarə olunma texnikaları
10. beynəlxalq maliyyə institutlarının fəaliyyəti

Sürətli qloballaşma, iqtisadi böhranlar və davamlı dəyişən biznes mühiti və digər faktorlar hamısı birlikdə bugünkü maliyyə menecmentini hər zaman olduğundan daha artıq önəmli bir mövqeyə gətirir. Bütün bu qeyd olunan faktorlar subyektlərin maliyyə fəaliyyətini daim nəzarətdə saxlayan bir iqtisadi sistemə ehtiyac yaradır ki, beynəlxalq biznes erası üçün bu cür iqtisadi sistem rolunda beynəlxalq maliyyə menecmenti çıxış edir. Beynəlxalq biznesdəki inkişaf beynəlxalq ticarətin genişlənmiş həcmnin ümumi mənzərəsi altında tam aydın şəkildə görsənir.

1.3 Effektiv beynəlxalq maliyyə menecmentində TMK-lar maliyyə strategiyasının elementi kimi

Dünyada demək olar ki, hər bir ünsürə qloballaşmanın gedərək artan təsiri iqtisadi müstəvidə də hiss olunur və bu prosesin özü ilə gətirdiyi iqtisadi transformasiya prosesində əsas subyektlərdən biri Transmilli korporasiyalardır(TMK).Qloballaşma ilə sərhədlərin aradan qalxması və milli dövət adlanan subyektlərin demək olar ki iqtisadi arenalarda olan nüfuzunu sarsıtması ilə bu proses daha da güclənmişdir.TMK-ları iki və daha artıq ölkədə iqtisadi fəaliyyət çərçivəsində mənəfət əldə etmək məqsədilə beynəlxalq miqyaslı istehsal fəaliyyəti həyata keçirən meqaşirkətlər kimi təsvir də bilərik.Bu şirkətlər milli sərhədlər çərçivəsində əmtəə və xidmət istehsalı həyata keçirir və onları beynəlxalq bazarlarda realizə edirlər.Az öncə qeyd etdiyimiz kimi qloballaşmanın sərhədləri aradan qaldırması ilə yalnız bir ölkənin deyil , beynəlxalq səviyyədə istehlakçıların zövq və istəklərində olan tendensiyanı nəzərə alaraq öz strategiyalarını bu məsələ ilə uzlaşdırmağa çalışırlar.TMK-lar istehsal, satış (marketing), maliyyə, ticarət, enerji, texnologiya başda olmaqla qlobal iqtisadi mühitin vəziyyətinə təsir edə biləcək bir mövqedədir.TMK-lar qloballaşma prosesinin məhsulu olmaqla yanaşı, bu prosesi istiqamətləndirən bir subyektdir.Əslində TMK-lara olan münasibət və fikirlər birmənalı deyildir.Bu onların homogen olmayan strukturları və şirkət siyasətləri ilə əlaqədardır.Buna baxmayaraq onları birləşdirən bir çox ortaq xüsusiyyətlər mövcuddur.Bu xüsusiyyətləri bir tərif içərisində birləşdirsək, TMK əsas qərarqahları müəyyən bir ölkədə yerləşməsinə baxmayaraq, fəaliyyətlərini xarici ölkələrdə tamamlayan bir çox xarici filial və şöbələri mərkəzdən verilən qərarlarla koordinasiyalı şəkildə idarə edilən böyük şirkətlərdir.

TMK termini ilkdəfə 1960-cı ildə Linienthal tərəfindən ortaya atılıb.Bu şirkətlər haqqında iqtisadçıların müxtəlif fikirləri olmasına baxmayaraq ortaq fikirlərə misal olaraq əgər bir şirkətin məcmu aktivlərinin minimum 20%-i xarici ölkələrdədirsə və ya xaricdəki fəaliyyətindən əldə etdiyi gəliri məcmu gəlirinin minimum 35%-i təşkil edirsə

bu şirkəti TMK kimi qiymətləndirə bilərik.

Belə ki, artıq 1980-ci ilbrin axırlarından TMK-lar dünya əmtəə və xidmətlər bazarının təchiz edilməsinin əsas kanalına çevrilmişdir. Bu prosesin nəticəsi kimi TMK-lar lokal inhisarlıqdan qlobal inhisarlığa doğru böyük bir cıgır açmışlar. Həm bu dövr üçün həm də müasir dövrdə TMK-lar sanki bir “hörümçək toru” yaratdılar. Buradakı “hörümçək toru” əlbəttə ki, metafora kimi qəbul olunmalıdır. Beynəlxalq iqtisadiyyat xüsusilə biznes şəbəkəsi bizə bu təsiri bağışlayır. Bu “hörümçək toru”nun gücü və davamlılığı isə mərkəzdə dayanan hörümçəyin, yəni TMK-nın gücündən, onun maliyyə potensialından asılıdır. Qloballaşmanın artması TMK adlanan bu superstrukturları iqtisadiyyatın sanki imperatorluqları kimi bir mühitin yaranmasına qarşısını almaz şərait yaradır.

Tarixi inkişaf baxımından TMK-ları beynəlxalq ticarətlə inkişafı və müasir dövrdəki vəziyyəti nəzərə alınaraq təhlil edək. Yaranmalarının ilkin nümunələri haqqında müxtəlif fikirlər olmasına baxmayaraq XV əsrə qədər bu subyektlərin yaranışında bəzi nümunələr görə bilərik. Hər bir çay öz başlanğıcını kiçik bir bulaqdan götürdüyü kimi qlobal dünyamızın ən aparıcı qüvvələri hesab edilən transmilli korporasiyalar da öz başlanğıclarını yerli bazarlardan götürmüşlər və fəaliyyətə başladılar ilk dövrlərdə (yəni hələ transmilli korporasiyalar olmadıqları vaxtda) yalnız öz ölkələrində və bir sahədə mövcud olurlar. İlk əvvəllər təbii sərvətlər və kənd təsərrüfatı məhsullarının müstəmləkəçilik sistemi vasitəsilə ticarəti ilə böyüyən şirkətlər müasir dövrdə TMK formasında qarşımıza çıxır. Qeyd etmişdik ki, beynəlxalq ticarət bu transmilləşmə prosesinin əsas güc aldığı mənbədir. Beynəlxalq ticarətin öz tarixi keçmişinə nəzər yetirsək görərik ki, sənaye inqilabına qədər olan dövrdə ticarət heç də sərhədləri aşı biləcək qədər nəzərə çarpmırdı. Başqa sözlə bu dövrdə ticarətin hədəfi məhz dövlətlərin hədəfi ilə eynilik təşkil edib. Bu dövrdə ticarətin iqtisadiyyata təsiri Avropa üzərində daha çox hiss olunub ki, bu da son nəticədə müstəmləkəçiliyin genişlənməsinə səbəb olub. Məlumat üçün qeyd edək ki, TMK-nın ilk nümunəsi holland mənşəli “Unique

Margarin” ilə ingilis mənşəli “Lever Brothers” adlı iki şirkətin birləşməsindən yaranan “Unilever” hesab olunur. Bu anlayış ilk dəfə 1960-cı ildə Liniental tərəfindən təqdim edilmişdir.

TMK-ların milli hüdudlar çərçivəsindən beynəlxalq müstəviyə qədər inkişaf mərhələlərindən sonra onların milli iqtisadiyyatlara və daha kiçik iqtisadi subyektlərə olan təsirini nəzərdən keçirək. Ticarətin liberallaşması, milli sərhədlərin gedərək aradan qalxması şirkətlər üçün yerli bazarı dünya bazarı halına gətirmiş, bununla birlikdə rəqabətdə qlobal səviyyəyə keçmişdir. Onların dünya iqtisadiyyatının ən böyük həlqələrindən olan milli iqtisadiyyatlara olan təsirləri həm müsbət, həm də mənfi yönümlüdür. Bu təsirlərin bəzilərini qarşılıqlı şəkildə aşağıda tərtib olunmuş cədvəldən daha aydın görə bilərik.

Cədvəl №1. TMK-ların müsbət və mənfi təsirləri

Sıra №-si	Müsbət təsirlər	Mənfi təsirlər
1.	Ümumilikdə dünyanın ticarət həcmi artırılır.	Rəqabətə və bazarda sərbəst fəaliyyət göstərməyə maneə olan monopolist quruluşa malikdirlər.
2.	Güclü maliyyə potensialına sahib olduqlarından müvəqqəti pul vəsaitlərinə olan ehtiyacları ödəyirlər.	Borclu tərəfi borcunu ödəyənmə qədər özündən asılı vəziyyətə salır.
3.	Texnoloji yeniliklər və ETT yolunda müxtəlif araşdırmaların və layihələrin müəllifləridirlər.	İEOÖ-ə və üçüncü dünya ölkələrinə uyğun olmayan texnologiyaları ixrac edirlər.
4.	Məşğulluğu artırır, işçilərin peşə qabiliyyətlərinin daha da artırılması üçün tədbirlər görürlər.	İşçilərə veriləcək əməkhaqqıda bir limit müəyyənləşdirir, həmçinin əmək rəqabəti adlanan anlayışı bazardan uzaqlaşdırmaq istəyirlər.

5.	Məcmu gəliri və rifahı artırırılar	Varlı və kasıb təbəqə arasındakı uçurumu daha da dərinləşdirirlər.
6.	Ölkələrin sahib olduqları ehtiyatların dünya bazarı ilə qovuşmasında körpü rolunu oynayırlar.	Təbii sərvətlərin sanki müstəmləkəçilik psixologiyası ilə öz əllərində cəmləşdirmələri üçün sərhədlərə baxmadan sarmaşığı kimi dünyaya yayılırlar.
7.	Az inkişaf etmiş ölkələrin daha tez bir zamanda modernizasiyasına (müasirləşməsinə) kömək edir.	İstehlakçı yönümlü homogen bir dünya iqtisadiyyatı yaratmaq məqsədindədirlər.

Hazırda bu şirkətlər «dünya iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi» hesab edilirlər. Yəni müasir iqtisadiyyatın katalizatoru məhz bu şirkətlərdir. BMT-nin transmilli korporasiya haqqındakı məruzələrindən biri elə belə də adlanmışdır. Beynəlxalq kompaniyalar dedikdə öz təsərrüfatçılıq fəaliyyətində milli çərçivədən kənara çıxan, istehsal, ticarət, elmi-texnoloji proseslər, maliyyə, xidmət və digər sahələrin beynəlxalq baxımdan kompleks inkişafın formalaşmasını həyata keçirən iri birliklər nəzərdə tutulur.

Çağdaş dövrün beynəlxalq iqtisadiyyatında transmilliləşmə tendensiyası getdikcə artır. TMK-lar isə bu tendensiyanın nüvəsini təşkil edir. Müasir dövrün dünya imperatorlukları halına gəlməkdədirlər. Bir çox fərqli strategiyalar üzrə fəaliyyət göstərmələrinə baxmayaraq TMK-ları birləşdirən bəzi ortaq xüsusiyyətlərini qeyd edək:

» İki və daha artıq ölkədə fəaliyyət göstərirlər (bəzi mənbələrdə minimum altı ölkə);

» Əsas fəaliyyət sahəsi bir və ya daha çox mal və xidmətlərin beynəlxalq istehsal, bölüşdürülməsi və satışı olub, birbaşa investisiya, texnologiya, idarəetmə və s. transferinin təmin edilməsidir;

» Xarici ölkələrdə olan bütün uzantılarının idarə edilməsini və nəzarətdə

saxlanmasını mərkəzdən verilmiş qərarlar əsasında həyata keçirirlər;

» satışın illik həcmi 1 milyard ABŞ dollarından az olmamalıdır;

» Çox güclü maliyyə potensialları vardır;

» Modern və üstün texnologiyalara sahibdirlər;

» Bütün fəaliyyətlərinin təməlinə şəxsi kapital dayanır;

» İdarəetmədə müxtəlif ölkələrə məxsus xarici vətəndaşların mövcud olması;

» Həyata keçirdikləri investisiya əməliyyatlarının böyük bir qismi beynəlxalq mühitin payına düşür. Əvvəldə qeyd olunduğu kimi məcmu aktivlərinin minimum 20%-i xarici ölkələrdə olmaqla yanaşı, xaricdəki fəaliyyətindən əldə etdiyi gəliri məcmu gəlirinin minimum 35%-i təşkil edir.

Transmilli korporasiyalar mərkəzi bir ölkədə, fəaliyyəti isə digər dövlətlərdə olan global miqyaslı şirkətlərdir. Həmçinin TMK-lar bazar payını və mənfəət həcmi artırmaq və rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün İEOÖ-dəzlərinin lider olacağı bir bazar yaratmağı hədəfləyiblər. Bu hədəflərə çatmaqdan əvvəl, bir çox TMK-ların hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatında daxil olmazdan əvvəl mütləq əməl etməli olduğu prinsiplər vardır. Bəzi TMK-lar bu prinsipləri öz fəaliyyətlərinin özəyini təşkil edən bir siyasətə çeviriblər. Bu siyasətlərə aiddir:

1. Dövlət təminatlı ödənişin olmadığı təqdirdə bazara daxil olmayın
2. Zəmanətli bir investisiya gəlirinin olmadığı təqdirdə bazara daxil olmayın
3. Həqiqi rəqabətin olmadığı bazarlara daxil olun
4. Nəzarəti sizdə olmayan tərəfdaşlıqları qurmayın

Sual oluna bilər ki, TMK-lar hansı formada ayrı-ayrı iqtisadiyyatlara nüfuz edirlər. Bunların əsas formaları aşağıdakılardır:

1. İxracat əməliyyatları
2. Qiymətli kağızlarla bağlı əməliyyatlar
3. Lisenziya müqavilələri
4. Birbaşa investisiyalar

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının (*UNCTAD*) hər il bu tip firmalar üçün nəşr etdiyi illik hesabatlar vardır. TMK-ların gücünün gözlə görünə bilən hissəsi, yəni rəsmi tərəfi məhz bu təşkilat tərəfindən ölçülür. Bu təşkilatın 2016-cı ildə verdiyi verdiyi məlumatla sizləri tanış etmək istəyirəm. 100 ən böyük TMK-ın ümumi aktivlərinin həcmi 13.3 trilyon ABŞ dolları həcmindədir. Bu aktivlərin 8.3 trilyonu sırf xaricdəki aktivlərinin dəyəridir. Müqayisə üçün deyə bilərəm ki, 13.3 trilyonluq bir aktivlə bu 100 TMK 2016-cı ildə Çin və ABŞ istisna olmaqla bütün dövlətlərin ÜDM-dən daha artıq bir kapitalla sahibdirlər. Heç təsadüfi deyil ki, dünya ticarətinin 50%-indən artığı məhz TMK-ların nəzarətindədir.

BMT-nin analitik mərkəzi uzunmüddət belə hesab etmişdir ki, 1 mlrd. dollardan artıq illik dövriyyəsi olan və ən azı 6 ölkədə filialları olan müəssisələri, transmilli şirkət hesab etmək olar. Əlbəttə, belə tərif mütləq və dəyişməz deyildi. Son vaxtlar müəyyən dəqiqləşmələr, araşdırmalar edilmişdir. Onun yerləşdiyi ölkədən kənara satdığı məhsulun həcmi 25-30 % müəyyən göstərici kimi əsas götürülür. Belə bir göstəriciyə görə İsveçrənin «Nestle» firması dünya lideri hesab olunur, cəmi məhsulun 98 %-ni kənara satır.

Bu katastrifik göstəricilər onların nə qədər güclü bir potensiala sahib olduqlarının bariz göstəriciləridir. TMK-lar sahib olduqları böyük kapitalla sənaye, xidmət, kənd təsərrüfatı, texnologiya və digər sahələrdə böyük söz sahibi olurlar və öz monopoliyalarını yaradırlar. Bu səbəbdən yüksək qiymət siyasəti ilə ağılasığmaz dərəcədə gəlirlər əldə edirlər. İqtisadiyyatdakı bu mövcud vəziyyət nə qədər qəribə görünsə də, nəticə budur ki, TMK-lar qlobal iqtisadiyyatın ən önəmli fiqurlarından biri olmaqla bərabər, sahib olduqları kapitalla beynəlxalq maiyyə menecmentinin də əvəzolunmaz subyektlərindən birinə çevriləblər.

TMK-ların iki fəaliyyət modeli var:

- Ənənəvi davranış modeli. Yaranma ölkəsində məhsulların hazırlanması sonradan xaricə eksportunu nəzərdə tutur. Bu model çox baha başa gəlir və qeyri-

rasionaldır.

- Müasir davranış modeli. İstehsalın daha ucuz başa gələcəyi ölkələrdə qurulması(transpalntasiya).Transpalntasiyadedikdə ayrı-ayrı istehsal proseslərinin xarici ölkəyə köçürülməsi nəzərdə tutulur. Dünya praktikasında ilk olaraq bu modeldən Yaponiya və Cənubi Koreyanın avtomobilqayırma TMSŞ-ləri istifadə etməyə başlayıblar.

Bu modelərin daha geniş forması strategiyalarda öz əksini tapır.

1.Resurs axtaran strategiya. Bu cür strategiya faydalı qazıntıların hasilatı və emalı ilə məşğul olan, metallurgiya, metal emalı və qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan transmilli korporasiyalar üçün xarakterik olan fəaliyyət strategiyasıdır. Xammalı yarımfabrikatlar və hazır məhsula çevrilən hasilat transmilli korporasiyalarının satış həcmi artdıqca onlar öz istehsal güclərini bilavasitə xammal bazasının yaxınlığında yerləşdirilməsində maraqlı olacaqlar

2.Xərclərə yönəlmiş strategiya. Transmilli korporasiyaların qız kompaniyaları işçi qüvvəsi kimi yerli faktorları da istifadə etməklə ana kompaniyaları üçün komponentləri istehsal etmək və məhsul yığmaq məqsədilə öz fəaliyyətlərini qururlar. Misal üçün İşçi qüvvəsinin qiyməti artdıqca isə, onlar öz istehsallarını daha ucuz işçi qüvvəsi olan ölkələrə doğru hərəkət etdirirlər. Misal üçün, ayrı-ayrı elektron komponentlər Sinqapur və Tayvandan daha ucuz işçi qüvvəsi mövcud olan Çində və Vyetnamda yerləşdirirlər

3.Bazar axtaran strategiya. Bazar axtaran strategiyalar yüksək rəqabətli hesab edilirlər. Onlar mövcud yaxud da yeni bazarlardan rəqiblərini sıxışdırıb çıxartmaq məqsədi güdürlər ki, bununla da onlar birbaşa xarici investisiyalar ilə çox sıx şəkildə əlaqədə olurlar.

TMK-nın dünya təsərrüfat sistemində tutduğu yer və oynadığı rol onların spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Belə xüsusiyyətlərdən biri onların fəaliyyətinin universal olmasıdır. TMK həm ticarətçi (tacir,kommersant), həm investor, həm də müasir texnologiyanı yayan və beynəlxalq əmək miqراسiyasını stimullaşdıran strukturlardır.TMK-lar monopolbirliklərdir, fəaliyyət dairəsinə görə beynəlxalq

miqyaslıdırlar. TMK-lar tam bir təsərrüfat imperiyasını xatırladırlar.

Beynəlxalq şirkətlər bir tərəfdən sürətlə inkişaf edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin məhsulu olsa da, digər tərəfdən ona güclü təsir mexanizmi kimi də çıxış edir. Xaricdə satışın genişləndirilməsinə və istehsalın təşkilinə yönəlmiş bu model beynəlmilləşmənin tarixən və məntiqi olaraq birinci forması - əmtəə ixracının beynəlxalq sahibkarlıq fəaliyyətinin yeni formaları – lisenziyaların, ticarət markasının ixracı, birbaşa xarici investisiyalar ilə ardıcıl tamamlanmasını əks etdirir.

Onlar ümumdünya qlobal strategiya çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər. Bu strategiya dünya bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin əldə edilməsinə deyil, istehsal və məhsulun reallasdırılmasında əsas dünya təsərrüfatı mövqelərinin əldə edilməsinə yönəlmişdir. “Transmillilik indeksi” adlanan anlayışdan istifadə geniş yayılıb. Şirkətin beynəlxalq istehsal-maliyyə əməliyyatlarına cəlb edilməsi səviyyəsini əks etdirən bu indeks TMSŞ-lərin üç əsas parametrinin məcmuləşdirilməsi əsasında əldə edilir:

- xarici aktivlərin məcmu aktivlərə nisbəti;
- xarici satışların məcmu satışlara nisbəti;
- xaricdə fəaliyyətdə olan işçilərin sayının məcmu işçilərin sayına nisbəti.

Müasir transmilli korporasiyaların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar tərəfindən bəzi mənada “ikili standart” tövsiyyə olunur: bir tərəfdən transmilli korporasiyalar dünya iqtisadi məkanının gələcək liberallaşdırılmasında və demokratikləşdirilməsində maraqlıdırlar, digər tərəfdən isə qlobal miqyasda fəaliyyət göstərən azad bazar qanunları transmilli korporasiyaların daxilində işləmir, hansı ki, burada məhz planlı təsərrüfat həyata keçirilir, qiymət bazar tərəfindən deyil, korporasiyaların daxili strategiyası tərəfindən müəyyən edilir. Bu ziddiyyətin hərəkətverici qüvvəsi bir tərəfdən liberallaşma və beynəlmilləşmə, digər tərəfdən isə, iqtisadi nüfuz dairəsinin yenidən bölüşdürmək və dünyada yeni iqtisadi qayda müəyyən etmək niyyəti olan qloballaşma prosesi üçün də xarakterikdir.

Bundan başqa, öz istehsallarını xaricdə yerləşdirən transmilli korporasiyalar öz

dövlətlərinə qarşı proteksionist sədlərinin yarandığı hallarda onları dəf etməkdə ölkələrinə yardımçı olurlar. Transmilli korporasiyaların təsir dairəsinin artması ilə güclənən transmilliləşmə prosesi ilk növbədə kapitalın iki və daha artıq ölkə arasında hərəkəti olduğundan, burada ən əsas məna kəsb edən termin investisiyadır.

Transmilli münasibətlərin mövcudluğu onun qiymətləndirilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır, bu məqsəd üçün UNCTAD özündə beş əsas kateqoriyanı (satış, istehsal, məşğululuq, aktivlər, investisiya) birləşdirən vahid kompleks transmilliləşmə göstəricisinin tətbiq olunmasını təklif etmişdir. Beynəlxalq korporasiyaların iki tipi mövcuddur: TMK: ana kompaniyası bir ölkənin kapitalına məxsusdur və dünyanın müxtəlif ölkələrində filialları fəaliyyət göstərir; Çoxmilli korporasiyalar: ana kompaniyası iki və daha çox ölkəyə aiddir.

Dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf səviyyəsində transmilliləşmə prosesi geniş şəkildə özünü biruzə verməkdədir. Bu prosesdə əsas aparıcı qüvvə artıq qeyd edildiyi kimi TMK-lardır. TMK-lar ana kompaniya və xarici filiallardan ibarət təsərrüfat birlikləridir. Ana kompaniyalar xarici filialların kapitalında olan pay vasitəsilə onların fəaliyyətini idarə edir. Transmilliləşmə prosesini meydana çıxaran TMK-lar dünya iqtisadiyyatında yeni «güc mənbələri» olmaqla həm də beynəlmilləşmə prosesinin əsas aparıcı qüvvəsidir. Belə ki, müasir xarici iqtisadi fəaliyyətdə artıq xarici ticarət deyil, mal və xidmətlərin istehsal və satışının bilavasitə xarici bazarlarda təşkil edilməsi əməliyyatları dominantlıq edir: bu üsulla həyata keçirilən satış əməliyyatlarının həcmi ümumdünya mal və xidmət ixrac əməliyyatlarının həcmi qabaqlayır, ümumdünya ixracatının özü isə tədricən TMK-ın müxtəlif şöbələri arasında aparılan firmadaxili ticarətə çevrilməkdədir. Bunlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, TMK fəaliyyəti nəticəsində dünya təsərrüfatı beynəlmiləşərək vahid mal, xidmət, kapital, işçi qüvvəsi bazarına çevrilir.

Fəsil 2.Qlobal maliyyə böhranı və onun özü ilə gətirdiyi risklərin idarə olunması

2.1Qlobal maliyyə böhranı və onun yaranması

Böhran gözlənilməz bir anda ortaya çıxan bir ciddi problem olub, reform (islahat) tələb edən bir situasiyanı ifadə edir.Mövcud situasiyanın böhran kimi qiymətləndirilməsi üçün böhranın əsas ünsürlərini və xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır.

1.Adi dəyişikliklər və problemlər böhran deyil;

2.Böhranın ən önəmli xüsusiyyəti gözlənilmədən və ya qəflətən baş verməsidir;

3.Bütün iqtisadi subyektlər üçün həm təhdid və təhlükə ifadə etməklə yanaşı, həm də yeni fürsətlər ifadə edən iqtisadi bir anlayış olub, yalnız neqativ bir mənada işlənməsi stereotipi tamamilə yanlışdır.

4.Böhran sanki “yoluxucu xəstəlik” kimidir.Bir sektorda baş verən böhran yavaş-yavaş digər sektorlara siraət edir.Bunu eyni sektorda rəqabət aparən firmalar üçün də qeyd edə bilərik ki, zəncirvari halqanın bir halqasının qırılması bütün zənciri təhlükə qarşısında qoya bilər.

İqtisadi subyektlərin qarşısında baş verə biləcək neqativ proseslərin böhranı yarada biləcək bir həddə çatana qədər 3 mərhələdən keçir.

*1.Bigənə yanaşmaq.*Bu mərhələdə iqtisadi subyektlər daxili və xarici mühitdə meydana gələn və mövcud sistem üçün təhlükə yarada biləcək kiçik siqnallar almalarına baxmayaraq buna əhəmiyyətsiz yanaşırlar.Böhrandan əvvəlki dövrdə əldə edilən nisbi faydalar bu problemlərə qarşı daha tolerant mövqedən məsələyə yanaşmanı onlar üçün zərurətə çevirir.Mövcud nəticələrin yaxşı olmasına baxmayaraq baş verən kiçik böhran əlamətləri diqqəti elə də cəlb etməmişdir.Lakin bütün subyektlər bu cür kiçik əlamətlərin böyüyərək gələcək böhran kimi kabusun ilkin rüşeymi kimi qarşısını almaq üçün bütün neqativ ssenariləri daim diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır.

*2.Ətalətlilik (hərəkətsizlik).*Böhran siqnallarına qarşı firmaların səlahiyyətli şəxslərinin heç bir tədbir görmədiyi bir mərhələdir.Mövcud vəziyyətin müvəqqəti olub, standart tədbirlərlə, zamanla keçəcəyinə inanırlar.Lakin bu vəziyyətin getdikcə davam

etməsi sonda böhran qarşısında firmaları “silahsız, əliyalın müdafiə olunan bir əsgər”ə çevirir.

*3.Yanlış qərarlar və fəaliyyətlər.*Böhrana qarşı eyni bir sektorun nümayəndələri daim bir yumruq kimi hərəkət etməlidirlər.Lakin böhranın yaranmasının bu mərhələsində daha çox subyektiv qərarlar və fəaliyyətlər ön plana çıxır.Əslində iqtisadi subyektlər böhran qarşısında daim ortaq məxrəcə gələrək birlikdə hərəkət etməlidirlər əks təqdirdə böhranın qarşısı alınma bilməz və fəsadları daha çox hiss olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi böhran-qəflətən ortaya çıxan makro səviyyədə ölkə iqtisadiyyatını, mikro səviyyədə isə firma və şirkətlərin iqtisadi vəziyyətini kökündən sarsacaq bir iqtisadi situasiyanı ifadə edir.İqtisadiyyada anormal bir vəziyyət olaraq qiymətləndirilə bilən və bütün iqtisadi bazarların xüsusilə də maliyyə bazarlarının sanki kilidlənərək öz funksiyalarını tam yerinə yetirə bilməməsi və həddindən artıq həssaslaşması nəticəsində dalğalanmaların yaranması kimi də ifadə oluna bilər.

Müasir dövrün müharibələri artıq öz formasını və mahiyyətini dəyişib. Silahlar öz yerlərini yavaş-yavaş iqtisadiyyatlara olan müdaxilələr, lokal maliyyə bazarlarına sızmış xarici subyektlər və onların kapitallarının yerdəyişməsi kimi amillərə verir.Bu cür müdaxilələrin iqtisadiyyata, siyasətə və cəmiyyətdə olan nisbi balansın pozulmasına doğru yönəlməsi nəticəsində yaranmış situasiya soyuq müharibələrin fəsadlarından daha artıq olur.

1970-ci illərdə başlayıb,1980-ci illərdə davam edən maliyyə liberalizasiyası 1990-cı illərdən sonra qloballaşma prosesi ilə milli və beynəlxalq bazarlar arasındakı buzları əridərək dünyada böyük bir sürətlə hərəkət edən maliyyə inteqrasiyası prosesinə rəvac vermişdir.Maliyyə inteqrasiyası prosesinin ölkələrin iqtisadiyyatlarında artışa səbəb olacağı gözlənilsə də, bu ölkələrdə meydana çıxan maliyyə böhranlarının maliyyə inteqrasiyası arasında bir əlaqənin olması fikri daim ortaya atılmışdır.Hal-hazırkı dövrdə baş verən maliyyə böhranlarının əsas səbəbi kimi maliyyə qloballaşması göstərilir.Maliyyə inteqrasiyası və maliyyə liberalizasiyası şəraitində xüsusilə xarici

kapital sahibləri daha çox gəlir əldə edə biləcəkləri ölkələrə öz sərmayələrini sızdırmağa çalışırlar.1990-cı illərdən etibarən bu prosesin daha da dərinləşməsi nəticəsində qlobal maliyyə böhranı problemi adlanan termini bugünkü dövrün ən fenomenal termini səviyyəsinə çatdırmışdır.

Qlobal maliyyə böhranlarının formalaşması zamanı bəzi böhran əlamətlərinə diqqət yetirmək yerinə düşər.Bu əlamətlər aşağıdakılardır:

- 1.Faiz dərəcələrindəki artım;
- 2.İqtisadi mühitdəki qeyri-müəyyənliklərdəki artıq;
- 3.Bank sektorundakı problemlər;
- 4.Qiymətli kağızlar bazarının çökməsi.

Tarix boyu baş vermiş bütün qlobal maliyyə böhranlarının hamısının ortaq və fərqli xüsusiyyətləri vardır.Qlobal maliyyə böhranlarının ortaq xüsusiyyətlər dedikdə, ilk ağıllara gələn yaranan maliyyə itkiləridir.Bu maliyyə itkilərinin və yaranan xərclərin əksəriyyəti maliyyə bazarlarının yenidən “restavrasiyasına” xərclənmişdir.1990-cı illərdən etibarən baş verən qlobal maliyyə böhranlarının ən önəmli ayırdıcı xüsusiyyətləri içərisində onların başda regionları olmaqla bütün qitəni bəzən isə dünya maliyyə sistemini sarsacaq dərəcədə təsirli olmalarıdır.

Bütün zamanlar üçün baş vermiş maliyyə böhranlarının ümumiləşdirilmiş səbəblərinin G-20 (Böyük 20-lik)-in “Maliyyə bazarları və Dünya iqtisadiyyatı konfransı bəyannaməsi”ndə bu səbəblər aşağıdakı kimi qeyd olunub:

- 1.Maliyyə bazarlarında olan sürətli böyümə;
- 2.Kapital axınlarının sürətlənməsi;
- 3.Maliyyə bazarlarında yarana biləcək risklərin düzgün qiymətləndirilməməsi və bunun bariz nəticəsi olaraq zəif risk menecmenti sisteminin formalaşması;
- 4.Qarışıq və mürəkkəb maliyyə aktivlərinin artması;
- 5.Maliyyə sahəsində yetərincə novatorluğun tətbiq olunmaması və ən əsası bazaryönümlü islahatların aparılmaması.

Bir çox iqtisadçı mütəxəssislərin fikrincə son zamanlarda baş vermiş maliyyə böhranları azad rəqabətin böhranı kimi çıxış edir. Buna görə də, daim dövlət nəzarətinin olması fikrinin tərəfdarları üstünlük təşkil edir. ABŞ-da on dörd minə yaxın dövlət işçisi maliyyə bazarlarına nəzarət edir. Əlbəttə ki, bank sektoru ən çox tənzimlənən və nəzarət olunan sahədir. Bu da səbəbsiz deyil. Böyüklüyündən asılı olmayaraq istənilən subyektin iqtisadi fəaliyyətinin əsası olan pul vəsaitlərinin hərəkəti marşrutu banklar vasitəsilə idarə olunur. Bu qədər pul vəsaitinin dövriyyədə olması yalnız kommersiya banklarının öhdəçiliyi olsa idi, heç şübhəsiz onlar bank sektorunun yox, öz banklarının maraqlarını öndə tutacaqdılar.

Maliyyə vəsaitlərinin böyük bir hissəsinin ABŞ-dan alınması isə məsələnin bir digər düyün nöqtəsi oldu. Belə ki, qızıl standartına sadıq qalan ABŞ hökuməti bu ölkələrə verdikləri kreditlərin qızıl olaraq geri qaytarılmasını tələb etdi. Lakin dünya qızıl ehtiyatının əsas hissəsinin ABŞ-da olması borclu ölkələri çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Ümumilikdə 11.6 mln dollarlıq borc Avropa ölkələrini ABŞ-dan asılı salan məbləğ mövqeyinə gətirdi. Avropa ölkələri bu borcları ABŞ-a məhsul ixracı olaraq ödəmək istəsə də, ABŞ hökuməti gömrük sədləri yaratdı. Sonda isə bu borcları toplaya bilmədiklərin böhranın fəsadları qlobal miqyaslı oldu.

Böhrana səbəb olan ən böyük səbəblərdən biri maliyyə sahəsində xüsusilə də bank sektorunda olan nəzarətsizliyin və tənzimləmə qanunlarının olmaması idi. Bank ilə müştərisi arasında asimmetrik bir informasiya axını mövcud idi. Bankların həm də investisiya subyektləri kimi çıxış etməsi nəticəsində öz strategiyalarına tərs olan bir mühitdə, maliyyə bazarı sayılan bu dənizdə yolunu itirmiş bir gəmi təəssüratı bağışlayırdı. Banklar öz ehtiytlarının hansı hissəsi qədərində bir kredit verə biləcəkləri haqqında bir qanun ya da prinsip yox idi. Bankların bu böhran zamanı silsiləvi şəklinə müflisləşməsinin səbəbi topladıqları pullarla Nyu-York birjasında əməliyyat həyata keçirmələri idi. Nyu-York birjası batan kimi banklar da batdı. Dövlətin iqtisadiyyat üzərində bir nəzarətinin olmaması ilə monopol güclərin formalaşması üçün əlverişli

şərait yaranmışdı.Amerika iqtisadiyyatı 200-ə yaxın monopol iqtisadi güc tərəfindən idarə olunan bir duruma gəlmişdi.Bu isə qiymətlərin bu güclər tərəfindən təyin olunmasına şərait yaratmaqla , mövcud vəziyyəti daha da ifrat səviyyəyə gətirirdi.

ABŞ və onun ipoteka sektoru və ya bazarı həcminə görə çox fərqli bir yerə malikdir.Belə ki, 2017-ci ilin məlumatlarına əsasən ABŞ-ın ÜDM 18.5 trl dollar ikən, ipoteka bazarı isə 15 trilyon dollar həcmində qiymətləndirilir.2003-cü ildən etibarən bu ipoteka bazarının çox həssas bir şəkildə idarə olunması prinsipi yaddan çıxdı.Bu sektordakı subyektlər kredit götürmə qabiliyyəti zəif olan şəxslərə də kredit verərək bu sahənin prinsiplərlə tarıma çəkilməmiş vəziyyətini nəzərə almadılar.2005-ci ilə qədər bu sahədə olan sürüşmələr bir şəkildə üstü örtüldü.Çünki həmin dövrdə ipoteka kreditorları onlara verilən kreditlərə görə sabit deyil, dəyişkən faizli paketi seçirdilər .Bunu səbəbi isə ABŞ hökumətinin aşağı faizli siyasət yürütməsi idi.Amma 2005-ci ilin sonundan etibarən ABŞ hökumətinin faizləri qaldırması nəticəsində xüsusilə aşağı gəlirli qrupların bu kreditləri ödəyə bilməməsi ilə nəticələndi.Nəzərə alsaq ki, bu dövrdə bu qruplara verilən ipoteka kreditlərinin həcmi 1.5trl dollar həcmində olub, onda kreditlərin geri ödəmə bilməməsinin kommersiya bankları üçün nə dərəcədə fəlakətli bir durum yaratdığını düşünmək heç də çətin olmaz.ABŞ-da olan bu vəziyyətin lokomotivi ipoteka bazarındakı vəziyyət olsa da, digər sektorlar da bu lokomotivin arxasınca düzülən vaqonlar şəklinə öz yerlərini aldılar.Vəziyyət o yerə çatdı ki, artıq bu problemin adi bir maliyyə böhranı olmadığı, fəsadlarının isə daha bir neçə illər davam edəcəyi heç kimdə şübhə doğurmurdu.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun “1930-cu illərdən bəri qarşılaşdığı ən böyük maliyyə şoku” kimi, BMT tərəfindən isə “yüz ilin böhranı kimi” adlandırdığı bu böhran öz əsil üzünü 2008-ci ildə banklarda və ipoteka bazarının hər bir subyektinin iqtisadi durumunda hiss etdirdi.Bu böhranın mənbəyi ipoteka kreditləri olduğundan məhz bu sektorun iki hegemon subyektinin vəziyyətindən məsələyə yanaşmaq daha düzgün olardı.Freddie Mac (Federal Mənzil Kredit Bazarı) və Fannie Mae (Federal Milli İpoteka

Assosiasiyası) ABŞ-ın bu sektorunun 50%-nə yaxın hissəsini əllərində cəmləşdirən meqa subyektlər idi. Amma böhrandan sonra bu iki köklü şirkət bu sektorun digər subyektləri üçün sanki bir kamikadzeyə çevrildilər. 2008-ci ilin sentyabrında FES-in qanadları altına alınaraq vəziyyələri nəzarət götürüldü. Bu iki şirkətin tarixi bir-birinə yaxın və əlaqəlidir. Belə ki Fannie Mae 1938-ci ildə bir dövlət subyekti olaraq ipoteka bazarına daxil olur. 1968-ci ildən sonra özəlləşdirildikdən sonra bazarda monopol gücə çevrilməməsi, rəqabəti artırması üçün Freddie Mac adlanan bir şirkəti bu sektora daxil edirlər. Yəni bu iki şirkət ipoteka bazarının agentləri kimi çıxış edirlər. Onlar bazara daxil olan zaman ipoteka qiymətli kağızlar emissiya olundu. Lakin bu qiymətli kağızlar paketlənilib, ayrı-ayrı şirkətlərə satıldığından riski qəlpələnmişdi. Bu sistemdə adi bir nasazlıq balansında bu cür qiymətli kağızlar olan istənilən şirkəti maliyyə strukturunu silkələyirdi.

Bu böhrandan danışdığımız zaman Bear Stearns adlanan amerikan kökənli bankın iflasına uğraması hekayəsinə də diqqət yetirməliyik. Böhrandan əvvəl toplam bazar dəyəri 18.9 mlr dollar həcmində idi. Lakin 2008-ci ilin martından 2 gün ərzində 17 mlr. Dollar həcmində depozitin geri çəkilməsi böyük bir bankın ağ bayraq qaldırmasına səbəb olub. 2008-ci ildə 16 mart tarixində 236 mln dollarlıq bazar dəyəri ilə JP Morgan Chase tərəfindən demək olar ki, su qiymətinə alındı. Həmin bu alışı qiymətləndirən mütəxəssislər qeyd etdilər ki, JP Morgan batan bir bank olsa da, bank sektorunun önəmli bir markasını əlinə aldı. JP Morgan böhran zamanı batan gəminin mallarını alan bir tacir kimi iflası uğramış bir çox bankları satın alırdı.

Heç şübhəsiz bu böhran zamanı yaddaşlardan silinməyən ən önəmli hadisə "Lehman Brothers"-in çöküşü oldu. 2008-ci ilin sentyabrında 158 illik tarixə malik sektorun flaqmanlarından hesab olunan, 639 mlr. dollarlıq bazar dəyəri ilə bu çökmə o qədər böyük bir maliyyə itkisi idi ki, tsunami effekti yaradaraq onun digər ölkələrdə hiss olunmasına səbəb verib. Eyni tarixdə ABŞ-ın bir digər bankı olan Merrill Lynch-in hökumət tərəfindən fəaliyyətinə əl qoyuldu. Bu bank Bank of America tərəfindən 50 mlr.

dollara alındı.

Bu global maliyyə böhranının ABŞ tərəfindən təhlili zamanı son iki hadisəni də qeyd edək. Birincisi, dünyanın nəhəng sığorta şirkətlərindən olan AIG-nin maliyyə sektorunda olan böhrana daha çox sinə görə bilməməsi nəticəsində FES tərəfindən ilk mərhələdə 85 olmaqla ümumilikdə 123 mlr. dollarlıq bir yardım olunmuşdur. Bu cür dəstəyin ikincisi isə Citibank-a olunmuşdur. Bu yardımın dəyəri isə 65 mlr. dollar idi.

2008-ci ildəki global maliyyə böhranı zamanı təkcə ABŞ-da 25 bank iflasa uğradı. Bu rəqəm 2009 və 2010-cu illədəki iflaslara baxdıqda daha az görsənir. Belə ki, böhrandan sonrakı vəziyyətlə əlaqədar 2009-cu ildə 140, 2010-cu ildə isə 149 bank olmaqla ümumilikdə iki il ərzində 289 bank iflasa uğrayıb. Lakin onu qeyd etmək yerinə düşər ki, 2008-ci ildə batan 25 bankın kəmiyyətinin az olmasına baxmayaraq sektorun qaymaqları hesab olunan subyektlər iflasa uğramaqla özləri ilə bərabər daha çox şeyi apardı.

2008-ci il global maliyyə böhranından danışarkən bu prosesin mənbəyinə doğru fikrimizi cəmləməliyik. 1997-2001-ci illərdə “dot-com boom” u deyilən bir kiçik, lokal səviyyəli böhran baş verdi. Belə ki, investisiya şirkətləri internet şirkətlərinə qoyduqları kapital onlara gəlir gətirməməklə yanaşı, 2000-ci ildə həmin internet şirkətlərinin səhmlərinin dəyəri düşdüyü zaman iqtisadiyyatdan həcmi kiçik də olsa bir maliyyə resursu çıxdı. Buna cavab olaraq FES-i faiz dərəcələrini 2001-ci ildə 1%-ə endirir.

İpoteka bazarlarını canlandırmaq üçün dövlət zəmanətli kreditlərin verilməsi və ilkin ödənişlərin sıfıra endirilməsi başlandı. İstər ABŞ-da, istərsə də okeanın o tayından bu cür imkandan istifadə etmək üçün ipoteka qiymətli kağızların alınması uğrunda mübarizə başlanır. Banklar isə bu məsələdə çox arxayın idilər. Onlar ən pis ssenari zamanı ipoteka olunmuş evləri satmaqla pulu geri qaytaracaqlarını fikirləşir, həm də dövlət zəmanəti olduqlarından bu pulu büdcədən təmin edəcəklərini düşünürdülər.

Bu qeyd olunanlar məsələnin maliyyə bazarına aid olan hissəsidir. İpoteka kreditlərinə olan tələbin artması evləri inşa etmək üçün lazım olan xammalı istehsal edən

şirkətləri şirnikləndirmiş və onların fəaliyyət miqyası və sayları sektorlarında artmışdır.İpoteka bazarında kreditlə ev əldə etmiş şəxslərin təxminən 30%-i bu evləri spekulyativ şəkildə bunu etmişdi.Yəni, ödəmə qabiliyyəti güclü olmayan, evi alıb daha sonra kirayə verərək faizləri ödəməyə çalışan bir topluluq mövcud idi.

Bu nağılın bir gün bitəcəyi barədə bir çox analitiklər açıqlama versələr də heç kim buna ehtimal verməmişdir.Nəhayət 2006-cı ildə FES inflyasiya yaranmasının qarşısını almaq üçün dərəcələri artırdı.Faiz dərəcələri artarkən ipoteka borcluları gördülər ki, hər ay ödədikləri məbləğ uyğun nisbətdə artır.Bu zaman həmin 30% spekulyativ hissə nə icarə verilə bilir nə də ki, satıla bilir.Bir sözlə 30%-lik qeyri-likvid bir ev yığını birdən-birə satılması üçün banklar tərəfindən bazara daxil olur.Bu da sadə məntiqlə düşsək, təklifin artdığı bir zamanda qiymətləri çox kəskin bir şəkildə aşağı salır.Hətta ödəmə qabiliyyəti olub, krediti vaxtında ödəyən müştərilər belə aldıkları evlərin birdən-birə bu qədər qiymət düşüşü yaşamasını görüb , onlar da bu girdaba daxil olurlar.

Bu işin maliyyə bazarına aid olan hissəsi idi.Biz qeyd etmişdik ki, ev tikintisi üçün xammal istehsal edən şirkətlər də var idi.Yaranmış vəziyyət onların da bu burulğanla üz-üzə qoydu.Real sektorda yaranmış böhran maliyyə böhranının əksi kimi çıxış etdi.Maliyyə qabarcığının və ya köpünün partlaması bütün iqtisadiyyatı sarsıtdı.

Avropa ölkələrində yaranmış vəziyyət isə tamam fərqli məcrada irəliləyirdi.Belə ki, ABŞ-da olduğu kimi ipoteka bazarındakı ABŞ-ın aqibəti onlardan da yan keçmədi.Lakin burada başqa məsələlər var idi Belə ki, xüsusilə Almaniya başda olmaqla Qərbi Avropa ölkələri öz milli siyasətlərində sosial təminat məsələsinə xüsusi önəm verirdilər.Bu ölkələrin əsas gəlir mənbələrində vergilər üstünlük təşkil edirdi.Lakin bu böhrandan sonra vergilərin azalması onların öz sosial layihələrini yerinə yetirə bilməmələri ilə nəticələndi.ABŞ-da faiz dərəcələrinin aşağı salınaraq dövriyyəyə daha çox pul emissiya edilməsi üsulu Avropada birmənalı qarşılanmadı.Başda Almaniya olmaqla Yunanıstan, İspaniya,Portuqaliya kimi ölkələrdəki vəziyyətə görə bu cür yola baş qoymadılar.Əvəzində ölkələrə kreditlər verməklə onları bu durumdan çıxartmağa

çalışdılar.Lakin bu kreditlərin sərt şərtləri bu üsulun effektivliyini sıfıra endirirdi.

ABŞ-da başlanan qlobal maliyyə böhranının əsas səbəbinin problemlı kredit olmasının əsas səbəbini qeyd edək.İstənilən ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etmə dərəcəsindən asılı olmayaraq aşağı (kasıb), orta, varlı və elit təbəqəsi vardır.Bizim nəzərə yetirəcəyimiz aşağı və orta gəlirli təbəqədir.Varlı və elit təbəqə onsuz da bazarda ipoteka kreditlərini ala biləcək imkana sahib idilər.Aşağı və orta gəlirli qrupun da ipoteka bazarının borclu subyekti kimi ev sahibi olması ideyası fəalkətin başlanğıc nöqtələrindən biri idi.FES aşağı faiz dərəcəli siyasəti insanların inamını artırırdı.Digər tərəfdən banklarda günü-gündən artan əmlak bazarı qiymətlərinə arxayın oldular.Yüksək risk qrupuna aid olan kreditlər (subprime loan) və ipoteka kreditləri (mortgage loan) həmişə 2008-ci il qlobal maliyyə böhranının ana səbəbləri kimi sayılır.Bu kredit portfellerinin nümayəndələri içərisində baş rollarda aşağı və orta gəlirli qruplar idi.

Baş vermiş böhranın emidemiya şəkilində ABŞ başda olmaqla bütün dünyaya yayılmasının əsas səbəbi sekutirizasiya prosesi idi.”Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti” kitabında bu termin belə açıqlanıb:Sekutirizasiya-Qeyri-likvid aktivlərin (ipoteka və s.) likvid aktivlərə (alınıb-satıla bilən) çevrilməsi məqsədilə müxtəlif növ borclardan yaradılan hovuzun (portfelin) girov qoyulması ilə qiymətli kağızlar buraxılışıdır.Bu tərifi bir nümunə ilə açıqlayaq.Ümumiyyətlə ipoteka kreditləriqeyri-likvid aktiv hesab olunmaqla yanaşı, ən riskli kredit növlərindən hesab olunur.Əvvəllər banklar verdikləri ipoteka kreditləri zamanı yalnız müştərinin ödəmə gününü gözləyirdilər.Bu kreditlərin müddəti də çox uzun olmaqla yanaşı, riski böyük olduğundan hər kəsə bu kredit verilmirdi.Lakin qeyd etdiyimiz sekutirizasiya prosesi bu prinsipi pozdu.Belə ki, banklar artıq hər kəsə ipoteka krediti verməkdə bu qədər ehtiyatlı davranmadı.Çünki bu risk artıq investisiya bankları tərəfindən diversifikasiya olundu.İnvestisiya bankları ipoteka kreditlərini satın alaraq digər kreditlərlə birləşdirərək Təminatlandırılmış Borc Öhdəlikləri (TBO) yaratdılar.Sonradan bu TBO-ları individual investora sataraq riski qəlpələdi.Yəni ipoteka krediti verən banklar fors major halda

kredit qaytarılmazsa əvvəlki qədər risk daşımadılar.Bu risk TBO-lar şəklində komplektləşdirilmiş kredit paketi şəklində dünyanın hər yerində olan investorların kredit ödənişlərindən gələn gəlirlərinə çevrildi.Nə qədər çox TBO yaradılsa, investisiya bankları o qədər mənfəət qazanırdılar.Paylanan ipoteka kreditləri mənzil bazarındakı qiymətləri daim artırır.

Hər şeyi 180° dəyişə biləcək suala cavab olan əmlak bazarındakı qiymətlər aşağı düşərsə nələr olacaq? barədə heç kim fikirləşmirdi.Bu prosesi ipoteka kreditlərinin faizlərini artıraraq daha çox mənfəət əldə etmək hərisliyi sürətləndirdi.Gözlənilən nəticə baş verdi.Artan faiz dərəcələri qarşısında kredit alanlar bu borcları ödəyə bilmədilər.Banklar isə onların əmlaklarını müsadirə edərək bazara satışa çıxardılar.Bazara çıxan əmlakın həcmi o qədər çox oldu ki, əmlak qiymətləri təklifin artması ilə həddən artıq düşümlə qarşılaşdı.Əmlak satışından gələn gəlirin çox az olması bankları böhranın uçurumunun kənarına gətirdi.Yuxarıda qeyd etdik ki, banklar verdikləri kreditləri investisiya banklarına ötürür, onlar da öz növbəsində kreditləri dünyanın dörd bir yanında olan investorlara satırdılar.İpoteka kreditlərini təşkil edən bankların bu vəziyyət gəlməsi nəticəsində TBO-ları alan bütün dünya investorlarını böhranla üz-üzə qoydu.Bu böhranın epidemiya şəklində bütün dünyaya yayılmasının əsas səbəbi məhz bu idi.

İqtisadi müstəvidən yanaşsaq hər bir zaman aralığının unudulmaz çöküşü və bu çöküşdən sonra atılan addımlarla dönüş nöqtələri vardır.Tarixdə baş vermiş qlobal maliyyə böhranları bu çöküşün bir iqtisadi müstəvidəki əksi kimi çıxış edir.

2.2 Risk menecmenti maliyyə menecmentinin bir sahəsi kimi

Müasir bazar iqtisadiyyatındakı liberalizasiya prosesinin tam olaraq bütün dünyada formalaşmaması və liberalizasiya prosesində olan bəzi boşluqlar bazar iqtisadiyyatında bəzi enmə və qalxmalarla müşahidə olunur ki, bu da sabitliyin tam olaraq formalaşmadığını göstərir. Bu qeyri-sabitlik iqtisai subyektlərin gələcək üçün planlarının baş vermə ehtimalını azaldır. Biz ehtimala risk adı verərək onun vacibliyini və daim nəzarətdə olması üçün görülməli tədbirləri nəzərdən keçirəcəyik. Bütün iqtisadi fəaliyyətlərdə mövcud olmaqla yanaşı, iqtisadi subyektlərin həm gəlir əldə etmə, həm də müflisləşmə mənbəyi kimi ikili xüsusiyyətə malik bir anlayışdır. Klassik olaraq risk-itkilərin baş vermə ehtimalı kimi qiymətləndirilir. Digər tərəfdən risk özü ilə qazanc gətirən bir prosesdir. Cəmiyyət tərəfindən isə riskin yalnızca mənfi xüsusiyyətli bir məfhum olması stereotipi vardır. Bəzən isə risk siz gözlədiyiniz qazandan daha artıq bir fayda yarada bilmə qabiliyyəti vardır. Risk artdıqca həm gəlir, həm də zərər düz mütənasib şəkildə artır. Hətta biznesdə belə bir aforizm vardır ki, “Risk etməyən şampan içməz”. Buradan belə nəticəyə gələ bilərik ki, risk ehtimal olunan nəticə ilə faktiki baş vermiş nəticə arasındakı fərkdir.

İngilis mənşəli söz olan “risk”-zərər yarada biləcək hər hansısa bir hadisənin baş vermə ehtimalı kimi tərcümə olunur. Təhlükə sözü ilə sinonimlik təşkil edən, əminlik olmadan gələcəkdə baş verə biləcək hadisələrin yerinə işlədilən iqtisadi məfhumdur. Qeyd olunduğu kimi risk gələcəklə bağlıdır. Gələcək kimi risk də qeyri-müəyyənliyi ifadə edir. Qeyri-müəyyənlik xüsusiyyəti riski təhlükədən fərqləndirir. Zərərlərin potensial baş verməsi vəziyyəti təhlükədirsə, bu hadisələrin baş vermə ehtimalı isə riskdir.

Risk menecmenti fayda gətirəcək riski maksimumlaşdırarkən, ziyan verə biləcək riski minimumlaşdırır. Firmanın mövcud vəziyyətdəki riskini əsas məqsəd olan mənfəətə çevrilmə istiqamətində bir zaman aralığıdır. Risk menecmenti təhlil olunarkən bəzən yanlış anlaşılımlar olur.

1.Ehtimalları sıralamaq risk menecmenti deyildir. Əhəmiyyətli ehtimallara qarşı bir fəaliyyət olub, görüləcək tədbirləri ifadə edir.

2.Risk menecmenti risk qəbul etməmək demək deyildir.Əksinə, riski qəbul edib, onları nəzarət altında saxlamaqdır.

3.İqtisadi subyektlərin məruz qaldığı risklər müxtəlif olduğu kimi, bunlara qarşı risk menecmenti adı altında həyata keçiriləcək tədbirlər şirkətin fəaliyyət strategiyasına uyğunlaşmış fərdi idarəetmə sistemləridir.

Qeyd edildiyi kimi risk menecmenti adı altında həyata keçirilən tədbirlər şirkətlərin risklərə olan yanaşmasının bir əksidir.Risk menecmentinin əsas məqsədləri aşağıdakılar kimi sıralana bilər:

- Firmanın fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi;
- Fors-majör hallara qarşı tədbirlər sistemi kimi çıxış etməsi;
- İdarəetmə strukturuna bu məsələdə düzgün qərar qəbul etmə mühiti yaratmaq;
- Aşağı xərclərlə yüksək mənfəət əldə etməkdə kömək göstərilməsi;
- Əldə olunacaq gəlirin nisbi sabitliyini təmin etmək üçün şirkətlərin itkilərə qarşı müdafiə sistemi kimi obraz yaratması;
- Davamlı inkişafın təmin edilməsi.

Artıq şablon bir ifadə vardır.Çin dilində iki simvolun birləşməsi risk kimi tərcümə olunur.Bu simvoldan biri təhlükə, digəri isə fürsət kimi tərcümə olunur.Yəni risk-fürsət və təhlükə sözlərinin kombinasiyası kimi tərcümə olunmaqla bərabər müasir dövrdə risk məfhumuna yanaşmanı tam şəkildə açıqlayır.

Böhranlara qalib gəlmək üçün onları idarə etmək, idarə etmək üçün isə onları tam anlamaq lazımdır.”Ölçmək bilmək, bilmək isə idarə etməkdir” aforizmi məhz bu cümləni izah edir.Bəzən belə bir sual ağıllara gələ bilər ki, böhran ərafəsində görüləcək tədbirlər böhrandan qaçmaqdır, yoxsa böhranı idarə etməkdir.Məhz riskləri müəyyən etmək və onları qiymətləndirmək ən azından böhranın təsirlərini yumşaldır.Buna görə də, böhranın menecmenti ilə, risk menecmetini bir-birindən ayırmaq lazımdır.Müasir

dövrün iqtisadiyyatına elə subyektlər lazımdır ki, böhranın içində çırpınan passiv subyekt olmaq yerinə, riskləri idarə edən aktiv subyekt olmaqla baş vermiş böhranın fəsadlarını özündən uzaqlaşdırma biləcək subyektlərə ehtiyac vardır. Risk menecmenti müxtəlif metodlarla əvvəlcədən vəziyyəti qiymətləndirərək müvafiq önləyici tədbirlər görməyə kömək edir. Böhran menecmenti isə böhran meydana çıxdıqdan sonra çarə axtarılır.

Risk menecmenti iqtisadi mühitin qeyri-müəyyənliyini, bu qeyri-müəyyənliyin yarada biləcəyi neqativ nəticələri daha qəbul edilə biləcək səviyyəyə gətirməyi hədəfləyən idarəetmə bölməsidir. Risklərin təhlükəyə çevrilmədən müəyyən olunması, onların minimuma gətirilməsi əvvəlcədən planlaşdırılmış bir sistemə uyğun olaraq həyata keçirilir. Əlbəttə ki, risklər heç vaxt tamamilə yox edilə bilməz. Lakin bu risklərin minimallaşdırmaq risk menecmentinin ən əsas məqsədlərindən biridir. Risk menecmenti riskin analizi, dəyərləndirilməsi və lazımı önləyici tədbirlərlə onların təsirlərinin minimallaşdırılması üçün lazımdır. Çünki, “önləmək ödəməkdən daha ucuzdur”. Risk həddindən artıq amilin təsiri altında formalaşdığından daim nəzarət altında olmalıdır ki, kənara çıxmalardan vaxtında xəbərdar olaraq önləyici tədbirlər görülsün.

Risk menecmenti firmanın iqtisadi fəaliyyətinə daim təsir göstərəcək fikirlərin analizini etməklə yanaşı, görülməli əlavə tədbirlərlə sinxron bir biçimdə dinamik bir fəaliyyəti ifadə edir. Verilmiş qərarların qısa, orta və ya uzunmüddətli bir zaman üçün nəzərdə tutulması zaman anlayışını risk menecmenti üçün önəmli bir mövqeyə gətirir. Maliyyə menecmentində risklə bağlı alınan qərarlar nə qədər doğru olursa-olsun, bu qərarların vaxtında tətbiq olunması zaman anlayışının risk menecmenti nöqtəyindən nəzərdən tamamlayıcılıq xüsusiyyətini göstərir.

Qeyd etmişdik ki, müasir bazar iqtisadiyyatında iqtisadi subyektlər arasında münasibətlərin artması və şaxələnməsi risklərin daha çox və mürəkkəbləşməsi ilə müşahidə olunur. Risklərin sayından və növlərindən asılı olmayaraq onların idarə olunmasında əksəriyyət tərəfindən qəbul edilən beş mühüm mərhələ vardır:

- 1.Riskin mənbəyinin müəyyən olunması;
- 2.Riskin ölçülməsi (hesablanması);
- 3.Riskin iqtisadi subyektin fəaliyyətinə olan təsirlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- 4.Qəbul edilə biləcək risk səviyyəsindən nə qədər kənarlaşma olduğunu aydınlaşdırılması;
- 5.Riski azaldacaq, firmanın fəaliyyət strategiyasına uyğun bir üsulla və ən əsası vaxtında tətbiq olunması .

Risk menecmentinin başlanğıc mərhələsi bu prosesin bünövrəsini formalaşdırır.Riskin tipinin və mənbəyinin müəyyənləşdirilməsi bu mərhələnin qısa icmalındır.Daha da aydınlaşdırsa, riskin faiz, kredit, məzənnə və s. xarakterli olması yəni, növü müəyyənləşdirilir.Riskin şiddətinin qiymətləndirilməsi də bu mərhələyə aiddir.Riskin yaranmasının xüsusi bir səbəbinin olub-olmaması önəmlidir.Adətən xüsusi səbəbiyyətin olması riskin daha asan idarə olunmasına rəvac verir.

İkinci mərhələ iqtisadi subyektin fəaliyyətinin risklərə qarşı reaksiyası və təsirini qiymətləndirir.Bu zaman riskləri qiymətləndirmək üçün müxtəlif riyazi üsullarla ehtimal olunan nəticənin iqtisadi subyektin perspektiv fəaliyyətində nəzərə alınması vacibdir.

Üçüncü mərhələ maliyyə meneceri və ya risk meneceri tərəfindən bu sahənin tam olaraq onun fəaliyyəti ilə olan əlaqəsinin kompleks şəkildə anlaşıldığı bir mərhələdir.Risk menecmenti şirkət səhmdarları üçün, ümumilikdə isə şirkətin bazar mövqeyi üçün nə qədər vacib olub-olmaması sualına cavab verildikdən sonra şirkətin maliyyə məqsədlərinə uyğunluğu, tətbiq olunacaq risk menecmenti texnikasının digər tədbirlərlə uzlaşması və sonda onlar arasında olan əlaqənin son nəticəyə təsiri daim diqqətdə saxlanılmalıdır.Risk menecmenti sahəsində şirkətin yalnız müəyyən bir üsulla ümumi risklərdən qoruna bilməsi təkzib olunur və qeyd olunur ki, bir neçə bu cür üsulla bir-birinin çatışmazlıqlarını örtərək kompleks şəkildə tətbiq olunmasında fayda var.Ən əsası veriləcək qərarların risklərdən qaçmaq üçün mü, yoxsa gəlir əldə etmək üçün mü tətbiq olunması sualına cavab verilməlidir ki, məqsəd fəaliyyətlə üst-üstə düşsün.

Dördüncü mərhələ əsasən risk menecmenti sahəsində qəbul ediləcək bir üsulun qəbulu üzərində müzakirlər, hesablamalar aparılır. Bu iş digər bir maliyyə bazarı subyekti adətən banklar tərəfindən həyata keçirilir. Tətbiq olunacaq üsulun riski nə qədər artıracağı, artırdığı təqdirdə baş verə biləcək itkilərin ödənilməsi üçün lazımı səviyyədə maliyyə resurslarının olması daim nəzarətdə olmalıdır. Bu tədbirlərin qazandıra biləcəyi faydaların onun öz maliyyəindən artıq olması, iqtisadi subyektin risklərdən qaçan yoxsa riskləri sevən xarakterli olması ayırd edilməlidir. Hər iki halda maliyyə riskləri hesablanan risklər kateqriyasına aid olduğundan risklərə meyilli olub-olmamaqdan asılı olmayaraq qəbul edilə biləcək risk səviyyəsinin daim qorunması lazımdır.

Son mərhələ bütün şəraitin nəzərə alınaraq risk menecmenti sahəsində hansı üsulun risklərin idarə olunması məsələsində tətbiq olunması ilə səciyyələnir. Burada tətbiq olunacaq alternativ üsullar içərisindən onların əsas xüsusiyyətləri, mənfi və müsbət cəhətləri, maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının həcmi və s. müqayisəli şəkildə müzakirə olunmalıdır. Daha sonra bu alternativlər içərisindən ən optimal variant fəaliyyətə tətbiq olunur. Lakin bayaq qeyd etdik ki, müasir dövrdə risklərin idarə olunmasında müxtəlif üsullar eyni zamanda tətbiq olunur ki, bir-birlərinin çatışmayan cəhətlərini ört-basdır etsinlər.

Riskin qiymətləndirilməsində qiymətlilər və zəif nöqtələr olaraq ikiyə böldüyümüz komponentlər vardır. Qiymətlilər daim risklərdən qorunan firma fəaliyyəti və ya firmanın iqtisadi mühitdəki istənilən komponenti sayılır. Zəif nöqtələr isə bu qiymətliləri risklər qarşısında müdafiəsiz saxlayan çatışmazlıqlardır. Yəni zəif nöqtələr qiymətliləri təhlükəyə doğru aparən bir dəhlizdir. Təhlükə məhz bu zəif nöqtələrdən hücum keçərək itki verə bilər. Ona görə də, zəif nöqtələr riskin təhlükəyə çevrilməsinin əsas səbəblərindən biridir. Risk qiymətlilər və zəif nöqtələr arasındakı münasibətli göstərən bir səbəb-nəticə funksiyasıdır.

İqtisadi subyektlərin bir qismi qarşılaşdıqları riskləri idarə edərkən bir-birindən fərqli iki yolla gedirlər. Birincisi, qarşılaşılan risklərə fərdi yanaşaraq, riskləri bir-bir ələ

alınaraq idarə olunur. İkincisi isə bütün risklərin bir sistemin parçası kimi qəbul edərək bir risk menecmenti proqramı çərçivəsində kompleks olaraq idarə etməkdir. İkinci yol adətən korporativ risk menecmenti şəklində adlandırılır.

Korporativ risk menecmenti idarəetmə, strategiya və performansdan ibarət üçlü bünövrənin üzrində dayanan bir anlayışdır. Onun uğurlu fəaliyyəti bu üçlüyün düzgün və optimal olaraq proqramlaşdırılmasından ibarətdir. Bunları ayrılıqda qeyd edək:

- İdarəetmə - riski qəbul edən, korporativ risk menecmenti prosesini başlanan idarəetmə heyəti, baş icraçı direktor (CEO), maliyyə məsələləri üzrə direktor müavini (CFO) özündə birləşdirən bir hissədir;

- Strategiya - itkilərə məruz qalan strategiyaların (planlı uzunmüddətli fəaliyyətlərin) ümumi adıdır.

- Performans (icraat) – iqtisadi subyektlərin mənfəət və digər məqsədlərini həyata keçirmək, pul axınlarında olan neqativ dalğalanmaların azaldılması, maliyyələşmə mənbələrini nəzarət saxlanması, həyata keçirilmiş fəaliyyətlərin məqsədlərinə uyğunluğunun və təsirlərinin artırılmasını təmin etmək üçün prosedurlar toplusudur. Ümumilikdə risk menecmenti- bu performans artıran fəaliyyətin “skeletini” təşkil edir

Risklərin baş vermə ehtimalı və önəmlilik kimi iki əsas hissəsi vardır. Düsturları aşağıdakı kimidir:

$$P_{\text{risk}} = T_{\text{risk}} / M_{\text{ə}}$$

Burada P_{risk} -Riskin baş vermə ehtimalı, T_{risk} -təkrarlanan risklərin sayı, $M_{\text{ə}}$ -məcmu əməliyyatların sayıdır.

$$İ_{\text{risk}} = P_{\text{risk}} \times T_{\text{ə}}$$

Burada I_{risk} -Riskin önəmlilik dərəcəsi, P_{risk} -təkrarlanan risklərin sayı, T_3 -təsir dərəcəsi

Risklərin qiymətləndirilməsinin ən çox istifadə olunan metod 3x3, 5x5, 10x10 ölçülü matrislərin tətbiq olunmasıdır. Bu risk matrisi - riskin baş vermə ehtimalı ilə risklərin təsir dərəcəsi kimi iki dəyişəni analiz edən dəyər biçmə vasitəsidir. 5x5 ölçülü matrislər üçün soldan-sağa doğru birən beşə kimi ədədlər risklərin təsiri dərəcəsini göstərir. Eyni qaydada yuxarıdan aşağıya doğru baş vermə ehtimalı sıralanır. Baş vermə ehtimalı ilə risklərin təsir dərəcəsinin hasil risk balı kimi hesablanır. Nümunə ilə bunu göstərək. Qorunmayan bir anbardan malların oğurluğu risk baş vermə öhdəliyi 3 balla, baş verən zərər 4 balla qiymətləndirildiyindən $3 \times 4 = 12$ ballıq bir göstəriciyə sahib olur.

Bunu əyani şəkildə göstərmək üçün cədvəldən istifadə edərək yuxarıda qeyd olunan nümunəni izah etməyə çalışaq.

Cədvəl №2. Risklərin qiymətləndirilməsi cədvəli

Risklərin təsir dərəcəsi					
Ehtimal	Çox zəif 1	Zəif 2	Orta 3	Ciddi 4	Çox ciddi 5
Çox kiçik 1	Əhəmiyyətsiz 1	Aşağı 2	Aşağı 3	Aşağı 4	Aşağı 5
Kiçik 2	Aşağı 2	Aşağı 4	Aşağı 6	Orta 8	Orta 10
Orta dərəcə 3	Aşağı 3	Aşağı 6	Orta 9	Orta 12	Yüksək 15
Yüksək 4	Aşağı 4	Orta 8	Orta 12	Yüksək 16	Yüksək 20
Çox yüksək 5	Aşağı 5	Orta 10	Yüksək 15	Yüksək 20	Maksimal 25

Risiklərin təsir dərəcələrinin bölgüsü:

- 1.Çox zəif-itki gözlənilmir,heç baş verməyəcək dərəcədə
- 2.Zəif-çox önəmsənəcək bir itki yaratmır, asanlıqla aradan qaldırıla bilir
- 3.Orta-zərər olsa da, aradan qaldırılması üçün müəyyən tədbirlər göstərməlidir
- 4.Ciddi-diqqətçəkən bir zərər yaranır.Uzunmüddətli bir bərpa olunma tədbiri

lazımdır

- 5.Çox ciddi-zərər kompensasiya edilə bilinməyəcək həddə olur

Ehtimalların baş vermə tezlikləri:

- 1.Çox kiçik-riskin baş verməsi gözlənilmir.Demək olar ki, yox dərəcəsindədir.
- 2.Kiçik-riskin baş verməsi çox azdır.İldə bir dəfə təkrarlana bilir.
- 3.Orta dərəcə-risk az da olsa da mövcuddur və ildə bir neçə dəfə təkrarlana bilər.
- 4.Yüksək-risk mövcuddur.Baş vermə ehtimalı yüksək olub, qarşısı alınacaq

tədbirlərə ehtiyac yaradır.

- 5.Çox yüksək-riskin baş verməsi hər an ola bilər.

Müasir dövrdə riskin ortaya çıxarılmasının ən səmərəli və asan yolu əməliyyat riski üçün işçi heyətdən, cəmiyyətin digər qarşılaşdığı risklər üçün isə sorğu şəklində informasiya almaqdır.

2.3 Qlobal maliyyə böhranının idarə olunmasında maliyyə planlaşdırılmasının effektivliyi

İqtisadi subyektlər özlərinin maliyyə fəaliyyətində perspektiv dövr üçün həyata keçirəcəyi tədbirləri əvvəlcədən müəyyənləşdirmək, bunlara uyğun siyasətlərinin formalaşdıraraq fəaliyyətlərinə tətbiq etmələri zərurəti qaçınılmazdır. Bu tədbirlər sayəsində maliyyə menecerləri şirkətin maliyyə strukturunu formalaşdırması ilə əlaqədar gördüyü işlər maliyyə planlaşdırılması adı altında birləşdirilir. İqtisadi subyektlərin bu fəaliyyətinin nəticələrinin müsbət və ya mənfi olmasından asılı olmayaraq bu nəticələrin onun maliyyə məqsədlərinə uyğunluğu olub-olmaması, fundamental məqsəd sayılan bazar dəyərinin maksimumlaşdırılması kimi məsələlər daim göz önündə saxlanılır. İqtisadi fəaliyyətin daim bir bütün şəkildə kompleks təhlil olunması məhz maliyyə planlaşdırılması çərçivəsində həyata keçirilir.

Maliyyə planlaşdırılması qısa şəkildə desək, perspektiv dövr üçün fəaliyyətlərinin formalaşması alətidir. Buna görə də, maliyyə planlaşdırılmasını gələcəyə yönümlü fəaliyyət kimi qiymətləndirə bilərik. Gələcəkdə iqtisadi subyektin bazarın əvvəlcədən müəyyən etdiyi nöqtəsində olmasını müəyyən edən bir trayektoriyadır.

1950-ci illərdən etibarən firma və şirkətlər tərəfindən qısamüddətli hədəflərin müəyyən olunması vasitəsi kimi maliyyə planlaşdırılmasından istifadə olunub. Daha sonra perspektiv dövrü nəzərə alaraq bu məfhum uzunmüddətli məqsədlərin formalaşmasına kömək edən bir alətə çevrilib. 1980-ci illərdən etibarən isə yalnız hədəflərin müəyyənləşməsi deyil, bu hədəflərə gedən yolların tapılmasına kömək edən bir anlayışa çevrilib.

Maliyyə planlaşdırılması anlayışı iqtisadi subyektlərin perspektiv dövr üçün ehtiyac duyacağı maliyyələşmə mənbələrini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək məqsədilə yaranmışdır. Maliyyə planlaşdırılması həmçinin strateji idarəetmənin bir parçasıdır və onun məqsədlərinə xidmət edir. Maliyyə planlaşdırılması sayəsində əldə edilən

göstəricilər həqiqətdən çox az dəqiqliklə fərqləndiklərindən düzgün qərarların qəbulunda böyük pay sahibidir. Ən çox məhsul və xidmət satışı ilə əlaqədar planlaşmalarda yanlışlara yol verilir. Çünki satışlar daima mobil olub, dalğalanmalara məruz qalır. Bu isə maliyyələşmə mənbələrindən olan satışdan gəlirin düzgün hesablanmaması ilə nəticələnə bilər. Əgər bu təxminlər özünü doğruldarsa, demək olar ki, uğur qazanılmış hesab olunur. Çünki, bu sektorda fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin maliyyə planlaşdırılması ilə əlaqədar ehtimalları digər ehtimallar üçün həlledici önəm kəsb edir.

Başqa bir deyişlə, maliyyə planlaşdırılması-gələcəyə istiqamətlənmiş maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tənzimləmələrdir. Bir sözlə bu anlayış faktiki maliyyə vəziyyətindən yola çıxaraq gələcəyə yönümlü təxminlərdən yola çıxaraq alınan maliyyə qərarları kimi ifadə olunur. Maliyyə planlaşdırılması olmasa ya artıq maliyyə vəsaiti ayrılaraq mənfəətin azalmasına səbəb olar, ya da daha az maliyyə vəsaiti ayrılaraq fəaliyyətinin fasiləsizliyi şübhə altına düşər. Nümunə ilə fikrimizi ifadə etsək, əgər bir firmanın anbarında satılması gözlənilən məhsul varsa, amma firma yenə də istehsala davam edirsə, bu zaman artıq maliyyə vəsaiti xərclənmiş olar və bu firmanın mənfəətini azaldar.

Maliyyə planlaşdırılmasının əsas məqsədi gələcək dövr üçün ən optimal səviyyədə maliyyə vəsaitinin təmin edilməsidir. Nə az, nə də artıq. Yəni əsas məqsəd dillər əzbəri olan mənfəətin maksimumlaşdırılmasıdır. Maliyyə menecerinin fəaliyyətinin öncədən təsbit edilməsi maliyyə planlaşdırılması əsas məqsədi olub, aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

» Qəbul edilmiş qərarların icraata keçirilməsindən əvvəl, gələcəkdə yarana biləcək situasiyalara uyğun bir fəaliyyətin olub-olmamasını müəyənləşdirmək;

» İqtisadi subyektlərin maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyaclarının əvvəlcədən təsbit edərək, onlara maliyyə mənbələrinin tapılması üçün zaman fürsəti yaratması;

» Həyata keçirilən fəaliyyətlərin sonradan düzəldilməsi kimi imkanlar yaratması;

» Maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunmasına kömək göstərməsi.

Maliyyə planlaşdırılmasına bir prosedur kimi baxsaq, bu prosedur ilk öncə mövcud situasiyanın analiz olunması ilə başlanılır. Bu analiz şirkətin faktiki dövrdə sahib olduğu maliyyə resurslarının həcmi, yəni onun maliyyə vəziyyətini təhlil etməkdir. Mövcud vəziyyətin analizindən sonra iqtisadi subyektin gələcəkdə qarşılaşacağı biləcəkləri maliyyə problemlərinin təyin olunması, onlara qarşı görüləcək tədbirlərə doğru istiqamətlənir. Maliyyə planlaşdırılmasının zaman kəsiyinə fikir versək, onun üç mərhələdən keçdiyini deyə bilərik.

Birinci mərhələ - bütün fəaliyyətlər nəticəsində pul giriş və çıxışlarının həcmi müəyyən etməyə doğru yönəlmiş araşdırmalar aparılır.

İkinci mərhələ - alternativ olaraq hazırlanan planlamanın fəaliyyətə tətbiq olunmasını göstərir. Buradakı məqsəd alternativlər içərisindən ən optimal olanı müəyyən etməkdir.

Üçüncü mərhələ - alternativlərdən ən optimal olanı seçmək zərurəti bu zaman yaranır.

Maliyyə planlaşdırılması zamanı ən çox istifadə olunan vasitə perspektiv balans hesabatlarıdır. Gələcəkdəki maliyyə vəziyyətini əks etdirən hesabat olan perspektiv balans hesabatları təxminlər və ehtimallar üzərində qurulur. Bu ehtimalların gələcəkdə yaranacaq nəticəyə maksimum yaxınlaşmasını təmin etmək üçün mövcud iqtisadi mühitin bütün amilləri nəzərə alınır. Bəyaz qeyd etdiyimiz kimi satış əməliyyatları yenə də həlledici mövqeyə sahibdir. Satışların düzgün ehtimal olunmaması perspektiv maliyyə planlarının və dolayısı ilə maliyyə planlaşdırılmasının təhriflərə məruz qalmasına şərait yaradır.

Maliyyə planlaşdırılması həyata keçirilmə məqsədlərinə və əhatə etdiyi zamana görə təsnifləşdirilir.

Həyata keçirilmə məqsədlərinə görə maliyyə planlaşdırılması normal və fəvqəladə olmaqla iki yerə bölünür. Normal maliyyə planlaşdırılması günlük xammalın alışı, satış xərcləri, ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə resurslarına olan

ehtiyacın ödənilməsi üçün hazırlanılır.Qısa şəkildə desək, təkrarlanan (dövri) fəaliyyət üçün ehtiyac duyulan vəsaitlərin müəyyənləşdirilməsi üçün yaradılan planlaşdırmaadır.

Maliyyə menecerləri tərəfindən spesifik situasiyalar üçün hazırlanan planlaşdırmaadır.Başqa şirkətlərlə birləşmə, investisiya yatırımları fürsətinin olduğu zaman bu planlaşdırmadan istifadə olunur.

Əhatə etdiyi zamana görə isə maliyyə planlaşdırması qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla üç yerə bölünür.

Qısamüddətli maliyyə planlaşdırmaları günlük, həftəlik, aylıq, rüblük və nəhayət illik olmaqla gəlir və xərclərin ehtimal olunması ilə hazırlanılır.Bu dövrlər üçün maliyyə resurslarına olan ehtimal xarakterli ehtiyaclar onun sayəsində bilinir.Əgər müəyyən olunsa ki, nağd pul vəsaitləri müəyyən zaman çərçivəsində çoxluq təşkil edib, onda bu pul vəsaitlərinin haraya yönəldilməsi bu planın bir digər funksiyası kimi həyata keçirilir.

Ortamüddətli və uzunmüddətli maliyyə planlaşdırmaları adətən eyni məqsədlər ətrafında fəaliyyət göstərirlər.Belə ki, xüsusi vəsaitlərin səmərəli istifadəsinin təşkili, cəlb olunmuş vəsaitlərin isə firma üçün ən sərfəlisinin təmin edilməsi, əldə olunacaq gəlirlə istər ortamüddətli, istərsə də uzunmüddətli borc vəsaitlərinin ödəyə bilmə qabiliyyətini yarada bilməsi kimi tələblər vardır.

Maliyyə planlaşdırılması sahəsində qarşıya qoyulan hədəflər tez bir zamanda çata bilmək üçün istifadə etdiyi vasitələrdən biri büdcələşmədir.Ümumiyyətlə büdcə, iqtisadi subyektin müəyyən dövr ərzində (adətən bir illik) maliyyə fəaliyyətlərinin rəqəmlərlə ifadə olunmuş bir formasıdır.Bu büdcənin hazırlanması prosesi isə büdcələşmə adlanır.Bu proses iqtisadi subyektlərin gələcək dövrə özlərini hazırlaya bilmələri üçün önəmli bir vasitədir.Yalnızca gələcək hazırlamaqla qalmayıb, hədəfdə olan fəaliyyətlərin həyata keçib-keçməməsini yoxlayan bir planlamadır.Büdcələşmə anlayışı isə iş gücü, kapital kimi istehsal ünsürlərin mümkün dərəcədə səmərəli istifadəsi prosesidir.Büdcələşmə prosesi iqtisadi subyektin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə başlanılır.Məqsədlər adətən uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulduğundan, prosesin

özü də uzunmüddətli sayılır.Uzunmüddətli bu planlaşmada uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulan istehsal, satış, satışdan gəlir və s. kimi göstəricilərin planlaşma daxilində ehtimalı hesablanılır

Ayrı-ayrı sahələr üzərində aparılan büdcələşmə prosesi nəticəsində əldə edilən təxmini göstəricilər komplektləşdirilərək perspektiv (proforma) balans hesabatı hazırlanılır.Büdcələşmə fəaliyyətinin iki əsas məqsədi vardır.Bunlardan birincisi planlama, ikincisi isə nəzarətdir.Planlama müəyyən edilmiş zaman kəsiyi üçün qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğun fəaliyyətlərin məcmusunu ifadə edən bir anlayışdır.Gözlənilən nəticələrin faktiki nəticələrdən kənarlaşma dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi və onlara qarşı müəyyən tədbirlər görülməsi bu məqsəd daxilində birləşir.

Büdcələşmə prosesinin istər normal şəraitdə, istərsə də böhran şəraitində bəzi üstünlükləri özü ilə gətirir.

- İqtisadi subyektin istənilən şəraitdə fəaliyyət istiqamətinə köməklik göstərən kompas kimi çıxış edir;

- Firma və şirkətlərin ayrı-ayrı bölmələri arasında əlaqələrin koordinasiyasını təşkil edir.Əgər bu bölmələr arasında müəyyən anlaşılmazlıq baş verərsə, onlar arasında ortaq bir məxrəcə gəlmə yolunda öz funksiyasını yerinə yetirir.Onsuz da, büdcələşmə prosesi zamanı bütün bölmələrin büdcə fəaliyyətləri və gözləntiləri nəzərə alınaraq tətbiq olunur;

- Əvvəldə qeyd edildiyi kimi büdcələrin məcmusu üzərində nəzarət funksiyası var.Nəzarət üstünlüyü olmazsa düzgün nəticələrdə olunmama ehtimalı artar.

Müasir zamanda iqtisadi subyektlər dəyişkən iqtisadi mühit şəraitində gələcəkdəki fəaliyyətlərini incəliklərinə qədər planlaşdırır və dəyişən mühitə uyğunlaşmaq üçün fəaliyyətlərini bu dəyişikliklərlə uzlaşdırırlar.İqtisadi fəaliyyətin ən problemli tərəfi gələcəyin məchul olması nəticəsində baş vermiş hər hansı fors-major halda iqtisadi subyektin fəaliyyətində necə bir qərar qəbul etmə, daha doğrusu qərarı

qalmaqdır. Buna görə də perspektiv dövrə istiqamətlənən güclü maliyyə planlaşmasına ehtiyac vardır ki, bu planlaşma müxtəlif qeyri-müəyyənliklərin ən əsası isə böhranların minimal zərərlə yola salmağa kömək edir.

İqtisadi subyektlər planlaşdırma fəaliyyəti sayəsində gələcəkdəki maliyyə vəziyyətlərinin indidən aşkar şəkildə görə bilmə və maksimal dərəcədə gələcəkdəki təxminlər sayəsində real göstəricilərə çata bilmə imkanı vardır. Düzgün və etibarlı informasiya mənbələri hesabına hazırlanan maliyyə planlaşdırmaları ilə iqtisadi subyektlər maliyyə resurslarını optimal vəziyyətdə istifadə edərək yaranan qənaət sayəsində mənfəəti artırma bilirlər. Müasir dövrün rəqabət şəraiti ilə, iqtisadi qeyri-müəyyənliklərlə, cəlb olunacaq vəsaitin tapılması istiqamətində yaranan çətinliklərə sinə gərmək üçün gələcəyin real görüntüsünə maksimum yaxın bir situasiyanı təsvir etmək lazımdır. Bunu bacaran iqtisadi subyektlər gələcəkdə yarana biləcək neqativ hallardan indidən xəbərdar olduqları üçün özlərini bu vəziyyətə lap əvvəldən hazırlaya bilirlər. Bu absaz daxilində sırf olaraq böhran ərəfəsində iqtisadi subyektin minimum itki ilə vəziyyətdən çıxma bilməsi üçün maliyyə planlaşdırılmasının nə qədər vacib bir funksional xüsusiyyətə sahib olduğunu bir daha bizlərə göstərir.

Büdcələmə fəaliyyətinin tətbiq olunduğu şəraitdə o aşağıdakı mərhələlərdən keçir.

Birinci mərhələ. İlk olaraq iqtisadi subyektin əsas məqsədi müəyyən edilməlidir. Gələcəkdə hansı mənfəət səviyyəsinin əldə edilməsi məsələsi əsas məqsəd sayılır. Əvvəlki dövrlərdə əldə olunan mənfəət səviyyəsinin aşağı olması perspektiv dövr üçün daha diqqətli şəkildə məqsədlərdən kənara çıxmadan fəaliyyət göstərilməsini labüd edir.

İkinci mərhələ. Bu mərhələdə qarşıya qoyulmuş məqsədlər çərçivəsində büdcələr hazırlanılır. Bu mərhələ özü də kiçik mərhələlərə bölünür:

- » Perspektiv dövr üçün satış gəlirlərinin ehtimal olunan səviyyəsi müəyyən edilir;
- » Satışdan daxil olmuş gəlirlərin əldə olunması zamanı çəkilən xərclərin müəyyən edilməsi;

» Ehtimal olunan mənfəət və balans hesabatı hazırlanılır.

*Üçüncü mərhələ.*Bundan əvvəlki mərhələlər təhlil olunur və əgər müəyyən nöqsanlar varsa aradan qaldırılır.

*Dördüncü mərhələ.*Ayrı-ayrı olan büdcələr kombinə edilir və yuxarı idarəetmə strukturu vahidlərinə təqdim olunur.

Büdcə planlaşdırılması və ya digər adı ilə büdcələşmə hesabatı iki hissədən ibarət olur.İlk hissədə büdcələşmə ilə əlaqədar müəyyən açıqlamalar verilir. İkinci hissədə isə büdcə ilə əlaqədar məlumatların icmalılı öz əksini tapır.

Büdcələşmənin dəqiq və düzgün şəkildə fəaliyyətə tətbiq olunması üçün aşağıdakı informasiyalardan istifadə olunur.

- * Ayrı-ayrı fəaliyyət bölmələrinin keçən ilin büdcə məlumatları;
- * Bölmələrin qarşıya qoyduqları hədəflər;
- * Bölmələrin satış təcrübəsi və həyata keçirdikləri satışların həcmi haqqında statistik məlumatlar;
- * Makroiqtisadi mühitdə baş vermiş dəyişikliklər.

Iqtisadi subyektin mənfəətlilik səviyyəsini tənzimləyən gələcəyi idarə edərək ona istiqamət verən fəaliyyət maliyyə planlaşdırılmasıdır.Gələcəyə yönümlü fəaliyyətlərinin uğur qazanmasında bu prosesin böyük rolu var.Bazarda digər subyektlərlə rəqabət apara bilmək və varlıqlarını qoruyub saxlaya bilmələri nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyətə malikdir.Xüsusilə də kəskin rəqabət mühiti şəraitində rəqabət güclərinin artırılması üçün onun sahib olduğu ehtiyatların rəşional bir biçimdə istifadəsinin təmini məhz bu sistemlə həyata keçirilir.Bir plana bağlı olaraq ehtiyatların rəşional şəkildə istifadəsi mənfəəti də artıramağa rəvac verir.Bunlardan başqa maliyyə planlaşdırılması maliyyə menecmentinin əşas suallarından biri olan “Ehtiyac duyulan pul vəsaitlərinin cəlbə hansı mənbələrə hesabına həyata keçiriləcək?”-ə cavab olmaq üçün tətbiq olunan bir prosesdir.

Gələcəyə yönümlü ehtimallar üzərində olan bu fəaliyyət qeyri-müəyyənliklərlə

dolu bir mühitin içində fəaliyyət göstərməlidir. Bu ehtimallarda hər zaman müəyyən kənarlaşmalar ola bilər. Əsas odur ki, bu kənarlaşmaları müəyyən etmək və buna səbəb olan amillərin aşkara çıxarılması istiqamətində effektiv tədbirlər görülməsi məcburidir. Çünki, əks təqdirdə böyük bir maliyyə itkisi müflisləşmənin qapısını aralaya bilər.

Fəsil 3.Qlobal maliyyə böhranı şəraitində beynəlxalq maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi

3.1Qloballaşmış iqtisadiyyatda TMK-ların maliyyə menecmentinin təkmilləşməsində beynəlxalq təcrübəsi

Tək və qlobal bir bazarın yaradılmasına doğru getdikcə, maliyyə münasibətlərin dəyişməsi bu prosesin bir katalizatoru kimi çıxış edir.Bu münasibətlərdən yalnız ölkə daxilində deyil, həmçinin sərhədlərdən çox-çox uzaqlarda da bir şəbəkə yaradıldığından bu situasiya heç də təsadüfi deyil.

Qloballaşmış iqtisadiyyat bizə elə bir görüntü təqdim edir ki, TMK-lar yeni bir güc şəbəkəsi yaradıb.Hətta vəziyyət o yerə çatıb ki, TMK-ların zamanla milli iqtisadiyyatları əvəz edəcəkləri sualı ətrafında fikir mübadiləsi aparılmağa başlanmışdır.Təcrübə göstərir ki, maliyyə problemləri ilə üzbəüz qalan şirkətlər bəzən məhkəmənin çıxaracağı müflisləşmə haqqında qərara qədər yenidən formalaşdırma yolunu seçə bilirlər.Əgər bu baş tutmazsa, iflas qaçınılmaz olur.Bu zaman ən çox maliyyə sistemində bəzi dəyişikliklər edilir.Sahib olduqları bəzi aktivlərin satılması, başqa bir şirkətlə birləşmə və ya “şirkət evliliyi”, investisiya xərclərinin azaldılması, bank və digər kreditorlarla yenidən razılaşma və s. bu kimi üsullar nümunəsində bu fəaliyyəti həyata keçirə bilirlər.Qeyd olunan maliyyə sıxıntıları ilə qarşılaşan iqtisadi subyektlərin maliyyə menecmenti çərçivəsində manevrlərini TMK-ların üzərində aparılmış təcrübələrlə nümunələndirək.1976-1989-cu illər aralığında 102 meqaşirkət üzərində aparılmış təcrübə və müşahidələr göstərir ki, aktivlərin satışı bu vəziyyətin əsas çıxış yoludur.Bu təcrübə zamanı təxminən şirkətlərin aktivlərinin orta hesabla 12%-i satışa çıxarılmışdır.1981-1987 ci illər aralığında aparılan təcrübədə isə 77 şirkət CEO-ları (Baş İcraçı Direktorları) başqası ilə əvəzləməyi çıxış yolu kimi seçmişlər.Son olaraq isə 2000-ci illərin qlobal iqtisadiyyatda söz sahibi olan 46 şirkət üzərindəki araşdırma zamanı çıxan nəticələrdə isə şirkətlərin 63%-nin aktivlərin satışı, 43%-i işçilərin ixtisarı, 39%-i borclrın azaldılması, 26%-i fəaliyyətlərinin dayandırdığı, 9%-i investisiya

xərclərini azaltdığı, 8%-i isə yeni borclanma yolları ilə bu vəziyyətdən çıxış yolu tapmağa çalışmışlar.

Bir çoxları tərəfindən “dünyanın yeni hakimləri” qiymətləndirilən TMK-lar həqiqətən də müasir qloballaşmış iqtisadiyyatın əsas istiqamətləndirici subyektləri olub, dünya iqtisadiyyatını öz aralarında bölmək uğrunda yarışan hegomon şirkətlərdir. Dörd böyük TMK-nın illik ÜDM-u bütün Afrika qitəsinin məcmu ÜDM-dən çox olan bir iqtisadiyyatla üz-üzəyik. Qəbul edək ki, istənilən bir fəaliyyətin baş tutmasında əsas olan maliyyə vəsaitidir. Bu maliyyə vəsaitinin düzgün və səmərəli istifadəsi maliyyə menecmentinin vəzifəsidir. Buna görə də TMK-ların maliyyə menecmenti sahəsində olan beynəlxalq təcrübəsi danılmazdır, digər şirkətlər isə onların işığında irəliləyirlər.

Hər dəfə qeyd edirik ki, dünya iqtisadiyyatı qloballaşır, yəni vahid bir iqtisadiyyat ətrafında hər şey cərəyan etməyə başlayır. Bu qloballaşma prosesinin əsasən TMK kimi şirkətlər üçün yaratsığı bəzi üstünlükləri qeyd edək:

1. Sürət. Qloballaşma ölkələr arasındakı milli sərhədləri aşan iqtisadi münasibətlər yaradır. Bazara çıxarılan məhsullar mağazalara getmədən belə internet vasitəsilə realizə olunur və öz istehlakçısı ilə qovuşur.

2. Xərclərin azaldılması. İqtisadi anlamda milli sərhədlərin qalxması beynəlxalq fəaliyyət göstərən şirkətlərin istər xammal, istər daşınma, istər işçi qüvvəsi xərclərini optimal vəziyyətə gətirir.

3. Standartlaşma. Xarici ölkələrdə olan potensial istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətlərinin hansı istiqamətli olduğunu əvvəlcədən araşdırır, daha sonra isə buna istiqamətlənmiş məhsul istehsalı həyata keçirir. Məsələn elit təbəqələrin cavan nümayəndələri üçün onların zövq və istəklərinə uyğun, həyat tərzlərini ifadə edən məhsul və xidmətlərin bazara çıxarılması və ya nisbətən aşağı gəlirli ailələrin nümayəndələri üçün onların tələbatlarını ödəyəcək daha sadə məhsullar istehsal edilərək bazar həcmlərinin genişləndirməyə çalışırlar.

4. Fəaliyyətlərinin diversifikasiyası. Apple korporasiyasının nümunəsində bunu

görə bilərik.Firmanın əsas istehsal həcmnin işçi qüvvəsinin ucuz olması ilə əlaqədar Uzaq Şərqdə olmasına baxmayaraq, fəaliyyətinin əsas hissəsinin mənsub olduğu ölkədə olması və ya əksinə Uzaq Şərq mənşəli avtomobil firmalarının istehsalı özlərində marketing və reklamı Avropada, satışının böyük əksəriyyəti Amerika qitəsində olması bunun bariz nümunəsidir.Bunların hamısı xərclərin az, mənfəətin isə maksimumlaşdırılması üçün edilir.

5.Mərkəzləşmə.Bayaq qeyd olunanların tək bir mərkəzdən kordinasiya edilərək idarə olunması və mərkəzdən verilən qərarlar ilə hərəkət edilməsi prosesidir.

Maliyyə menecmentinin təkmilləşməsində marketing və məhsulun bazarda realizəsi məsələsi çox önəmlidir.Qloballaşmanın qaçınılmaz bir zərurət kimi qəbul edən şirkətlər artıq bütün dünyanı vahid bir iqtisadiyyat kimi qiymətlədirərək, bütün dünya üçün öz məhsullarının satışını həyata keçirirlər.Lakin bu satışlar zamanı ölkələtin arasında olan mədəni və etnik müxtəlifliklərin daim nəzərdən qaçırılmamasını tələb edir.Belə bir nümunə göstərək:Coca-Cola dünyanın ən böyük şirkətlərindən bir olduğu halda bu müxtəliflikləri nəzərə alır.Belə ki, şirkətə məxsus Fanta Almaniyada daha turş, İtaliyada isə daha şirin olaraq bazara çıxarılır.

İqtisadiyyatın qloballaşması ilə TMK-ların həyata keçirəcəyi bir digər strategiya bütün şirkətlərin, ölkələrin və hətta fərdlərin daim diqqətini çəkən qənaətcillik strategiyasıdır.Qlobal miqyaslı istehsal zamanı müxtəlif istehsal amili və ya istehsal mərhələsi üzrə ixtisaslaşmış ölkələrdə uyğun fəaliyyət növünün tətbiqi bu prosesin əsas hissəsidir.Qənaətcillik elə bir strategiyadır ki, maliyyə menecmentinin hər üç hissəsi arasında hərəkət edir.Qənaətcil olmaqla artan maliyyə ehtiyatı maliyyələşməni asanlaşdırır.Digər tərəfdən bu proses şirkətin investisiya fəaliyyətinin başlıca mənbəyi kimidir.Son olaraq şirkətin səhmdarları arasında dividend miqdarlarının aaldılması və qənaət edilən məbləğin şirkətin böyüməsinə xərclənməsi kimi davam edir.

Bir digər strategiya məhz məhsul və ya xidmət çeşidlərinin artırılmasıdır.Qida sektoru və xüsusilə Fast Food bazarı məhz bu strategiyanın tətbiq olunduğu

sahələrdir. Bunun əksi olan yəni çeidliliyin azlığı da eynəlxalq təcrübədə tətbiq olunur. Məsələn Toyota məhz bu yoldadır. Daha az çeşid daa az xərc və ən əsası daha yüksək kyfiyyət deməkdir.

Son olaraq bu cür meqaşirkətlər arasındakı bazar payı uğrunda mübarizə zamanı rəqibə hücum etmək və ya ona layiqli cavab vermək bir digər strategiyadır. Michelin və Goodyear kimi avtomobil təkərləri üzrə dünya brendləri bir-birilərinin bazarlarında aşağı qiymət strategiyası ilə üz-üzə qalırlar.

Maliyyə qloballaşması əslində bir növ TMK-ların maliyyə fəaliyyətinin təzahürüdür. Çünki TMK qloballaşma prosesinin həm səbəbi, həm də nəticəsi kimi çıxış edir. Onların kapital axınlarının xarici ölkələrin iqtisadi sərhədlərindən rahat bir şəkildə keçərək yerli banklarda və ya maliyyə bazarlarında hərəkət etməsi, bu ölkələrdə mənfəətin əldə olunmasına çalışılması, fors-major hallarda isə oranı rahat bir şəkildə tərk edib nisbətən sakit başqa bir ölkənin iqtisadiyyatına sızması bu prosesi əyani şəkildə təsvir edə bilər. Ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimləyən protektiv (müdafiə yönümlü) siyasətlərinin yumşaltması və ən əsası 1970-ci illərin sonları doğru ilk öncə ABŞ, Yaponiya, Yaponiya kimi güclü iqtisadiyyatların daha sonra isə Latın Amerikasını ölkələrini “iqtisadi strukturun transformasiyası” kimi islahatların sayəsində bu proseslər daha da dərinləşmişdir. Bu transformasiyanın üç əsas məqsədi olub:

- makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsi;
- əmtəə və xidmətlər bazarının liberallaşdırılması;
- dövlətlərin iqtisadiyyat üzərində olan təsirlərinin azaldılması.

Maliyyə menecmentinin təkmilləşmiş formalarını, strategiyalarını TMK-dan çox “Qlobal Şirkətlər” adlanan bir subyektlər zaman keçdikcə bizə nümunə kimi görsənməyə başlayır. Qlobal şirkətlər özləri də TMK-dır. Onların müasir dövr üçün maliyyə menecmentinin təkmilləşməsi yolunda bəzi fəaliyyətləri vardır. Birincisi, qllobal şirkətlər bütün baş verən iqtisadi dəyişiklikləri planetar miqyasda təhlil edir. İkincisi

onların əsas bir fəaliyyət strategiyası var.O da budur ki, rəqabət qlobal səviyyədə dəyərləndirilir və ona görə fəaliyyət istiqamətləndirilir.Üçüncüsü onların istehsal və marketing fəaliyyətləri digər şirkətlərdən fərqlənir.Belə ki, qlobal şirkətlər bazara böyük həcmdə standartlaşmış məhsul çıxarırlar.Yəni bazara çıxarılan məhsullar homogenləşmiş(eyni tip) olur.Məsələn, “McDonald`s” dünyanın hər yerində standart menyularla istehlakçılarını özünə cəlb edir.Üçüncü növ fəaliyyəti başqa bir sektordan olan bir qlobal şirkətin fəaliyyətinin təcrübəsində baxaq.”Nike” hamımızın tanıdığı məşhur bir idman məhsulları istehsal edən TMK və ya qlobal şirkətdir.Yəni Nike-ın bazarı bütün dünyadır.Bu şirkətin ABŞ-da olan mərkəzi qərargahında yalnızca məhsulların modelləri və bütün dünya üzrə fəaliyyətlərinin nəticələri üzrə dəyərləndirmə aparılır.Məhsulların istehsalı isə işçi qüvvəsi ucuz olan Uzaq Şərq ölkələrində həyata keçirilir.Məhsulların maya dəyərləri azaldılmaqla bərabər keyfiyyətləri üzərində sərt bir nəzarət olub, mərkəzdən koordinasiya olunan bir sistem yaratmışlar.Əgər istehsalın baş verdiyi ölkədə xərclər artarsa, dərhal daha az xərc çəkiləcək ölkəyə doğru istehsalın köçü baş verir.

BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD), “Fortuna 500” kimi mənbələrdən TMK-ların iqtisadiyyat üzərindəki təsirləri və ümumi vəziyyətlərini əks etdirən statistik məlumatlar alınır.2016-cı il ilə müqayisədə 2017-ci ildə birbaşa investisiyalarda 2% azalma olmuş və ümumilikdə 1,75 trl dollar xərclənmişdir. UNCTAD-ın məlumatları içərisində Azərbaycan Rusiya, Ukrayna, Türkmənistan və Qazaxıstanla birlikdə “tranzit iqtisadiyyat” adı altında birləşdirilib.Xarici ölkələrə doğru kapital axışında Rusiya 27.3 mlr. Dollarla birinci, Azərbaycan isə 2.6 mlr. dollarla ikinci pillədədir. “Fortuna 500”-ün məlumatlarına görə dünya iqtisadiyyatının top 500 sayılan ən böyük şirkətlərin məcmu gəlirləri 27,7 trl. dollar, mənfəətləri isə 1,5 trl. dollar həcmindədir.Bu şirkətlərdə çalışan işçi qüvvəsinin ümumi sayı isə 67 mln nəfərdir.Ən gəlirli top 5-i aşağıdakı cədvəllə göstərək:

Cədvəl №3. Ən gəlirli top 5 TMK-lar

№	ŞİRKƏT ADI	MƏNSUBİYYƏT	FƏALİYYƏT SAHƏSİ	GƏLİR (mlr dollar)
1	Walmart	ABŞ	Pərakəndə satış	485,873
2	State Grid	Çin	Energetika	315,199
3	Sinopec Group	Çin	Neft-kimya	267,518
4	China National Petroleum	Çin	Energetika	262,573
5	Toyota Motor	Yaponiya	Avtomobil	254,694

Mənbə: “Fortuna 500” <http://fortune.com/global500/>

TMK-laşma yolunda irəliləyən bəzi şirkətlərin hər hansı bir ölkədə fəaliyyətə başlaması zamanı diqqət mərkəzində olan və TMK-ların əsas fəaliyyət prinsipləri kimi çıxış edən maliyyə menecmenti ilə əlaqədar bəzi məsələləri qeyd edək:

- 1.Ölkədəki iqtisadi və texnoloji inkişaf səviyyəsi
- 2.Ölkənin iqtisadi (maliyyə) siyasəti;
- 3.Mövcud bazarın həcmi və vəziyyəti ;
- 4.Təbii ehtiyatlarla təminat səviyyəsi ;
- 5.Azad bazar iqtisadiyyatına xas olan xüsusiyyətlərin reallığı əks etdirməsi səviyyəsi;
- 6.Ölkədəki siyasi və digər dəyişikliklərin iqtisadi vəziyyətə olan təsirlərinin nəzərə alınması və s.

Qloballaşma ilə əlaqədar iqtisadçı mütəxəssislərin çox gözəl bir ifadəsi vardır:”Qloballaşma ehtiyacını özündə hiss edən şirkətlər böyük maya dəyəri yaradan hər bir regiona, hər bir ölkəyə uyğunlaşdırılmış məhsul istehsal etmək əvəzinə bütün dünyanı bir görərək hər bir yerdə eyni tip məhsul istehsal edib, realizasiyasını həyata keçirirlər.”

Aparılan iqtisadi araşdırmalardan sonra maliyyə menecmentinin təkmilləşməsinin milli iqtisadiyyatı müsbət istiqamətdə təsir etdiyi bildirilir.Maliyyə menecmenti

sahəsində olan təkmilləşmənin ölçülməsi problemi önəmlidir. Bunun üçün iki fərqli maliyyə sisteminin məlumatları incələnməlidir. Bunlardan birincisi bank əsaslı maliyyə sistemi, digəri isə birja əsaslı maliyyə sistemidir. Bank əsaslı maliyyə sistemində bank kimi kredit təşkilatları maliyyə vəsaitlərinin subyektlər arasında hərəkəti üçün körpü rounu oynayan başlıca subyekt kimi olub, borca əsaslanan bir sistemdir. Birja əsaslı maliyyə sistemində isə borc veriləsi maliyyə vəsaitləri maliyyə bazarları xüsusilə də birjalar vasitəsilə ehtiyac duyulan vəsaitlərin bölüşdürülməsinin əsas kanalıdır. Səhm buraxmaq yolu ilə və ya istiqraz buraxılışı yolu ilə maliyyələşmə məhz bu sistemin əsas ünsürləridir. Maliyyə menecmentinin qiymətləndirilməsi məhz bundan sona başlanılır. Belə ki, bank əsaslı maliyyə sisteminin məcmu dəyəri həmin ölkədəki bankların özəl sektora veriyi kreditlərin ümumi dəyərinin ölkənin ÜDM-ə olan nisbəti ilə ölçülür. Birja əsaslı maliyyə sistemində isə şirkətlərin birjadakı dəyərlərinin cəminin ölkənin ÜDM-ə olan nisbətidir. Bu iki göstəricinin cəmi isə ölkənin maliyyə sisteminin və ən əsası maliyyə menecmentinin inkişafının ölçülməsində istifadə olunan əsas üsul kimi çıxış edir.

Bank əsaslı maliyyə sistemlərində ETT-nin maliyyə fəaliyyətinə tətbiqi məsələsi birmənalı deyil. Belə ki, dövlət banklarının özəl banklar üzərində dominantlığı çoxdursa, maliyyə sistemindəki bu cür irəliləyişlər nisbətən yavaş gedir. Lakin dövlət banklarının dominantlığı azdırsa bu tərəqqinin nailiyyətlərinin maliyyə menecmenti nümunəsində öz fəaliyyətlərinə tətbiqi daha güclü olur.

Maliyyə menecmentinin təkmilləşməsi yolunda banklar çox böyük rola malikdirlər. Qloballaşmış iqtisadiyyat çərçivəsində TMK-ların nümunəsində bir önəmli faktı qeyd edək. 2011-ci ildə İsveçrənin “Fedreal Texnologiya İnstitutu” bir tədqiqat apardı. Akademik araşdırma zamanı bəlli olmuşdur ki, 2011-ci ildə qırx üç min (43000) TMK olub. Onları sadəcə 1318 qlobal şirkət idarə edir. Bu şirkətləri isə 147 bank və maliyyə qurumu idarə edir. 43000 TMK-ın məcmu ÜDM-u, dünyanın məcmu ÜDM-nun 60%-dir. Dünyanın məcmu mənfəətinin 20%-i də onların cibinə gedir. Hal-hazırkı

dövrədə bu rəqəmlər artan nisbətədə irəliləyir. Bankların necə bir qüvvə olması yəqin ki, görsəndi. Adətən maliyyə menecmentinin təkmilləşməsi TMK-ın beynəlxalq təcrübə və fəaliyyətlərinə əsaslanarsa da, onları idarə edənlər banklardır. Banklar bu təkmilləşmədə əsas iştirakçısıdır. Lakin yuxarıdakı göstəricilərə baxıldıqda aysberqin görünməyən tərəfindədir. Bank sektoru bu məsələdə mərkəzi mövqə tutur. Lakin bir yerə qədər. Bank sektorunun həddən çox böyüməsi isə böhran amilini getdikcə artırır. Çünki milli iqtisadiyyatlar buna hazır olmalıdırlar. Bu iki sistem bir arda istər kapital axınlarının hərəkəti, istər informasiya mübadiləsi, ETT-nin nailiyyətlərindən istifadə edilməsi kimi məsələlərdə ortaq bir şəkildə hərəkət etməlidirlər. Təşviqin açarı TMK və banklarda, təminat və tənzimləmənin açarı isə dövlətlərdədir.

Bildiyimiz kimi risk menecmenti maliyyə menecmentinin əsas tərkib hissələrindən biridir. Əgər maliyyə menecmentinə TMK-ların prizmasından yanaşsaq görərik ki, TMK-lar öz fəaliyyətlərində qarşılaşa biləcəkləri risklər bəzən standartdan kənar ola bilər. Çünki fəaliyyətlərinin əsas hissəsi yalnız özündən deyil fəaliyyət göstərdikləri coğrafi məkanların iqtisadi, sosial, siyasi və digər xüsusiyyətlərindən olduqca asılıdır. TMK-ların maliyyə menecmenti çərçivəsində risk menecmenti sahəsində olan beynəlxalq təcrübələri daim digər şirkətlərin yolunu aydınladan bir “mayak” kimi çıxış edir.”

Sual oluna bilər ki, TMK-ların təcrübəsində bu cür vəziyyətlə qarşılaşan iqtisadi subyektlər hansı yollara müraciət edirlər.

-Şirkətlərin istehsal fəaliyyətinin hər hansı bir hissəsini öz əllərində tutması. Şirkət fəaliyyət göstərdiyi hər hansı bir ölkədə istehsal etdiyi məhsulun və ya xidmətin özü olmadan mümkün deyildir. Bunun ən gözəl nümunəsini McDonald`s və KFC kimi iki nəhəng TMK-nın təcrübəsində göstərək. Bu şirkətlər istehlakçılara təklif etdikləri fast foodlarda istifadə etdikləri bəzi ədviyyatları və inqredientləri həmişə kommersiya sirri kimi qorumuşlar.

-Perspektiv dövr üçün fəaliyyətlərinin bir hissəsinin transferi. TMK-ların bəziləri fəaliyyətə başlamazdan əvvəl fəaliyyətlərini həyata keçirəcəkləri ölkələrlə bir razılaşma

edirlər. Bu razılaşmaya əsasən istehsal fəaliyyətinin bir hissəsini ölkədə hər hansı bir subyektə geri almamaq şərti ilə ötürürlər. Bu şirkətlərin ölkələr tərəfindən məruz qala biləcəkləri təzyiqləri azaltmaqla bərabər, fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinin ən müasir metodlarından biridir.

-Birgə müəssisələrin yaradılması. Bu cür təzyiqlərlə mübarizədə digər bir üsul isə xarici sərmayə və lokal sərmayənin birləşdirilməsi ilə yaradılan fəaliyyətdir. Qərbi Avropa və Yaponiyaya məxsus TMK-lar Asiya, Afrika və Latın Amerikasını kimi ölkələrdəki fəaliyyətlərində bu metodu daim öz təcrübələrində əks etdirirlər.

-Ev sahibi ölkələrdən kredit almaq. Təbii ki, xarici ölkələrdə fəaliyyətə başlayan TMK-ların kapital cəhətdən ehtiyacı çox olmasa da, bəzən öz fəaliyyətlərinə ev sahibi ölkədən bir əngəl yaranmasın deyə, borc vəsait alınaraq onları şirnikləşdirir. Əgər verilən borc yerli pul vahidi ilədirsə, bu daha çox ev sahibi ölkəni qane edir. Lakin bir şeyi qeyd edək ki, TMK tipində olan şirkətlərin fəaliyyət göstərdikləri zonalar əsasən İEOÖ və “Üçüncü dünya ölkələri” olduğundan bu qədər böyük bir şirkətlərin maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyaclarının qarşılınması təcrübədə heç də həmişə baş tutmur.

-Xarici investisiyaların siğortalanması. Bir çox ölkələrə məxsus TMK-ların xarici ölkələrə olan investisiyaları xüsusi orqanlar tərəfindən siğortalanır. Məsələn ABŞ-da OPIC (Overseas Private Investment Corporation) adlanan tərcüməsi “Xarici Özəl Investisiyaların Korporasiyası” xarici investisiyaların ev sahibi ölkələrdəki siyasi risklərdən qorunmasını həyata keçirir. Kanadada bunun bir digər prototipi kimi EDC (Export Development Corporation) adlanan tərcüməsi “İxracı inkişaf Şirkəti” fəaliyyət göstərir ki, eyni qəbildən olan əməliyyatları həyata keçirir. Qərbi Avropada da bu cür şirkətlər fəaliyyət göstərir ki, nəticədə qloballaşmış iqtisadi mühitdə TMK-lar öz fəaliyyətlərində daha kiçik müəssisələr üçün nümunə rolunu oynayır.

Hal-hazırkı maliyyə sistemində informasiya özü tək başına bir dəyər olub, maliyyə menecmentinin təkmilləşməsinin ən önəmli alətlərindən biri kimi çıxış edir. Lakin bu informasiya dünyanın hər yerinə bərabər ölçüdə paylanmadığından və

həmçinin bu informasiyaların əlçatan olmaması başqa bir problem kimi çıxış edir.İnformasiya əldə etmə yolunda iqtisadi subyektlər TMK-ların bəzi təcrübələrini öz fəaliyyətlərində tətbiq etmək üçün beynəlmilləşmə (qloballaşma) adlanan bir yola girmək üçün can atırlar.Bəs bu informasiya nəyə lazımdır? Əvvəllər ETT (Elmi-texniki tərəqqi) deyilən məfhum öz yerini Ar-İn (Araşdırmaq-İnkişaf etdirmək)-ə verib.Beynəlxalq təcrübədə bu anlayış R&D (Research&Development) formasında işlədilir.Ar-İn sadə dildə izah belədir:Hər hansı bir şeyin sıfırdan yaradılması və ya mövcud olanın modifikasiya edərək təkmilləşdirilməsi deməkdir.Ar-İn və maliyyə menecmenti arasında nə kimi əlaqə olmasını izah edək:

Maliyyə menecmentini əgər üç qrupa bölə bilsək bunlardan biri investisiya əməliyyatları və bu əməliyyatların idarə olunmasıdır.Elm və texnologiyanın mobil şəkildə inkişafını görməzdən gəlmək olmur.İqtisadiyyata yönümlü bu informasiya toplusu ilə istehsalın birləşməsi və bunun üçün lazım olan pul vəsaitlərinin əsasən meqa şirkətlər (TMK) tərəfindən maliyyələşməsi yolu ilə investisiyalaşması son dövrlərin yeni trendidir.Lakin bu prosesin baş tutması üçün üç mühüm şərt vardır:

- 1.investisiya qoyulacaq bazarın səviyyəsi;
- 2.əqli mülkiyyətin istehsalla birləşməsi üçün kifayət qədər insan resursu;
- 3.investisiya əməliyyatları zamanı bu işdə maraqlı olan potensial şəriklərin tapılması.

Beynəlxalq şərsitdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlər kəskin rəqabətin olduğu dövrdə ən az rəqibləri qədər güclü olmaq məcburiyyətindədirlər.Rəqabətdə iki ünsür gücü artırır:1.səmərəlilik; 2.yenilik (novatorluq).Ar-İn ikinci ünsür başda olmaqla hər ikisini öz içində birləşdirərək TMK-ların nümunəsində bu cür investisiya xarclərinin nə dərəcədə önəmli olduğunu sübut edir.Yenilik əslində Ar-İn ilə sinonim təşkil edir.Bu proses özünü dörd formada göstərir:

-məhsul və xidmətlərdəki yenilik.İlk ağıllara gələn forma olub, modifikasiya olunmuş mal və xidmətlərin bazara çıxarılaq satışını təmin edir.Texniki parametrlərdə,

istifadənin asanlaşdırılmasında, xammal seçimində və digər formalarda özünü göstərir.

-prosesdəki yenilik.İstər məhsul istehsalının istərsə də, istehsaldan sonra bölüşdürmə kanalları ilə məhsulun bazara çıxarılması kimi ifadə edilə bilər.

-marketinqdə yenilik.Məhsulun paketlənməsi, dizaynında gözoşsayıcılığın təmin edilməsi, reklam fəaliyyətində, məhsulun quymətləndirilməsində və s.-də yenilikdir.

-təşkilati yenilik.İş yerinin seçilməsi, məhsulun realizə olunma mərhələlərinin təkmilləşməsi, idarəedilmə və qərarlarda novatorluqdur.

Hər bir sahədə olduğu kimi Ar-İn sektorunda da kəmiyyət və keyfiyyət qarşılaşdırması vardır.Maliyyə menecmentinin təkmilləşməsi yolunda xərclənən pul vəsaitlərinin geri gəlməsi və TMK-ların fəaliyyətində maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış etməsi bu qarşılaşdırmadan çox asılıdır.Heç də böyük pullar xərcləmək bu sahədə şirkətləri tam olaraq hakim mövqeyə daşımır.Bunun ən bariz nümunəsini 2016-cı il üzrə ABŞ-a məxsus TMK-ların Ar-İn fəaliyyəti ilə əlaqədar Strategy & Business Magazine jurnalının bir araşdırmasını cədvəl şəklində göstərək.

Cədvəl №4. ABŞ-ın 5 ən böyük şirkətinin Ar-İn fəaliyyətinə görə sıralanması

2016-cı il sıralanması	Yerdəyişmə	2015-ci il sıralanması	Şirkət	Fəaliyyət sahəsi	Ar-İn xərclənən pul vəsaiti (mlr.dollar)
1		1	Apple	Komputer və elektronika	8.1
2		2	Alphabet	İT	12.3
3		6	3M	Dağ-mədən sənayesi	1.8
4		3	Tesla Motors	Avtomobil sənayesi	0.7
5		5	Amazon	İT	12.5

Mənbə:<http://www.strategyand.pwc.com/innovation1000>

Cədvəl bizə keyfiyyət və kəmiyyət qarşıdurmasını açıq şəkildə göstərir belə ki, cədvələ baxdıqda görürük ki, 3M və Tesla Motors kimi korporasiyalar uyğun olaraq 1.8 və 0.7 mlr dollar xərcləmələrinə baxmayaraq onların toplam xərclərinin (2.5mlr dollar) 5 dəfə çox xərcləyən Amazon (12.5mlr dolar) bu iki şirkətdən geri qalmaqla yanaşı geriləmişdir.Lakin bunu da qeyd edim ki, Amazon korporasiyası 2017-ci ildə 16.1 mlr dollar xərclə Ar-İn fəaliyyəti üzrə reytingdə bir yerdə qərarlaşıb.Demək ki, bu bir il ərzində şirkət yenilikçi fəaliyyətində inqilabi dəyişiklik edə bilməklə yanaşı bunu statistik göstəricilərə əks etdirə bilib.

Çox önəmli bir məlumatı qeyd etmək lazımdır.Bu məlumat ondan ibarətdir ki, Ar-İn fəaliyyəti üzrə məcmu xərclərin 15%-i araşdırmalara, 85%-i isə təkmilləşdirmə və fəaliyyətin nəticəsini ticarətə cəlb edilməsinə yönəldilib ki, investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlir kimi onların maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırın.

Maliyyə menecmentinin qloballaşmış iqtisadiyyat önündə olan və həll olunması vacib bir problemi var.Bu problem mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyi bacaran ixtisaslı və təcrübəli idarəçilərə olan ehtiyacdır.TMK-ların təcrübəsində tək bir idarəçi olmur.Onun əvəzinə üç fərqli mütəxəssis qrupu vardır.a)iş mühiti mencevləri; b)ölkə idarəçiləri; c)funksional menecerləri.Həmçinin bu üç qrup arasındakı münasibətləri tarzlayan və idarə edən, onları bu vəzifəyə təyin edən daha yuxarı səviyyəli idarəçiləri də nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Birinci qrup idarəçilər üstün idarəetmə qabiliyyətinə malik, həmçinin işçilər arasında olan münasibətləri tənzimləməkdə mahir bir usta olmalıdır.Fəaliyyətlərində səmərəli olmaları üçün şirkətin strategiyasını müəyyən etməli, şirkətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin dünya üzrə paylanması əsas memarı olmalı, beynəlxalq fəaliyyətin koordinatoru kimi çıxış etməlidir.Bütün bu fəaliyyətlərini öz işçilərinin köməyi ilə birlikdə etməlidir.Şirkətin, filialların fəaliyyətinin coğrafi məkanın seçimində, hansı filialların fəaliyyətinin dayandırması haqqında ilk olaraq fikir bildirməlidir.

Milli iqtisadiyyatlar TMK və qlobal şirkətlər kimi subyektlərin ilkin formalarının

yanmasında əsas pay sahibləridirlər.Ölkə idarəçiləri yerli bazarlara qarşı çox həssas olub, yalnız istehkəmlərin ehtiyaclarını ödəmir, həmçinin ölkənin iqtisadiyyatını və bazarı xarici subyektlərin inhisar fəaliyyətinə qarşı qalxan rolunda iştirak edir.Protektiv fəaliyyətlə bərabər riski nəzarət altında olan investisiya fəaliyyətini də bacarmalıdır. TMK-ların rəhbərləri bu vəzifəyə daim can atmışlar.Çünki bu mövqedə olan idarəçilər bir çox funksional vəzifəni nəzarət altında saxlayırlar.Lakin qloballaşma prosesinin dərinləşməsi ilə ölkə idarəçilərinin funksiyaları lokal bir şirkətin istehsal-marketing fəaliyyətini idarə edən bir subyektə çevirmişdir.

İş mühiti və ölkə idarəçiləri ilə müqayisədə yuxarı səviyyəli idarəçilər funksional menecerlərin təyini məsləsinə qarşı çox da isti münasibətdə olmurlar və bunu artıq xərc kimi görürlər.Halbuki funksional menecerlər dünya miqyasında informasiya, texnologiya və təcrübənin paylanması işini görür.Sınaqdan keçmiş yeniliklərin şirkətlər üzərində təsirini müəyyən etmək və digər sahələrdə novatorluq fəaliyyətinin həyata keçirmək onların əsas vəzifələrindəndir.Texnologiyanın daim inkişafı şəraitində bu inkişafın nəticələrini şirkətlərin fəaliyyətlərinə uyğunlaşdıraraq tətbiq etmək hər daim vacib olduğundan funksional menecerlər şirkətlərin idarəçiliyində ehtiyac duyulan bir fiqurdur.Nümunə ilə fikrimizi daha da aydınlaşdıraraq:P&G hamımıza tanış bir TMK, hətta qlobal bir şirkətdir.Şirkətin Avropadakı Ar-İn (araşdırma və inkişaf, ingilis dilində R&D research nad development) bölümünə gətirilən yeni müdir, ilk olaraq ölkələr arasında informasiya mübadiləsini təmin edən fəaliyyətlər həyata keçirmiş, rəsmi olmayan rabitə kanalları yaratmışdır.

TMK və qlobal şirkətlər hər nə qədər öz milli xüsusiyyətlərini itirərlər də, əsas şirkətin ənənələrini, fəaliyyətindəki meyillənmələri özündə hiss etdirirlər.Onların fəaliyyətində maliyyə menecmentinin ümumi formasında, təkmilləşməsində bəzi fərqli xüsusiyyətlərə malik üç qrup model vardır:

*1.Anqlo-sakson model.*Burada mənfətin maksimumlaşdırılması kimi qısamüddətli planlar fəaliyyətdə mərkəzi mövqe tutur.Nisbətən rəsmiyyətin artıqlığı mövcuddur.Belə

ki, istər normal fəaliyyətdə, istərsə də personal ilə münasibətlərdə daim müqavilələrə üstünlük vermişlərdir. İşçilərin ixtisas artımalarında daha çox idarəçilik üzrə biliklər aşılır. Həm yerli, həm də xarici investorlar üzərində dominant mövqedə olmaq üçün fəaliyyətlərini buna uyğun qurarlar.

2. *Yaponiya modeli.* Fəaliyyətin nəticəsi olan mənfəət daim ikinci planda olur. Fəaliyyətin inkişafı və yayılma dərəcəsi isə öncül yer tutur. Anqlo-sakson modeldə müqayisədə həm işçilər, həm də müştərilər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər zamanı yaranmış qarşılıqlı inam və etibar onlar arasındakı müqavilələri ikinci plana atır. Təhsil daim birinci yerdədir və buraya olduqca böyük pullar xərclənilir. ETT-nin nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqi və ondan əldə olunan gəlirin daha çox hissəsinin isə ana şirkətdə toplanmasına uyğun idarəetmə forması yaratmışlar. Ənənələrinə sadıq olan bu model çərçivəsində Ar-İnfəaliyyətinə ən böyük diqqəti göstərən modeldir.

3. *Avropa modeli.* Əslində burada ümumiləşmiş bir söz demək bir az çətinidir. Çünki şimal və cənub, həmçinin qərb və şərq arasında, hətta qərbin öz içərisində Fransa və Almaniya kimi ölkələrdə öz mədəni və tarixi köklərinə bağlı fərqli xüsusiyyətlər vardır. Anqlo-sakson və Yaponiya modeli arasında aralıq mövqe tutur. Anqlo-sakson modeldən fərqli olaraq daha az rəsmiyyət, təhsilə xüsusilə texniki təhsilə böyük önəm, ana şirkətlə olan münasibətlərində daha az mərkəziləşmə və s. əsas xüsusiyyətləri kimi qeyd oluna bilər. Modelə daha fərdi yanaşsaq ölkələrə nəzər yetirmiş olarıq. İtaliyada ailə şirkətlərinə üstünlük verilir. Almaniya da çox böyük ierarxik və intizamlı bir idarəetmə mövcuddur. Almanlar həmçinin qar verməkdə nisbətən daha ləng hərəkət edirlər.

3.2 Qlobal maliyyə böhranlarının beynəlxalq maliyyə menecmenti ilə tənzimlənməsi tədbirləri

Həyatımızın hər bir yerində baş verən hiperaktiv dəyişikliklər və artan qeyri-müəyyənliklər iqtisadi subyektləri gözlənilməz təhlükələrlə üz-üzə qoyur. Bundan əlavə məsafədən asılı olmayaraq iqtisadi inteqrasiya prosesi bu subyektlərin böhranla qarşılaşma riskini artırır. Kəskin rəqabət mühiti şəraiti, bazara çıxarılan məhsul və xidmətlərdə müxtəlifliklərin olması, qlobal iqtisadi böhranların baş vermə tezliklərinin artması şirkətlərin maliyyə məsələləri ilə bağlı alacağı qərarları vaxtında və sürətli bir şəkildə zərurətini yaradır. Alınacaq qərarların gecikməsi və ya yanlış qərarların verilməsi son nəticədə firma və müəssisələrin çox qısa müddətdə böhran adlandırdığımız uçurumun kənarına gətirir və sonrakı mərhələdə isə onun müflisləşməsinin arqumentinə çevrilir. Bu təhlükələri neytrallaşdırmaq və ya təsirlərinin minimuma endirmək üçün atılan addımlar və həyata keçiriləcək tədbirlər bu proseslərin sürətləriylə paralellik təşkil etməlidir. Bu təhlükənin başında əlbəttə ki, maliyyə böhranları dayanır.

Maliyyə böhranlarının idarə olunması ilə bağlı müxtəlif təriflər mövcuddur. Bir tərifə görə maliyyə böhranının idarə olunması mübarizə aparılması qeyri-mümkün olmayan bir böhran vəziyyətində, böhran əlamətlərinin aşkar edilməsi və təhlil olunması, ən əsası bu vəziyyəti minimum zərərlə ötürmək üçün görülən tədbirlərdən ibarət bir prosesdir. Böhranın idarə olunmasının bəzi məxsusi xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlərdən biri də bu prosesin əvvəli və axırı deyilən bir zaman aralığı yoxdur. Bu proses davamlılıq tələb edir. Həmçinin qeyd etməliyik ki, firmalar öz fəaliyyətləri dövründə müxtəlif tip, müxtəlif səbəblərdən qaynaqlanan böhranlarla qarşılaşır. Bu qədər müxtəlifliklə mübarizə apara bilmək üçün böhranın idarə olunması mexanizmi bu böhranlarla uzlaşa biləcək qədər elastik olmalıdır. Böhranla mübarizədə idarəetmə sistemlərinin əsas məqsədləri lazımi qərarların alınması, bunlardan yeni bir şeylər öyrənmək və maksimum dərəcədə qısa müddətdə şirkətin əvvəlki vəziyyətinin bərpasını təmin etməkdir. Bunun üçün müasir idarəetmə anlayışı çərçivəsində keyfiyyətin idarə

olunması üçün səy göstərilməlidir. Keyfiyyətin idarə olunması ifadəsində keyfiyyət həm idarəetməyə, həm istehsalə, həm marketinqə aiddir. Bu zaman effektiv təsir etmə qabiliyyətinə sahib idarə heyətinə ehtiyac duyulur. Onların sayəsində idarəetmə strategiyasının qurulması, sinergetik idarəetmənin təmin olunması, işçi heyətin idarə olunması kimi məsələlər gündəmə çıxarılaraq tətbiqinə qərar verilir.

Baş verən global maliyyə böhranları əslində idarə oluna bilən bir anlayışdır. Müasir beynəlxalq maliyyə menecmenti böhranın idarə olunması məsələsini üç fərqli yanaşma modeli var: a) proaktiv; b) reaktiv; c) interaktiv.

Proaktiv idarəetmə yanaşması böhranın hələ baş verməzdən əvvəl görülən tədbirlər və hazırlıqlarla qarşısı alınma bilinə bilməsi fikrini müdafiə edir. Böhran siqnallarının alınması üzrə sistem formalaşdırmaq bu yanaşmanın ilk mərhələsidir. Daha sonra bu sistem ilə əldə edilən siqnallara uyğun bir idarəetmə tədbirləri planının hazırlanması və yuxarı idarəetmə orqanlarına təqdim edilir. Tədbirlər planının hazırlanması özü ayrılıqda bu formada mərhələlərdən keçir:

- böhranı idarəetmə planının hazırlanması;
- böhranı idarəetmədə iştirak edəcək komandanın tərkibinin müəyyənləşdirilməsi;
- mütəmadi şəkildə xarici və daxili mühitin analizi;
- böhrandan əvvəlki vəziyyət barədə müəyyən bilik və təcrübələrin heyətə aşılması

-böhran ssenariləri yazaraq heyətin böhrana qarşı təlimlərini təşkil etməklə, həqiqi bir böhran zamanı motivasiyaları daim yuxarı olmalarına şərait yaradılması .

Reaktiv idarəetmə yanaşması böhran meydana gəldikdən sonra həyata keçiriləcək tədbirlərə fokuslanır. Böhrandan sonrakı vəziyyətin bərpası və iqtisadi subyektin əvvəlki vəziyyətinə qaytarılması əsas məqsəddir. Maliyyə böhranından dərs çıxarmaq və bunu gələcək fəaliyyətlərində nəzərə almaq əsas xüsusiyyət kimi qeyd oluna bilər. Bu yanaşma da öz nöbətində maliyyə menecmentində olduğu kimi bir neçə hissədən ibarətdir:

- böhran dan sonrakı vəziyyətin qiymətləndirilməsi;

- yenidənqurma fəaliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- maliyyə böhranı zamanı yaranmış fəsadların reabilitasiyası.

İnteraktiv idarəetmə yanaşması isə böhran situasiyası onun nəzarət altına alınması üçün həyata keçirilən tədbirlərin məcmusudur. Firma və ya müəssisələrin yuxarı idarəetmə orqanları onlara təqdim olunmuş tədbirlər paketinə nəzər yetirir, lazım bildiklərini tətbiq etməsi üçün lazımı strukturlara tapşırıq verir və bu tapşırıqların həyata keçirilməsi üzrəində nəzarət edir. O da öz növbəsində bu aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- mövcud böhranın miqyasının müəyyən edilməsi;
- maliyyə menecmenti siyasətlərinin yenidən gözdən keçirilməsi;
- maliyyə böhranı zamanı işçi personalının idarə olunması məsələsinə diqqət ayrılması;
- alınmış qərarların yenidən gözdən keçirərək fəaliyyətə tətbiq olunması.

Çox təəssüflər ki, mövcud qlobal maliyyə böhranlarından sonrakı vəziyyət bizlərə göstərir ki, bu üç yanaşmadan ən çox istifadə olunanı reaktiv yanaşmadır. Fəsadların aradan qaldırılması yönümlü bu yanaşma iqtisadiyyatı və mövcud maliyyə sistemini itkilərlə üz-üzə qoymuş böhranı neytrallaşdırma istiqamətlidir. Halbuki bu qlobal maliyyə böhranlarının baş verməzdən əvvəl hazırlıq tədbirlərinin görülməsi, böhran siqnalları sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, böhran ssenariləri ilə firma fəaliyyətinin bu prosesə hazırlıqlarının təşkil edilməsi proaktiv yanaşmanın xüsusiyyətləridir. Müasir dövr iqtisadiyyatı bizdən məhz bu cür proaktiv yanaşma tələb edir ki, yarana biləcək perspektiv böhranlardan daim üzü ağ bir şəkildə çıxmaları mümkün olsun.

Qlobal maliyyə böhranlarından sonra əldə olunmuş bilik və təcrübələrə arxalanaraq maliyyə menecmenti sahəsində mövcud vəziyyətə müdaxilə olunarkən hər bir böhran mərhələsi üçün xüsusi tədbirlər vardır. Burada əsas diqqət böhranın maliyyə menecmenti cəhətdən mərhələlərinə diqqət yetirməkdir və bunlar aşağıdakılardır:

» Böhrana hazırlıq mərhələsi-böhran əmələ gəlməzdən əvvəl müəyyən əlamətlərin böhran siqnalı effekti yaratması ilə onun baş verməsinə mane olur. Əlbəttə ki, həyata

keçiriləcək tədbirlərlə böhrana qarşı savaşımaq maliyyə böhranının ilk mərhələsində nisbətən asan olur.Lakin təsəvvür edək ki, bu tədbirlər böhranın yaranmasının orta mərhələsində tətbiq olunur.Bu zaman tədbirlərin böhrana qarşı effektiv təsiri məsələsi şübhə altına düşür.Ona görə də bəzi əlamətlər bizi böhran yayılmamışdan əvvəl ayıltmalı və ona qarşı əvvəlcədən hazırlanmış tədbirlər planının tətbiqini labüd etməlidir.Ən əsas məqamı qeyd etməliyik.O da budur ki, hər zaman fors-major hallar üçün ehtiyat tədbirlər planı həmişə olmalıdır.

» Risklərin yaradacağı xərcləri müəyyənləşdirmək-Qlobal maliyyə böhranı zamanı iqtisadi subyektlərin qarşılaşa biləcəyi riskləri ilk öncə müəyyən etməli və onlardan hansıları üçün tədbirlər planı hazırlanacağı müəyyənləşdirilməlidir.Hansıları üçün dedik çünki burada önəmli bir məqam var.Risklərin baş vermə ehtimalı və baş verdikdən sonra yaradacağı itkilər hesabına bilər.Bu hesablama qaydası və riskin firma cəhətdən önəmi ikisi birlikdə nəzərə alınaraq risklər içərisində bir sıralama qurulur.Daha vacib risklər daha öndə olur.Nəzərə alaraq ki, baş verə biləcək bütün risklərə eyni zamanda diqqət yetirmək mümkün deyil.Ona görə də, risklərin sıralanması zamanı daha öndə olanlar üçün tədbirlər planı hazırlanır.

Bu sıralamada riyazi cəhətdən köməkçi olan düstur vardır.Biz qeyd etdik ki, zərər və onun baş verməsi ehtimalı vardır.Məsələn bir zərər baş verərsə itkini şərti olaraq 10000 (on min) AZN qəbul edək.Bu itkinin baş verməsi ehtimalı isə (E, 0 və 1 arası) şərti olaraq 0.5 yəni 50% olaraq qəbul etsək, bu zərərin baş vermə ehtimalı ilə zərərin özünün hasilı tapılır: $10000 \times 0.5 = 5000$ AZN.

Praktikada bütün zərərlər ilk öncə vaciblik dərəcəsinə görə sıralanır.Bu sıralamadan yuxarıdakı riyazi hesablama ilə daha bir sıralama çıxarılır.Hazırlanacaq tədbirlər planı da sıralamanın ilk pilləsindən aşağıya doğru hazırlanır.

»Böhran planları hazırlamaq-bu əslində bir növ perspektivə baxışdan qaynaqlanan və böhran ssenariləri yazılaraq, “ya belə olsa, ya da elə olsa” situasiyası içərisində bir növ plan hazırlamaqdır.Gözlənilməz sürprizlərə qarşı alınan tədbirlərin real şəraitlə

müqayisədə alınan tədbirlərlə müqayisə etməklə obyektivliyinin yoxlanması buraya daxildir. Əlbəttə hər bir ehtimalı düşünmək məcburiyyətində olmasaq belə, gözlənilməz problemlərdən müdafiədə firmalara köməkçi olur. Böhran planının səmərəli işləməsi üçün ilk öncə onun hansı hissələrdən ibarət olduğunu bilməliyik.

1. Zəif nöqtələrin aşkarlanması - Heyətdəki əksiklik, texnoloji gerilik, maliyyə vəsaiti çatışmazlığı, informasiya əksikliyi və s. kimi zəif nöqtələr aşkar edilməlidir ki, hazırlanacaq plan birbaşa bu nöqtələrə istiqamətləndirilsin.

2. Resursla təminat - böhranla mübarizədə nəyə ehtiyac duyulduğu əvvəlcədən bilinməli və bu ehtiyaclara uyğun plan qurulmalıdır. Əsasən hansı resurslara ehtiyacın olması, onların haradan əldə edilməsi, ehtiyacın ödənilməsinin kimlərə tapşırılması kimi məsələlər bu hissənin tərkibinə daxildir.

3. Xarici və daxili rabitə kanalları yaratmaq - İstər şirkət daxilində, istərsə də şirkətdən kənar hansı şəxslərin böhranla əlaqədar məsələlərdə xəbərdar olması və bu rabitə kanalının hansı hissəsini təşkil etməsi məsələsi buraya daxildir. Hər kəs öz fəaliyyəti ilə əlaqədar həcmdə məlumatlandırılmalıdır. Yəni böhran zamanı ayrı-ayrı subyektlərin öz fəaliyyətlərini əlaqələndirməsi üçün bir növ "məsajlaşma şəbəkəsidir".

4. Resursla təminat və rabitə planlarını bölüşdürmək - Bu planlar ilk öncə yuxarı idarəetmə orqanlarına təqdim olunur. Daha onra istər resursla bağlı, istərsə də rabitə ilə bağlı planlarda işçilərin öhdəliklərinin bir iclas zamanı müəyyən edilməsi ilə başlanılır. Verilən tapşırıqların həqiqətən də həyata keçirilməsini yoxlamaq üçün hətta şirkət daxilində saxta bir böhran düşüncəsi formalaşdırmaq beynəlxalq təcrübədə rast gəlinən bir nümunədir.

» Böhranın təyin edilməsi - Maliyyə böhranı və ya bu qəbildən olan başqa iqtisadi pozuntular hər zaman şirkətlərin qarşılaşdığı bir şeydir. Bunlara müxtəlif bəhanələr uydurmaq, görməzdən gəlmək və ya onların vacibliyini unutmaq əvəzinə onlarla mübarizə aparmaq lazımdır. Bu zaman maliyyə menecerləri və digər səlahiyyətli şəxslər bu məsələyə subyektiv deyil, qıraqdan bir müşahidəçi gözü ilə obyektiv

yanaşmalarıdır. Böhranın təyin edilməsi dörd mərhələdə həyata keçirilir.

1. Vəziyyətin müəyyənləşdirilməsi- Baş verən böhranı sualı verilməli və bir siyahı təşkil olunmalıdır. Bir tərəfdə böhranla əlaqəli suallar, digər tərəfdə isə bu suallara cavab olaraq “bəli” və ya “xeyr” cavabı yerləşdirilir. Böhranla əlaqəli sualların cavabları yaxınlaşmaqda olan bir böhranın baş verəcəyinin xəbərçisi olur. Qlobal maliyyə böhranı zamanı maliyyə menecerlərinin böhran planı hazırlayanda ən çox istifadə olunan metoddur. Həm tez nəticə əldə olunan, həm də xərci az bir yoldur.

2. Böhranın miqyasının müəyyən edilməsi- Böhranla mübarizəyə başlamazdan əvvəl qarşıda olan təhlükənin şiddəti mütləq müəyyən edilməlidir. Çünki, biz qeyd etmişdik ki, müasir dövrdə maliyyə menecerləri böhran planları olmadan demək olar ki, bu mübarizəyə qatılmırlar. Hazırlanan planda böhranın həcmi və yaradacağı fəsadlar əvvəlcədən bilinməlidir ki, antiböhran tədbirləri böhrana uyğun gəlsin. Əgər böhranın miqyası geniş, antiböhran tədbirləri o qədər də güclü deyilsə, böhranın ağır fəsadları ilə üzləşmək heç də uzaq olmayacaq. Əksinə böhranın həcmi kiçik, antiböhran tədbirləri çox güclüdirsə, bu zaman həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı xərclənən maliyyə vəsaitlərində səmərəlilik olmayacaq. Buna görə də böhranın miqyasına adekvat olan antiböhran tədbirləri həyata keçirilməlidir.

3. Menecer özünün fəaliyyətini nəzərdən keçirməsi- Baş vermiş vəziyyətləri həddindən artıq qloballaşdırsa, nisbətən sakitləşməlidir. Həddindən artıq ötəri yanaşdıqda isə yaranmış vəziyyətlə bağlı məsuliyyətini artırmalıdır.

» Böhranla mübarizə komandası- Böhrandan sonra yaranmış vəziyyətlə əlaqədar şirkətin bu imtahandan necə keçməsi personaldan çox asılıdır. Çünki, böhranla mübarizə aparmaq üçün verilən qərarlar və həyata keçirilən tədbirlər, habelə personalın onlara verilən tapşırıqları yerinə yetirməsi səviyyəsi və öz işlərindəki performansları bu məsələdə həlledici mövqedədir. Böhranla mübarizəyə bu komanda nə qədər hazırdırsa, böhran bir o qədər rahat idarə oluna bilər. Komanda yaradılarkən aşağıda qeyd olunanlar nəzərə alınır :

- Mübarizədə kimlər hansı sahədəki qərar vermə öhdəliyini üzrərinə götürəcək;
- Böhrana qarşı fimanın ayrı-ayrı sahələrində kimlər olacaq;
- Səlahiyyətlərin müvəqqəti icrasının kimlərə həvalə olunmasına qərar verilməli;
- Verilən tapşırıqların icrası üzərində komanda rəhbərləri nəzarət qrupu yaratmalı;
- Digər şirkətlərlə və maliyyə qurumları ilə əlaqə yaradılması və informasiya mübadiləsi etmək;

- Komanda rəhbərləri fəaliyyətləri barədə yuxarı idarəetmə orqanlarına hesabat verməli və onların cavab olaraq verdikləri tapşırıqları operativ surətdə tətbiqini həyata keçirməlidir.

» Böhrana necə qalib gəldiyini araşdırmaq- Böhran başa çatdıqdan sonra tamamilə unudulmamalıdır. Qazanılmış təcrübə, səhvlərdən çıxarılan nəticələrdən ibarət bir hesabat perspektiv dövrdə baş verə biləcək maliyyə böhranlarına qarşı mübarizədə sanki bir “təlimat kitabçası” rolunu oynayacaq. Burada əsas məqam zamanın düzgün seçilməsidir. Beynəlxalq təcrübədə qlobal şirkətlər maliyyə böhranları ilə mübarizədə istifadə olunan maliyyə menecmenti çərçivəsindəki tədbirlər planında böhrandan sonrakı dövrdə araşdırmanın aparılması üçün zamanın düzgün müəyyən etməyin vacib olduğunu vurğulayırlar. Bu zamanlama böhrandan nə çox uzaq, nə də ki çox yaxın olmalıdır. Belə ki, çox uzaq olduqda bəzi faktlar və məsələlər unudula bilər. Əksinə çox yaxın olduqda isə böhranın yaratdığı psixologiya ilə araşdırma apararkən səhv etmə ehtimalları artır.

Araşdırmalar zamanı qarşıya bəzi suallar qoyulmalı və onların ətrafında məsələyə yanaşmaq lazımdır:

-Böhrandan sonra bilinənlər daha əvvəl bilinsəydi, böhranın qarşısı alınabilərdimi və bunu necə etmək olardı?

- Böhranın ilk əlamətləri nə idi?

- Ötəri yanaşılan hansı əlamətlər nə dərəcədə böhranı sürətləndirdi?

- Böhranla mübarizədə nələr doğru, nələr yanlış edildi?

- Nə vaxtdan etibarən bir maliyyə böhranının içərisində olduğumuz başa düşüldü?
- Böhranla mübarizə zamanı daha nə edilə bilərdi? və s.

»Böhran ssenariləri yaratmaq və tətbiq etmək-Böhrandan sonra global təcrübədə ən çox istifadə olunan antiböhran tədbirlərindən biri kimi qeyd oluna bilər.Bu cür ssenarilər nə qədər həqiqətə uyğun yaradılsa, həqiqi böhran zamanı hər şeyə hazır bir firma fəaliyyəti meydana çıxar.Bəzən böhranın başa çatmasına az qalmış firma rəhbərliyi vəziyyəti daha acınacaqlı göstərən bir ssenari ilə işçi personalını üz-zə qoyur.Çox az sayda bir işçi heyətinin bundan xəbəri olur.Bu cür böhran təlimləri firmanın fəaliyyətini və ən əsası firma daxilində olan işçilərin həmçinin firmanın tərəfdaşlarının bu vəziyyətə necə reaksiya verməsi bir çox şirkətlərdə tətbiq olunan bir böhranla mübarizə üsuludur.Bu cür ssenarilər iki formada olur:

1.Nəzəri cəhətdən ssenari yaradılması-Bu firmada dəyirmi masa arxasında bir qrup yuxarı idarəetmə orqanlarının nümayəndələri ilə böhranla mübarizədə iştirak edəcək bölmələrin məsul şəxsləri arasında bir növ sual-cavabla keçən bir müzakirədir.Bu müzakirələr ehtimal olunan bir böhrana necə cavab verilməsi, böhranla mübarizədə iştirak edəcək qrupun məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, böhranın idarə olunması üçün hazırlanan planın üstün və çatışmayan cəhətlərinin qeyd olunması, alternativlərin müzakirəyə təqdim edilməsi kimi məsələlər ətrafında cərəyan edir.Müzakirələrin sonunda verilmiş son qərarlar yenidən təhlil olunaraq çatışmazlıqları tamamlanaraq vaxtı gəldikdə tətbiq olunur.

2.Praktiki cəhətdən ssenari yaradılması-Bu ssenarilərdə isə sanki həqiqətən də bir böhran yaşanmış kimi tətbiq olunur.Böhranın idarə olunması üçün hazırlanmış planın sərhədləri daxilində firmanın bütün idarəetmə səviyyələrində tətbiqi həyata keçirilir.Firmaların miqyasından asılı olaraq bu ssenarilərin tətbiq dairəsi dəyişir.Belə ki, kiçik firmalarda bu bütün firma fəaliyyətini əhatə edərsə, böyük şirkətlərdə isə yalnız bir şöbə və ya bir-biri ilə əlaqəli bir neçə şöbə arasında tətbiq olunur.Buna səbəb isə böyük xərclər yaratmasıdır, lakin effektiv üsul kimi qeyd olunması vacibdir.

Maliyyə qərarları ifadəsi bizlərə maliyyə menecmentinin fundamental əsaslarından tanış bir ifadədir. Qlobal maliyyə böhranları ilə mübarizə zamanı firma və ya müəssisələr borcların idarə olunması, dividend siyasətinin idarə olunması, mülkiyyətin idarə olunması kimi fəaliyyətlərdən çıxan qərarlar əsasında böhranla mübarizənin fundamental əsaslarını formalaşdırırlar.

1. Borcların idarə olunması müasir dövr üçün aktualdır. Bir çox firmaların böhran zamanı iflas etmələrinin səbəbi məhz borclarını ödəyə bilməmələridir. Sual oluna bilər ki, bu borcların ödəmə bilməsi üçün nə edilməlidir, hansı qərarlar verilməlidir. Ən əsas istifadə olunan qərar borc verən kreditorlarla danışıqların aparılması ilə borcun ödənilməsi müddətinin uzadılması, borc mənbələrinin yenidən gözdən keçirilməsi və ən səmərəli alternativini seçməklə firmaların gəlirlərinin əldə edilməsi zamanı təzyiqlərə məruz qalmamasına səbəb olur. Kreditorlara olan borcların müddətlərinin uzadılmasına nail olunduqda, qısamüddətli borclar orta və ya uzunmüddətli borclara çevrilir. Bu üsul qlobal maliyyə böhranı şəraitində kreditorlar üçün ən optimal alternativdir.

2. Dividend siyasəti böhran zamanı birmənalı yanaşılmayan məsələlərdəndir. Firmanın bir il ərzində əldə etdiyi gəlirlərinin onun səhmdarları arasında səhmlərə mütənasib şəkildə bölüşdürülən hissəsi məhz dividend adlandığını bilir. Fikir verdinizsə, dividend ödənişi firmaların fəaliyyətindən maliyyə vəsaitinin uzaqlaşmasıdır. Qlobal maliyyə böhranı kimi bir vəziyyətdə, firmaların pula olan ehtiyaclarının həmişəkindən daha çox olduğu bir dövərdə, vəsaitlərin firmadan kənara çıxması bəziləri tərəfindən qəbul olunmaz bir haldır. Buna görə də dividend siyasəti maliyyə böhranı vəziyyətinə uyğun olmayan bir firma fəaliyyəti siyasətidir. Bu siyasətin tətbiq olunmasının təxirə salınması nəticəsində firma özünün maliyyə potensialını artırmış olur. Bölüşdürülməmiş bu mənfəət ya firmanın investisiya fəaliyyətinin əsası olar ya da firmanın fəaliyyətinin genişləndirilməsində pay sahibi olar.

3. Mülkiyyətin idarə olunması dedikdə, firmanın sahib olduğu pul vəsaiti və ya pul vəsaitinə çevrilə bilən digər aktivlərin idarə olunması nəzərdə tutulur. Böhran ərəfəsində

əlində yetərli miqdarda vəsaiti olmayan firmalar çox zaman müflisləşmə ilə barışmalı olurlar. Böhranın olmadığı bir zamanda firma fəaliyyətinin inkişaf göstəriciləri mənfəət, bazardakı həcmi kimi kriteriyalardır. Böhran zamanı isə ən önəmli göstərici sahib olduğu faktiki pulun həcmidir. Əsas gəliri satışdan mənfəət olan firmaların bəziləri normal iqtisadi durumda daim qiymətləri yuxarı səviyyədə saxlayaraq mənfəətlərini artırmaq istəsələr də, böhran zamanı bazara çıxartdıqları, həmçinin abarlarında olan bütün məhsulların satılması üçün qiymətlərin nisbətən aşağı düşməsi ilə barışmalı olurlar ki, əllərində olan pul vəsaitlərinin həcmi artsın.

Diqqət yetirilməsi əsas məqamlarsan biri də istehsal olunmuş məhsullardan ibarət ehtiyatların nisbətən azaldılmasıdır. Müasir dövrdə məhsul ehtiyatı yaratmadan bir istehsal fəaliyyəti nümayiş etdirən firmalar digərləri üçün bir nümunədir. Ona görə də çox gözəl bir aforizm də vardır: "Məqsəd istehsal etdiyini satmaq deyil, sata biləcəyini istehsal etməkdir".

Bəzən firmaya məxsus, onun mülkiyyətində olan bəzi əsas vəsaitlərin satışını həyata keçirmək və ya icarəyə vermək həmin aktivlər üçün xərclənən maliyyə vəsaitlərinin böhran zamanı pula olan ehtiyacın artdığı bir şəraitdə sərbəst qalmasına səbəb olur. Böhran demək olar ki, bütün iqtisadi subyektləri əhatə edən bir situasiyadır. Ona görə də, bəzən firmaların borclu olduğu subyektlərlə kompromisə getməməsi adi haldır. Bu zaman yuxarıda qeyd olunan satış və icarə fəaliyyəti ən səmərəli alternativ kimi qeyd oluna bilər.

İndi isə praktiki yanaşmalara diqqət yetirək. 1980-ci ildən etibarən maliyyə inteqrasiyası proseslərinin genişlənməsi ilə liberallaşmış iqtisadi siyasətlər yaranmışdır. Bilirik ki, ABŞ-da meydana çıxan böhran maliyyə sektorunda meydana gəlsə də tezliklə real sektora da keçir. Bununla əlaqəli olaraq qeyd edək ki, maliyyə-bank sektoru və real sektorla əlaqəli ilk dəfə tədbirlər planı məhz ABŞ-da hazırlanmışdır. ABŞ-dakı bu iqtisadi daralma zəncirvari olduğundan tezliklə Avropa və Asiya ölkələri də bu böhranın cənginə düşürlər. Heç təsadüfi deyil ki, ABŞ-ın ardınca bu

tədbirlər planı İngiltərədə də hazırlanır və ilk olaraq dövlət banklara sərmayə qoyuluşu edir.ABŞ bu tədbirlər paketinin ardınca dəyəri 700 milyard ABŞ dolları olan bir böhrandan qurtarma paketi hazırlayır.Həmçinin vergi dərəcələrinin azaldılması, dövlət xərclərinin artırılması ilk əvvəllər effektiv təsir göstərmişdir.

AB (Avropa Birliyi) ölkələri ortaq pul-kredit siyasətinə malik olmaları ilə bərabər, həm də büdcə və digər makroiqtisadi siyasətləri böhran ərəfəsində ortaq problemləri idi.Buna görə də bu resessiya zamanı ard-arda böhrandan qurtuluş paketləri açıqlanırdı.Bu iqtisadi paketkərdə olan dörd ortaq xüsusiyyət diqqəti çəkirdi:

- dövlət xərclərinin artırılması
- bəzən davamlı, bəzən isə keçici olaraq vergilərdə güzəştlər
- əmək bazarına xüsusi diqqətin ayrılması
- hər sektora fərdi yanaşmanın olması

Böhrana qarşı ilk tədbirlər “Avropa İqtisadi Bərpa Planıdır”.Bir çox üzv dövlətin bazar təzyiqlərini azaltmaq, itirilmiş inamı yenidən bərpa etmək məqsədi ilə maliyyə dəstəyi əvəzolunmaz hesab olunub.

AB (Avropa Birliyi) ölkələri üçün təxminən 200 milyard Avro həcmində bir paket hazırlandı.Bu paketin 30 milyard Avrosu AB-nin özü tərəfindən, qalanı isə üzv dövlətlər tərəfindən təmin olunacaqdı.2009-cu ildə bu paketin təxminən 130 milyard Avrosu istifadə olunacaqdı.Qeyd edək ki, bu rəqəm (130 milyard Avro) həmin dövr üçün AB ölkələrinin məcmu ÜDM-nun 1%-ni təşkil edirdi.

AB-nin maliyyə sahəsində 2011-ci il 1 yanvar tarixindən etibarən yeni nəzarətedici subyekti vardır.Bu “Avropa Maliyyə Yoxlama Sistemidir”.Çox da sərt tələb üzərində qurulmasa belə tətbiqindən sonra əldə ediləcək nəticələrə ümidlər böyükdür.

AB-ölkələrin qlobal maliyyə böhranının təsiri ilə üzv ölkələrin iqtisadiyyatlarının koordinasiyasının və sistemli şəkildə nəzarətinin vacib olduğunu qeyd etməliyik.Böhrandan əvvəlki dövr üçün mövcud vəziyyət sanki tövsiyə xarakteri daşımışdır.

Alınmış tədbirlər və görülmüş işlər sayəsində AB ölkələrində əhalinin sosial təhlükəsizliyinin təmin olundu və uzunmüddətli dövr üçün AB-nin gələcəyi nəzarət altında saxlanıldı. Qeyd edək ki, AB 2020-ci il strategiyası ilə Avropada tək bazar yaradılmasının qarşısındakı maneələrin aradan qaldırılması, investisiyaların artırılması və yenilikçi düşüncə ilə sistemin təşkil olunması ilə AB- də rəqabət gücünün artması ilə böhrana qarşı vahidləşmiş super struktur yarada bilər. Bu məqsədlə bəzi məsələləri qeyd edək:

- Düşünülmüş (ağıllı) böyümə-təhsilə, təcrübəyə, düzgün informasiya və yeniliyə açıq bir iqtisadiyyat yaratmaq.
- Davamlı (fasiləsiz) böyümə-bütün resursların qənaətlə və səmərəli şəkildə istifadə olunduğu rəqabətlə dolu bir iqtisadi mühit yaratmaq
- Əhatəli böyümə-İqtisadi-sosial uyğunluq və sabitliyin olduğu bir iqtisadiyyat yaratmaq.

Avropa Komissiyası 2012-ci il noyabr ayının 28-də illik böyümə məlumatları açıqlayaraq 2013 Avropa Dövrünü başlatmışdır. 2020 Avropa Strategiyasına doğru gedərkən üzv dövlətlərin iqtisadi, siyasi və sosial xüsusiyyətlərinin koordinasiyasının təmin edilməsi ilə 2013-cü il bu prosesin başlanğıc dövrü olmuşdur. Bu məsələ ətrafında 2013-cü il üçün üzv dövlətlərin böhran çıxıb, yenidən inkişafına səbəb olacaq aşağıdakı beş tədbir xüsusi vurğulanmışdır:

1. Böyüməni dəstəkləyən ölkələrin maliyyə konsolidasiyası (həmrəyliyi)
2. Kredit şərtlərinin normallaşdırılması
3. İndiki və perspektiv dövr üçün inkişafın və rəqabətin artırılması
4. Böhranla birlikdə yaranmış işsizlik və digər sosial problemlərlə mübarizə
5. İctimai (dövlət) idarəetməsinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq modernləşdirilməsi.

Bu qeyd olunanlar AB ölkələrin nümunəsində dünyanın əksər ölkələrində global maliyyə böhranından sonra tətbiq olunan tədbirlərin önündə gəlir.

Nəticə və təkliflər

Dissertasiya işinin sonunda belə nəticəyə gəlmək olar ki, XIX-əsrin əvvəllərindən etibarən qlobal miqyas alan böhran nəinki indiki dövr üçün, həm də gələcək dövr üçün firmaların bu iqtisadi duruma qarşı maliyyə menecmentinin köməyi ilə qorunmalıdır. Yəni, maliyyə menecmenti firmanın böhran və bu qəbildən olan neqativ hallar qarşısında qalxan effekti yaradır. Lakin maliyyə menecmentinin səmərəli və effektiv təsirini hiss etmək üçün firmanın fəaliyyət miqyasından asılı olaraq lokal və ya beynəlxalq mühitə tam uyğunlaşmış bir sistem yaratmaq lazımdır. Bu vəzifə isə firma rəhbərləri və maliyyə menecerləri başda olmaqla ierarxik idarəetmədə bütün departamentlər rəhbərlərinin öhdəsinə düşür. Lakin bu ierarxik sistemdə maliyyə menecerləri xüsusi fərqlənir. Çünki istənilən departamentin fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan xərclər həmişə maliyyə menecerinin belə demək mümkündürsə, əlinin altından keçir.

Bu tədqiqat işi ilə bağlı aşağıdakı konkret nəticələrə gəlmək olar:

- Əvvəllər yalnız maliyyə fəaliyyətini əhatə edən maliyyə menecmenti sahəsi artıq indiki dövrdə bütün iqtisadi fəaliyyətləri özündən asılı salan orqanizmə çevrilib;
- Qlobal maliyyə böhranları kimi məsələlərə maliyyə menecmenti ilə yanaşdıqda təhlükələrin firmalar üçün bir fürsət kimi də qiymətləndirilməsi mümkündür;
- Hər bir şirkət böhran vəziyyətində yalnız öz potensialına uyğun olaraq öhdəlikləri çərçivəsində fəaliyyət göstərməlidirlər;
- Şirkətlərin özünün və digər xarici şirkətkərin böhran zamanı yaşadıkları təcrübələrdən düzgün istifadə olunması perspektiv maliyyə böhranlarının dəf olunmasında əvəzolunmaz bir anti-böhran üsulu kimi çıxış edir.
- Müasir dövrdə maliyyə imkanlarının genişlənməsi və onun özü ilə gətirdiyi risklər nəticəsində daim maliyyə resurslarının səmərəli və məqsədyönlü idarə olunmasına ehtiyacı artırır;
- Beynəlxalq maliyyə menecmenti adı altında bütün iqtisadi subyektlər daim öz

maliyyə fəaliyyətlərində müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşmalıdırlar;

Dissertasiya işində çalışdığım qədər maliyyə menecmentinin beynəlxalq aspektini ön plana çıxartmağa çalışmışam. Çünki real vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək üçün maliyyə menecmentinə lokal səviyyədə (firma, ölkə səviyyəsində) deyil, qlobal miqyasda yanaşmaq lazımdır. Amma burada bir şeyi nəzərə almalıyıq. Maliyyə menecmenti bir neçə iqtisadi sahənin sintezidir. Buraya ümumi menecment, mühasibat uçotu və maliyyənin özü daxildir. Bütün proseslərdə bu sahələrin hər birində baş verəcək dəyişikliyin nəzərə alınması vacibdir.

Dissertasiya işinin yazılması zamanı bu sahədə olan problemlərin həll olunması aşağıdakı təklifləri qeyd etmək lazımdır:

» Kiçik və orta ölçülü firmaların maliyyə departamenti olmadığından maliyyə menecmenti ilə əlaqədar işlər çox sadə saxlanılmalıdır. Öz fəaliyyətlərində daha az kredit təşkilatları ilə əlaqədə olmalı, öz fəaliyyətlərindən irəli gələn istər istehsal, istərsə də satış prosesində daha az tərəfdaşla debitor-kreditor münasibətləri qurmalıdır ki, gələcəkdə yarana biləcək fors-major hallarda onların üzərinə daha az yük düşsün. Bu ən məqbul variant hesab olunur.

» Firmaların maliyyə menecmenti sahəsində bu sahəyə uyğun nəzəri və praktiki bilik-bacarıqları olmayan kadrların ixtisas artımı məsələsinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Bütün dünya üçün maliyyə menecmenti sahəsində tam mütəxəssisləşmə məsələsi bu sahədəki problemlərin açarıdır.

» Firmaların fəaliyyət miqyası böyüdükcə maliyyə menecmenti ilə əlaqədar qərarların tək bir şəxs tərəfindən deyil, firmanın digər departamentlərin də fəaliyyət prinsipləri nəzərə alınaraq koordinnasiyalı şəkildə qərar verilməlidir

» Maliyyə menecmenti sahəsində çalışan mütəxəssislər qərar qəbulu prosesində bir çox hallarda statistik və elmi əsaslandırılmış məlumatlardan az istifadə edirlər. Bəzən onlar öz hisslərinə və proqnozlarına əsaslanaraq hərəkət edirlər. Bu isə sonda firma üçün acı nəticələrə gətirib çıxara bilər

» Dinamik sürətlə dəyişən dünyada cəmiyyətin də tələbatları, zövq və istəkləri dəyişir. Bu dinamik dəyişikliklər maliyyə menecmenti sahəsində də özünü göstərir. Xüsusilə hesablaşma-ödəniş sistemlərinin daha da erqonomikləşdirilməsi məsələsi daha çox qabardılmalı və hər bir yeni dəyişiklikdə beynəlxalq maliyyə menecmentinin tərəfdaşlarının maksimum dərəcədə marağı təmin edilməlidir. Bir sözlə istər yerli, istərsə də beynəlxalq müstəvidə maliyyə menecerləri novatorluq etmək xüsusiyyətinə malik olmalıdırlar

» Bəzən firmalar kassasında çox az miqdarda nağd pul saxladığına görə, təcili pula ehtiyac duyduqda, boş yerə öhdəliklərini artırmaqla vəziyyətdən çımağa çalışırlar. Ona görə də, firmanın özündə və ya bankda kassa hesabında olan pul məbləği optimal səviyyədə olmalıdır. Çünki lazım olduğundan artıq məbləğ firmanın pul vəsaiti ölü kapitala çevirər. Əksik olsa isə yuxarıda qeyd olunan əlavə öhdəlik artımı olacaq.

» Müasir bir tendensiya vardır ki, firmalar kreditlərini ödəyə bilmədiyi təqdirdə, digər bankdan götürdüyü kreditlə bunu ödəməyə çalışırlar. Bu isə onların öhdəliklərini iki qat artırır. Bunun əvəzinə firma öz maliyyə menecmenti strategiyasını elə qurmalıdır ki, əldə edəcəyi mənfəətlə götürdüyü krediti vaxtında qaytara bilsin. Firmalar bu məqama xüsusi diqqət verməlidirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.i.e.d.prof. Damət Bağirov, i.e.d.prof. Mirələm Həsənli «Maliyyə» Dərs vəsaiti (İkinci buraxılış) Bakı– 2011
- 2.M.C.Atakişiyev, N.M.Şıxəliyeva, R.N.Nurəliyeva «Maliyyə Menecmenti» (*Dərslik*) Bakı-“Azər nəşr”-2010
3. «Maliyyə menecmenti» Azərbaycan dövlət İqtisad Universitetinin Mühazirələr toplusundan
- 4.Bağirov Ramil «Maliyyə menecmenti» Finansist maliyyə jurnalı 2013 Yanvar
5. «Maliyyə menecmenti» Gəncə Dövlət Universiteti mühazirələr toplusu
 - 6.Bəyalı Ataşov, Nurpaşa Novruzov,Elşən İbrahimov «Müəssisələrin maliyyəsi» “Kooperasiya” nəşriyyatı Bakı – 2009
- 7.Telman Hüseynov «Firmanın iqtisadiyyatı» (dərslik). Bakı 2009-cu il
 - 8.N.R.Quliyev, M.M.Mahmudov «Beynəlxalq Maliyyə Münaibətləri» Bakı – 20119.Ковалев В. В. «Финансовый менеджмент»
 - 10.Старкова Н. А.. «Финансовый менеджмент»: Учебное пособие /РГТА имени П. А. Соловьева.- Рыбинск,2007
 - 11.Лытнев О.А.. «Основы финансового менеджмента». Ч.1: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. - Калининград,2000
- 12.C.Paramasivan and T.Subramanian «Financial management» New age International Publishers
- 13.James C. Van Horne, John M. Wachowicz, Jr «Fundamentals of Financial Management» Thirteenth edition published 2008
 - 14.ACCA PAPER F9 FINANCIAL MANAGEMENT BPP Learning Media Ltd 200916.Prof.Dr. Nurhan Aydın «Finansal Yönetim» Eskişehir, Haziran 2014
 - 15.Prof. Dr. Mehmet Şükrü Tekbaş «Finansal Yönetim ve Mali analiz» Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu 2017 Şubat

16.Doç.Dr. Mehmet Saraç «Finansal Yönetim» İstanbul Üniversitesi
İktisad fakültesi 2015

17.<https://www.Banker.az>

18.<https://www.Unec.edu.az>

19.<https://www.Finansofisi.com>

20.<https://www.Muhasib.az>

21.<https://www.investopedia.org>

22.<https://www.banco.az>

23.<https://www.az.wikipedia.org>

24.<https://www.biymed.com/forum/isyonetimi/finansal-yonetimin-amaci-ve-tanimlari-28633.html>

25.<http://notoku.com/ulusal-ve-uluslararası-finansal-yonetim/>

26.<http://www.businessdictionary.com>

27.https://www.youtube.com/results?search_query=iqtisadi+forum

28.<https://www.youtube.com/watch?v=QJGjCISFZkU>

29.<http://ziyaozpolat.com/grup/makaleler/finans-yonetimi.html>

30.<http://www.ekodialog.com/Konular/finansal-kriz-nedir.html>

31.https://www.e-reading.club/bookreader.php/98788/Ermasova_-_Finansovyyi_menedzhment__konspekt_lekciii.html

ANNOTASIYA (XÜLASƏ)

Bildiyimiz kimi qloballaşma anlayışı 1967-ci ildən elmi dövriyyədə işlədilir. Lakin qloballaşma prosesi çox daha əvvəl yaranıb. İqtisadi müstəvidə, daha dəqiq desək, maliyyə sistemində ölkələrin və bu ölkələrə məxsus firmaların getdikcə fəaliyyət miqyasını ölkə sərhədlərindən qırağa çıxarması nəticəsində beynəlxalq maliyyə menecmenti anlayışı formalaşdı. Bu anlayış artıq bu sistemi formalaşdıran bütün subyektlərin fəaliyyətinə təsir edə biləcək bir mövqedədir. Nəzərə alsaq ki, beynəlxalq maliyyə münasibətlərində bəzi subyektlər ümumi dövriyyədə böyük pay sahibidirlər, buna görə də baş verəcək hər hansı dəyişikliyə dərhal reaksiya vermək üçün həmin subyektlər və ümumilikdə beynəlxalq maliyyə menecmenti daim müşahidə altında saxlanılmalıdır.

Qloballaşma prosesi daxilində meydana çıxan böhranlar sadəcə müəyyən qrup iqtisadi subyektləri deyil, ümumilikdə bütün dünya iqtisadiyyatını öz ağışuna almaqdadır. Bu səbəbdən 2008-ci qlobal maliyyə böhranı qlobal iqtisadi mühiti iflic vəziyyətinə saldı. Digər tərəfdən qloballaşma prosesinin nəticəsi kimi çox böyük sürətlə hərəkət edən maliyyə resurslarından düzgün şəkildə istifadə etmək zərurətə çevrilib. Bunun üçün beynəlxalq standartlara və müasir dövrün maliyyə menecmentinin tələblərə əmələməklə həm böhranı idarə etmək həm də qloballaşma prosesinin üstünlüklərindən istifadə etmək olar.

АННОТАЦИЯ (РЕЗЮМЕ)

Как мы знаем, понятие глобализация используется в научном контексте с 1967 года. Однако процесс глобализации начато намного раньше. В экономической плоскости, а точнее в финансовой системе, в результате расширения границ масштаба деятельности стран, и компаний этих стран, сформировалось понятие международного финансового менеджмента. Данное понятие уже имеет позицию, способную повлиять на деятельность всех субъектов, формирующих данную систему. Если учесть, что в международных финансовых отношениях некоторые субъекты в общем обороте владеют огромной долей, поэтому для мгновенной реакции на какие-либо изменения, эти субъекты и в целом международный финансовый менеджмент должны находиться под постоянным наблюдением.

Кризисы, возникшие внутри процесса глобализации, являются не просто экономическими субъектами определенных групп, они постепенно в целом охватывают всю мировую экономику. По этой причине глобальный финансовый кризис 2008-го года, парализовала глобальную экономику. С другой стороны как результат процесса глобализации, возникла необходимость правильного использования стремительно развивающихся финансовых ресурсов. Для этого соблюдая международные стандарты и требования современного финансового менеджмента, можно и управлять кризисом, и пользоваться преимуществами процесса глобализации

ANNOTATION (SUMMARY)

As we know, the concept of globalization has been in scientific circulation since 1967. But the process of globalization have appeared much earlier. In economic terms more precisely, the concept of international financial management emerged as a result of the gradual shift in the scope of the countries and firms in the financial system from the borders of the country. This understanding is a position that can influence the activities of all entities forming this system. Taking into account that in some international financial relations, some subjects have a large share in the general circulation, so these entities and generally international financial management are constantly monitored to react immediately to any change that may occur.

The crisis in the globalization process has affected not only a number of economic individuals, but the whole world economy in general. Therefore, the global financial crisis of 2008, caused the paralysis of the global economic environment. On the other hand, it is important to use correctly the financial resources that act at a very high speed as the result of the globalization process. By doing so, it is possible to use both the crisis management and the advantages of the globalization process, following international standards and the requirements of modern financial management.